

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

Diplomová práce

Daniel Díaz

Ivan Illich a kritika institucí

Ivan Illich and the Criticism of the Institutions

Praha 2023

Vedoucí práce: prof. PaedDr. Ondrej Kaščák, Ph.D.

Rád bych na tomto místě poděkoval panu profesorovi, PaedDr. Ondrejovi Kaščákovi, Ph.D., za jeho velmi cenné rady a postřehy k práci, nesmírně si jeho přístupu vážím. Děkuji mu rovněž za poutavé přednášky, na které jsem chodil s potěšením. Rád bych také poděkoval celé Katedře pedagogiky, neboť jsem vždy oceňoval možnost dialogu s vyučujícími.

Velice děkuji paní Mgr. Haně Stehlíkové za její nekonečnou podporu a trpělivost. Na závěr bych chtěl poděkovat svému dědovi a babičce, kteří mi byli oporou v nesnadných fázích života.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17. 5. 2023

Daniel Díaz

Abstrakt a klíčová slova

Diplomová práce *Ivan Illich a kritika institucí* se věnuje analýze Illichových myšlenek. Cílem práce je ukázat, v čem spočívala Illichova kritika institucí, a to za pomoci analýzy publikací. Práce se nejprve věnuje ukázce Illichového života, jeho blízkého okolí a popisu center, které vedl. Dále práce ukazuje, jak Illich vnímal společnost a instituce, zároveň nabízí své alternativy společenského uspořádání. Těžištěm této práce je třetí kapitola, jež se věnuje kritice školství, ve které je analýza Illichového díla *Odškolnění společnosti*. Čtvrtá kapitola nabízí kritiku zdravotnictví a zároveň ukazuje, jaký vztah měl k lékařům a farmaceutickému průmyslu. Závěrečná kapitola shrnuje Illichův vliv a ohlas ve světě.

Kritická pedagogika, Vzdělávání, výchova, kritika, nerovnosti, Illich

Abstract and key words

The diploma thesis, *Ivan Illich and the Criticism of the Institutions*, contains the analysis of Illich's thoughts. The aim of the thesis is to demonstrate the criticism of the institutions by Illich using texts and books analyses. The thesis initially portrays the life of both Illich and his closest associates together with the description of the centres he was in charge of. Successively, the thesis depicts Illich's perception of the society and its institutions, and offers his alterations to the social arrangement. The third chapter represents the focal point of the thesis illustrating his criticism of the educational system based the work *Deschooling Society*. The criticism of healthcare is specified in the fourth chapter along with Illich's relationship towards doctors and pharmaceutical industry. The final chapter summarises the influence of Illich and his world acclaim.

Critical pedagogy, Criticism, Education, Pedagogy, Inequality, Illich

„Je-li toto pravda, musíme si tedy učiniti o těch věcech takovéto mínění: že vzdělání není něco takového, za jaké je někteří jeho učitelé vyhlašují. Říkají totiž, že do duše, ve které není vědění, oni je vkládají, jako by vkládali zrak do slepých očí.“ Platón, *Ústava*. 518c

Obsah

Úvod	9
1 Život	11
1.1 Přátelství s P. Freirem	15
1.2 CIF a CIDOC	17
1.3 Vztah s římskokatolickou církví	20
2 Kritika institucí a společnosti	24
2.1 Společenské zřízení jako nutný předpoklad změny	24
2.2 Nová forma života	27
3 Kritika školství	32
3.1 Škola jakožto přežitá instituce	32
3.2 Vzdělání jako cesta z chudoby	34
3.3 Financování škol	35
3.4 Vzdělávání ke gramotnosti	36
3.5 Rovnost ve vzdělávání	37
3.6 Illichovo skryté kurikulum	40
3.7 Zastaralé metody vzdělávání	41
3.8 Illichova sebereflexe	44
3.9 Nové možnosti vzdělávání	45
3.10 Čtyři způsoby vzdělávání	49
3.10.1 <i>Neomezený přístup k objektům</i>	49
3.10.2 <i>Burzy dovedností</i>	51
3.10.3 <i>Partneři</i>	52
3.10.4 <i>Pedagogické schopnosti</i>	54
4 Kritika zdravotnictví	56
4.1 Stav zdravotnického systému	56
4.2 Lékaři	59
4.3 Věčný návrat téhož	60
5 Druhý život Ivana Illiche	62
5.1 Autoři a směry aplikující Illichovy myšlenky	62
5.1.1 <i>Ekonom H. Gintis</i>	62
5.1.2 <i>Illich v dobách COVID 19</i>	63
5.1.3 <i>Sítě po 30 letech</i>	64
5.1.4 <i>Kritická pedagogika</i>	65
5.2 Přehledové publikace	67

5.3	Ekonomizace vzdělávání	69
	Závěr	74
	Seznam zdrojů a použité literatury	76
	Přílohy	80

Úvod

Během vysokoškolského studia mě vždy zajímaly nerovnosti ve vzdělávání, ať to byly různé sociologické teorie, či výzkumy opřené o data. Ivan Illich částečně splňuje zmíněný požadavek, nicméně jeho dílo dokazuje, že se věnoval více tématům než jen nerovnostem. Nastává otázka, zda má smysl vůbec psát o kontroverzních osobnostech v pedagogickém světě? Jistě ano, neboť právě díky novým interpretacím a novým pohledům na jejich myšlení, neboť právě nové interpretace nás mohou v lecčem motivovat, ale také odradit. Illiche by šlo jednoduše zařadit do kategorie radikálních myslitelů, jejichž ideje zůstávají pouze na papíře, nicméně jeho dílo nelze označit pouhou nálepkou a zcela jej ignorovat. Erich Fromm (1975, s. 11) o Illichovi napsal: „Tento autor je muž neobyčejné odvahy, velké živosti, mimořádné erudice, oslnivosti a bohaté představivosti, jehož celé myšlení je založeno na obavě o vývoji člověka – psychicky, spirituálně a intelektuálně. Jeho důležité myšlenky v tomto textu a v jeho dalších pracích, jsou ve skutečnosti takové, že mají osvobozující vliv na mysl, ukazují zcela nové možnosti; učiní čtenáře více životaschopným, protože otevírají dveře, které vedou z vězení rutinních představ, neplodnosti, předpojatosti.“

V českém prostředí je Illichovo dílo poněkud v pozadí. Dá se říci, že po něm pouze „zbyly“ publikace *Odškolení společnosti a Limity medicíny*. Tuzemská sekundární literatura nabízí ukázky Illichových myšlenek pouze okrajově, ovšem autory nelze vinit, neboť se potvrzuje, že Illich je ukázaný pouze v jakési zkrácené podobě. Zároveň některé publikace ukazují, že Illich bývá považovaný za autora, jehož dílo je dávno přežitě.

Zahraniční akademici věnují Illichovi pozornost velkou, bezpochyby tomu pomohla pandemie COVID 19 a domácí vzdělávání. Stále vznikají publikace a studie, které rozvíjí Illichovo dílo, a nabízí tak nový a mnohdy unikátní pohled do autorova myšlení. V českém prostředí takový zájem chybí a je škoda, že o Illichovi nevychází studie, které by mohly vyvolat nemalý zájem k tomu, aby se tento autor znovu dostal do popředí pedagogického bádání. Tato práce může posloužit jako příspěvek k Illichovým publikacím.

Cílem diplomové práce je ukázat, v čem spočívala Illichova kritika institucí, a to za pomoci analýzy jeho textů. Illich své myšlenky rozvíjel a pracoval s nimi ve svých dalších pracích jako například v kritice zdravotnictví, v kritice římskokatolické církve a v neposlední řadě v kritice společnosti. Během práce je analyzuji a ukazuji, že se jednotlivé myšlenky prolínaly a měly podobné znaky.

První kapitola se věnuje Illichově soukromému životu. Nejprve je ukázaný jeho život jakožto dítěte vyrůstajícího v Evropě, posléze byl donucený k exilu, kde navázal nové kontakty a dostal se do styku s dalšími osobnostmi, které měly výrazný vliv na jeho myšlení. V kapitole jsou popsána dvě centra, která vedl a díky nimž se mu dostala velká pozornost i v akademickém světě. Kapitola uzavírá kritika římskokatolické církve, která nabízí Illichovy traktáty a ukazuje roli církve.

Druhá kapitola nastiňuje Illichovu rozhořčenost nad společenským úpadkem a poměry ve společnosti. V této části navrhl svou alternativu nové společnosti. Pozornost je dále směřovaná na kritiku institucí, která byla víceméně obecná a neobsahovala podrobné návrhy, či analýzy. Illich kritizoval instituce, které měly zobrazit, jak je jimi člověk řízený a omezovaný. Tyto myšlenky završují odstavcem věnovaný ukázce podobností s M. Foucaultem a H. Marcusem.

Třetí kapitola nabízí analýzu, která popisuje, jakým způsobem Illich kritizoval instituci školy a jak si budoucnost vzdělávání představoval. Tato část vychází převážně ze spisu *Odškolnění společnosti*. Pro Illiche bylo zásadní, aby nejprve došlo ke změně ve společnosti, poté by mohl změnit podobu vzdělávání na školách. V této kapitole jsou také zmíněni autoři, kteří rozvíjeli podobné myšlenky jako Illich – Bourdieu, Bowles a Gintis.

Kritice zdravotnictví je věnovaná čtvrtá kapitola, která ukazuje Illichovou nespokojenost se zdravotnictvím spojenou se zacházením s lidmi v nemocnicích a vliv farmaceutického průmyslu. Illich vnímal zdravotnictví a budovu nemocnice jako velice restriktivní záležitost. Proto se ukazuje možnou alternativu léčení, která přináší mnoho otázek. Změna fungování zdravotnictví se pojila s již stanovenou podmínkou, že je rovněž třeba provést změny ve společnosti, aby došlo ke změnám ve zdravotnictví. Kapitola završuje Illichova úvaha o člověku, jakožto jedinému tvoru, který dokáže tyto změny uskutečnit.

Závěrečná kapitola se věnuje ohlasům na Illichovo dílo. Nejprve je představený Illichův vliv na další směry a myslitele. Dále je věnovaný prostor přehledovým publikacím o jeho životě. V kapitole je dále interpretovaný Illichův postoj k celosvětové pandemii COVID 19. Celou práci uzavírá podkapitola věnující se ekonomizaci vzdělávání.

1 Život

Celým jménem Ivan Dinko Illich, se narodil 4. září 1926 ve Vídni, kde strávil značnou část svého dětství. Jeho otec pocházel z Jugoslávie (z dnešního Chorvatska), a jeho matka byla původem Němka se židovskými kořeny, která konvertovala k Římskokatolické církvi. Illich byl považovaný za árijského původu, měl blonděné vlasy a modré oči, což bylo ve prospěch před násilnou deportací během druhé světové války. Nebyl v ohrožení do té doby, než došlo k úmrtí jeho otce, poté se musel spolu s matkou přestěhovat do Itálie. Illich vystudoval teologii a filozofii na univerzitě ve Florencii, mezi další jeho záliby patřily také přírodní vědy. Doktorské studium absolvoval v oboru historie na univerzitě v Salzburgu. Na tuto univerzitu Illich cílil záměrně, po válce totiž doufal v návrat do své rodné Vídně. Illichovi bylo během války odejmuto povolení k pobytu na rakouském území, tudíž dle sdělení jeho nejbližších, by při doktorském studiu mohl snáze získat potřebné dokumenty, aby se stal právoplatný občanem, což se Illichovi nezdařilo. (Hartch, 2015; Gajardo, 1993)

V roce 1951 Illich emigroval z Říma do New Yorku. Lze se domnívat, že si účelově vybral Spojené státy, aby byl poblíž své matky, jež bydlela na Manhattanu. Illich chtěl působit po dokončení postgraduálního vzdělání na Princetonské univerzitě. Illich měl vynikající paměť a byl velmi nadaný, koneckonců ovládal latinu, starořečtinu, portugalštinu, angličtinu, španělštinu, němčinu a italštinu. Na Princetonské univerzitě měl možnost se habilitovat, té se ovšem zřekl. (Hartch, 2015; Fitzpatrick, 2002; Cayley, 1992)

Na přelomu 20. století do Spojených států emigrovalo mnoho národnostních menšin, zejména Portorikánců. Má se za to, že Illich místo práce univerzitního profesora, se rozhodl pracovat právě s nimi. Illich navštívil místní farnost na Manhattanu, kde navázal dobré vztahy, a optal se kněží, zda by mohl pracovat Portorikánci – s jistou podporou farnosti. (Hartch, 2015; Fitzpatrick, 2002)

Illich se po krátké adaptaci stal farním knězem po boku kardinála Spellmana, s nímž následně spolupracoval několik let. Illich nebyl s to odpovědět, proč se stal knězem. V mnoha rozhovorech byl tázán, co jej k této profesi vedlo, ale většinou odpovídal, že nedokáže vyjmenovat konkrétní důvody. (Hartch, 2015; Fitzpatrick, 2002; Cayley, 1992)

Je nutné zmínit, že se New York potýkal s přílivem migrantů, na který město nebylo připraveno. Illich neváhal dlouho, výzvy se zhostil a začal vymýšlet, jak by mohl pomoci. Značný vliv mělo i jeho blízké okolí, které mělo z důsledků migrace obavy. Lze se domnívat, že Illich začal pracovat s Portorikánci, aby svému okolí obavy z migrace vyvrátil. Velkou výhodou rovněž bylo, že Illich znal teologii Římskokatolické církve, zvládal liturgický zpěv a ujistil kněze svou vizí, že nápor migrantů zvládne. (Hartch, 2015; Fitzpatrick, 2002; Cayley, 1992)

V New Yorku se zpočátku Portorikáncům nedostávala pozornost, ostatní farnosti, hlavně Německé a Irské, vyjadřovaly obavy a bály se pracovat s rozsáhlou komunitou migrantů. Illich se velice zasadil jako kněz o adaptaci Portorikánců. Kardinál Spellman spolu s Illichem vytvořil plán, aby došlo k úpravě liturgie a bohoslužeb, a byly tak Portorikáncům blízké. Illich se během roku rozhodl, že odjede na léto do Portorika, kde se naučil za pár měsíců místní zvyklosti a španělštinu. (Hartch, 2015; Fitzpatrick, 2002; Hartch, 2009)

Illich procházel Portoriko skrz na skrz, zkoumal kulturu Portorikánců, svá zjištění využil v New Yorku. Illich byl po návratu u vzniku komunitních center a farností, jejichž cílem bylo zpříjemnit životní podmínky a duchovní život Portorikánců. Dále zajistil sociální pracovníky, doktory, kteří poskytovali sociální a zdravotní pomoc, a také překladatele. Veškeré úspěchy Illichovi přinesly čestný titul v církvi – Monsignore. (Hartch, 2015; Fitzpatrick, 2002; Hartch, 2009)

V roce 1955 Illich uspořádal konferenci na téma „Duchovní péče Portorikánců.“ Konference se zúčastnili jak kněží z Portorika, tak z New Yorku, došlo k vzájemnému vyměňování zkušeností. Z konference vznikl společný výměnný program, jenž se věnoval migraci. Velké úspěchy vyvrcholily v pompézní oslavu v New Yorku – na kampusu Fordhamské univerzity, kam dorazilo přes 30 000 Portorikánců. Kromě Illiche byl na oslavách mimo jiné kardinál Spellman. Po oslavách portorikánský biskup žádal kardinála Spellmana o uvolnění Illiche, aby se Illich stal prorektorem Katolické univerzity v Portoriku, kde v roce 1957 vznikl Institut interkulturní komunikace (IIK). (Fitzpatrick, 2002)

Institut interkulturní komunikace se orientoval na výcvik hasičů, kněží, sester a sociálních pracovníků. Illich zde vytvořil speciální program, pod jehož gesci spadalo mimo výuky španělštiny také výuka portorikánských reálií, dějin, tradičních skladeb Portorika. (Hartch, 2015)

Illich považoval za nutné, aby zájemci prošli intenzivními kurzy, které v nich vzbudí nadšení pro práci s Portorikánci a nedělali práci z nějaké povinnosti. Bral na vědomí, že pro zájemce je neskutčné vzdát se svého blízkého okolí, zázemí a podpory, nicméně v náročném programu Illich vyžadoval trpělivost a píli pro práci s migranty. (Hartch, 2015)

V Portoriku Illich získával detailnější přehled o tom, jaké poměry panují v římskokatolické církvi. Illich byl také nespokojený s tím, jak se Spojené státy vypořádávaly s výcvikem misionářů. (Fitzpatrick, 2002)

V letech 1960 u Illiche došlo k zásadnímu obratu myšlení, jelikož v Portoriku vznikla inspirace pro Illichovy pozdější dílo *Odškolení společnosti* (z ang. originálu – *Deschooling society*). Illichovy myšlenky žily vlastním životem – například díky zpochybnění role církve v Latinské Americe se Illich setkal s nepříznivými ohlasy v Portoriku. Nebylo překvapením, že někteří představitelé římskokatolické církve nesdíleli Illichovy myšlenky. V Portoriku se jeho práce zastavila, když došlo k obměně biskupa, jenž měl problém s Illichovými výroky a kritikou církve. Biskup nezhálel a Illichovi udělil status „persona non grata“, což znamenalo, že zemi musel neprodleně opustit. (Fitzpatrick, 2002)

Pro Illiche opuštění ostrova znamenalo návrat do New Yorku, místo toho Illich cestoval nadále Jižní Amerikou a mapoval společenskou situaci v Latinské Americe. Během svých cest a průzkumů se Illich stavil v Limě (Peru), kde údajně potkal kněze G. Gutiérrez, jenž se posléze stal protagonistou hnutí Teologie osvobození. Tradovalo se, že Illich spolu s Gutiérrezem řešili problémy Latinské Ameriky. (Hartch, 2015)

Fordhamská univerzita, kam původně mířil, Illichovi navrhla sponzorovat onen soukromý Institut interkulturní komunikace, který si s sebou přivezl z Portorika. Misionářská práce, zejména vedení tohoto Institutu, byla pro Illiche klíčová. Illich nekompromisně požadoval, aby jej vedl, údajně se totiž obával, že si římskokatolická církev přisvojí jeho plány. (Rocha, Sañudo, 2020; Hartch, 2015)

Univerzita neměla prostory pro Illichův Institut, tudíž bylo potřeba vyhovující prostory, kde se by se znovu rozběhl výcvik misionářů. Illich nejprve cestoval do Kostariky, poté do Mexika, v němž zůstal a kde si zamiloval město Cuernavaca. Během cest Latinskou Amerikou si Illich všimnul vlivu americké spotřební společnosti. Dle Illiche se misionáři a kněží snažili obyvatelům dopřát všelijaké výrobky ze Spojených států místo toho, aby šířili křesťanství v nečistší podobě. (Hartch, 2015)

V letech okolo 1960, se stavil v Latinskoamerické organizaci biskupů, kde navrhl, že by konfrontoval Vatikán a římskokatolickou církev, za účelem zamezit misionářům vstup do Jižní Ameriky. Rozhořčení nad aktivitou římskokatolické církve na území Latinské Ameriky, mělo pro Illiche a jeho práci dalekosáhlejší následky, poněvadž z toho vzniklo mnoho děl a kritik směrem k církvi. (Hartch, 2015)

V roce 1961 papež Jan XXIII. vyzýval, aby se pomohlo Latinské Americe, která se zmítala v mnoha krizích. Ta si s sebou nesla s sebou dopady Kubánské revoluce z roku 1951. V Latinské Americe to znamenalo prohloubení chudoby a tím byl větší prostor pro vznik sociálních nepokojů. (Bruno –Jofré, Zaldívar, 2014)

Kdykoliv se Illich setkal s misionáři, byl nespokojený se stavem jejich vzdělání. Potíže s misionáři přetrvávaly, neboť dle Illiche si s sebou nesli amerického ducha, kterého chtěli šířit dále, a tím obyvatelům Latinské Ameriky předávat vizi amerického způsobu života, o němž zdejší lidé neměli představy. Illich kritizoval tento přístup. Nechtěl, aby se takoví misionáři vyskytovali na území jakéhokoliv státu tohoto kontinentu. (Hartch 2015; Hartch, 2009; Bruno-Jofré, Zaldívar, 2014)

V témže roce proto vzniklo Interkulturní centrum formace (CIF), jenž bylo podporované Fordhamskou univerzitou a také Illichovými blízkými přáteli z New Yorku. Centrum bylo nejprve proklamované jako vzdělávací institut, jehož doménou bylo vzdělávání misionářů. Sponzorské dary byly neobvykle vysoké, zejména díky Illichově blízkému okolí, a od biskupům z New Yorku. Illich byl zaměstnán na pozici odborného asistenta na Fordhamské univerzitě. Centrum se posléze stalo věhlasným místem, které sdružovalo mnoho intelektuálů i zájemců z laické veřejnosti. Ovšem proměnilo v instituci více sekulární a neslo odlišný název – Centrum interkulturní dokumentace (CIDOC). (Hartch, 2015)

Po vzniku centra Illich upřel svou pozornost na církev. Mohl si to dovolit, když už církev nefinancovala CIDOC. Při této příležitosti vznikají dvě krátká díla, která jsou heretického rázu – *The Vanishing Clergyman* a *The Seamy Side of Charity*. (Hartch, 2015)

Illich se intenzivně věnoval vzdělávacímu systému ve Spojených státech amerických. První kritický spis vyšel v roce 1968 – *School: The Sacred cow*. O dva roky později, v roce 1970, vyšlo první anglické vydání, díky němuž se Illichovi dostalo značné pozornosti – *Deschooling society* (v českém překladu – *Odškolení společnosti*), které u nás vyšlo až v roce 2001. (Rocha, Sañudo, 2020; Hartch, 2015; Gajardo, 1993)

Po vydání *Odškolení společnosti* se zaměřil na fungování institucí a jejich nevhodnému jednání s lidmi. V těchto dílech Illich otevřeně kritizoval vývoj západního světa a jeho smýšlení. V roce 1973 vyšlo *Tools for Conviviality*, o rok později *Energy and Equity*. (Gajardo, 1993)

Na závěr svého působení v Mexiku vydal *Medical Nemesis: The Expropriation of Health*, které se dočkalo českého překladu v roce 2012 – *Limity medicíny*. Illich dále vydal *Shadow Work* (1980), *Waters of Forgetfulness* (1985), *ABC: The Alphabetization of the Popular Mind* (1988), *Vineyard of the Text* (1993).

Ke konci sedmdesátých let se Illich rozhodl nadobro zavřít CIDOC a vydat se do Asie, kde se chtěl naučit nějaký asijský jazyk. Navštívil Japonsko, Indii a Čínu, ale nenaučil se jazyku žádnému. Své působení v Asii sepsal do knihy *Gender*, kde se snažil analyzovat západní civilizaci z pohledu asijských zemí. (Bruno-Jofré, Zaldivar, 2012) Illich se na sklonku života přestěhoval do Evropy. Během tohoto období objížděl svět a přednášel po celém světě. Tyto přednášky vyšly v souboru *In the Mirror of the Past: Lectures and Addresses, 1978–1990*, v roce 1991. (Hartch, 2015; Gajardo, 1993)

Illich se rozhodl přestěhovat do Evropy, konkrétně do Německa, do Brém, kde zůstal až do roku 2002. Druhého prosince téhož roku umírá. Smrt byla dle kolegů přesně taková, jakou si Illich přál – umřel v práci, když náhle zkolaboval a zemřel. Vzpomínku na Illiche napsal známý sociolog Peter L. Berger, kde autor ocenil Illichové celoživotní dílo a vylíčil vlastní zážitky. Svůj článek zakončuje rozloučením: „Když jsem byl v Mexiku, tak jsem mu zavolał, věděl jsem, že byl nemocný. Byla to stručná konverzace. Řekl mi, že se cítí docela dobře a že pracuje. Poté přidal: „jsem připraven k odjezdu.“ Necht’ je jeho cesta plná slávy.“ (Berger, 2003, s. 12)

1.1 Přátelství s P. Freirem

Další významnou osobností v okruhu Ivana Illiche lze jmenovat Paula Freire. Tito dva myslitelé se byli spolu v průběžném kontaktu. Setkávali se během svého působení v Latinské Americe, ale také v Evropě. (Gadotti, 1999)

Paulo Freire pocházel z Brazílie, konkrétně z Recife a svými myšlenkami proslul zejména díky známému dílu *Pedagogy of the Oppressed* (publikace vyšla v českém překladu jako – *Pedagogika utlačovaných*), která měla výtisky v milionech. Freireho kniha vyvolala ve světě velké ohlasy. V některých zemích byla publikace zakázána, jako například v afrických zemích. (Gadotti, 1999)

Freire vycházel z marxistické dialektiky¹. Byl přesvědčený, že škola sloužila k záměrnému utlačování a že žáci nemají možnost se ve vzdělávání podílet na výuce, nemohou si vybrat obsah učiva, nemohou rozhodovat o tom, co se kdy budou učit. Freire byl zastáncem myšlenky, že škola se musí reformovat, aby mohlo docházet k vzájemnému vzdělávání vyvyměňování informací. Byl zastáncem toho, aby ve vzdělávání žák byl postavený na roveň pedagoga. (Gadotti, 1999)

Ve své knize *Pedagogy of the Oppressed* uvádí důležité myšlenky, které změnil pohled na vzdělávací systém. Freire bývá kategorizovaný jako jeden z těch radikálnějších představitelů pedagogického myšlení, hned vedle Ivana Illiche. (Gadotti, 1999)

Mezi první myšlenky Freire popisuje nerovnoměrný vztah mezi pedagogem a žákem, snaží se tento vztah překonat a nastolit vyhovující vztah mezi žákem a pedagogem. Freire považoval školu a vzdělávání podmaněnou státní ideologií. Rovněž nechtěl, aby vzdělávání řídil stát, či nějak do něj jednotně zasahoval. (Freire, 2017)

Dále lze jmenovat bankovní koncept², kde píše o pasivitě žáka ve vzdělávacím procesu, neboť pedagog je ten, kdo má moc a žák se podřídí pedagogovi. Freire pracoval také s dialogem a s humanistickým přístupem ve vzdělávání. Požadoval, aby žák mohl vyjádřit svůj názor – být aktivním, a mít možnost měnit obsah vzdělávání. (Freire, 2017)

Neopomenutelným pojmem také bylo „Conscientização“, které vycházelo z portugalštiny, a které vychází ze slovesa conscientizar (zvyšovat povědomí) a příponu ção. Volně lze termín přeložit jako „proces, jenž má zvyšovat povědomí.“ Freire s tímto pojmem pracoval hlavně ve vzdělávacím kontextu, tedy, kdy pomocí Conscientização mělo docházet k osvobození a ke změně nejen ve vzdělávacím prostředí, ale také ve společnosti. (Cruz, 2013)

¹ Jedná se o boj mezi utlačovaným a utlačovatelem, ve vzdělávacím procesu Freire připodobňuje tento vztah ke vztahu mezi žákem a pedagogem.

² Bankovní koncept je Freireho nejznámější myšlenka, s níž pracuje ve svém díle *Pedagogy of the Oppressed*, ale lze říci, že je to jeho celoživotní myšlenka, která je v jeho dílech zastoupená. Název je inspirovaný bankami, kam dochází klient a ukládá si do ní své peníze. Banka shromažďuje peníze klienta, klient si je může kdykoliv vyzvednout. Freire přejal tento vztah mezi bankou a klientem, jenž srovnává s fungováním škol. Ve vzdělávacím procesu žák je pasivní a učitel je ten, kdo disponuje vědomostmi, které žákovi předává prostřednictvím vyučování. Důležitou myšlenkou zde je, že žák nemá možnost se podílet na tom, co se bude učit, informace pouze přijímá. V této tezi se s Illichem shodují, ale řešení, která navrhují, jsou u každého autora odlišná. Freire je přesvědčený, že takové fungování škol a vzdělávacího procesu napomáhá utvrzovat nerovnosti ve společnosti. Freireho řešení celé situace je změnit povahu vzdělávání a nastolit rovnoměrný vztah mezi žákem a pedagogem. Freire byl velice inspirovaný Hegelem a jeho myšlenkou Pán a Rab, tu ovšem ve svém díle upravuje do vztahu mezi žákem a pedagogem. (Freire, 2017)

Lze se domnívat, že Freireho dílo působilo optimističtěji, oproti neústupnému a vymezenému Illichovi, neboť podával ucelenější možnosti řešení. Freireho celoživotní práce byla humanističtější, lze říci, že Freire vycházel z existencialismu a nutnosti uchopit svůj život do vlastních rukou a sám jej měnit a vytvářet. Freire se snažil působit vřele, a kdykoliv mělo dojít k nějaké konfrontaci, byl schopný reagovat rozvážně. Oba autoři měli svá místa v pedagogickém světě. (Gadotti, 1999)

Freire v rozhovorech otevřeně proklamoval, že Illiche adoroval, oceňoval jeho práci a nasazení. Vzájemně se respektovali a Illichovo centrum (CIDOC) vydávalo Freireho díla. Paulo Freire mimo jiné pravidelně navštěvoval Illiche a v centru vedli dialogy o vzdělávání. Z těchto dialogů vznikla v roce 1986 jedna společná publikace – *La Educación: Autocrítica*. Freire vytknul Illichovi, že na školu nenahlíží z pohledu ideologie. Illich ze vzdělávání vyloučil ideologii (což psal i ve svých spisech), tudíž dle Freira není schopný komplexně porozumět fenoménu školy. Freire vytknul tohle metodologické pochybení Illichovi v tváři tvář a Freire měl obavy, jak se kolegově myšlení bude postupem času vyvíjet. (Bruno-Jofré, Zaldívar, 2012; Gadotti, 1999)

1.2 CIF a CIDOC

Když Illich nepracoval jako univerzitní profesor, věnoval se nové koncepci misionářství. Spolu s kardinálem Spellmanem inicioval vznik Centra pro Interkulturní formaci (CIF) ve městě Cuernavaca. (Hartch, 2015; Cayley, 2021)

CIF získalo finanční podporu papežské komise, která spadala pod římskokatolickou církev, ve výši 40 000 dolarů. Dále také přilákalo pozornost od Fordhamské univerzity, která věnovala dar v hodnotě 12 000 dolarů. (Hartch, 2015)

V červnu v roce 1961 začal první – čtyřměsíční kurz pro misionáře, v jehož rámci byla výuka španělského jazyka, latinskoamerické realie, filozofie a etika. Misionáři vycvičení v tomto centru měli pracovat ve prospěch Latinské Ameriky, nikoliv ve prospěch církve. (Cayley, 2021) Centrum by bez výrazné podpory nemohlo vzniknout. Moc tomu také nepomáhal Illich, jenž se údajně nechtěl podílet na správě financí, když odmítnul shánět dostatečné finance. Jeho kolegové se obávali, aby měli dostatek zájemců, ale pro Illiche nebyla návštěvnost – či poptávka po centru – prioritou. (Hartch, 2015)

V první skupině nově vzniklého CIF bylo 27 kněží a sester, kteří přicestovali, jak ze Severní Ameriky, tak z různých koutů Evropy. Jediný poplatek byl na začátku semestru v rozmezí 500–700 dolarů. Výuka španělského jazyka spadala pod místní pedagogy z Cuernavaca. Ti učili v průměru 3-4 hodiny denně, poté následovala hodina rozboru jazyka – a na závěr se vyučovala konverzace nebo se opakovala španělská gramatika. (Hartch, 2015)

Illich po půlce semestru proklamoval, že se jednalo o nejlépe vzdělané misionáře, které kdy potkal. Kurz byl náročný, mnoho zájemců také odcházelo, protože jim nevyhovovala intenzita kurzu, pár jedinců se psychicky zhroutila. Illich slovně napadal studenty během kurzů z neznámých důvodů. Illichovým cílem bylo vzdělat a zajistit takový počet misionářů, aby konkurovali církvi a byli daleko odhodlanější. Absolvování tohoto náročného semestru mohlo potvrdit, že misionáři, kteří procházeli z CIF, byli vzdělaní a připraveni na terénní práci. (Hartch, 2015)

Centrum mělo úspěšné absolventy, kteří celý vzdělávací proces hodnotili pozitivně. Byli rádi, že mohli projít celým semestrem. Dle výpovědí se cítili více bezpečně a odhodlaně profesi misionáře vykonávat. (Hartch, 2015)

O rok později v roce 1962 se Illich chtěl oprostít od financování Fordhamskou univerzitou a také od církve. S tím se pojilo více problémů. CIF měl dlouhodobé potíže s financemi, což Illiche příliš nezajímalo. Illich se chtěl pouze věnovat sekulární výuce, v té době začínaly Illiche trápit myšlenky, které byly kritické v rámci fungování institucí. Jelikož se CIF potýkal s výpadkem financí, Illich chtěl rozšířit svůj vliv mimo Cuernavacu. Zajímavé bylo, že chtěl verbovat kněze z římskokatolické církve, aby měl mezi knězi stále vliv a zřejmě přátelské vztahy. Z nepochopitelných důvodů se obával, že by církve přestala posílat zájemce o misionářství. (Hartch, 2015)

CIF záznamy (reports) byly překlady článků z portugalštiny a španělštiny. Záznamy měly za úkol otevřít vzájemný dialog mezi Latinskou a Severní Amerikou za přítomnosti Římskokatolické církve. Illich v záznamech hrozil revolucí v Latinské Americe, ve svých myšlenkách byl neústupný, což bylo opakem snahy o nějaký vzájemný dialog. (Hartch, 2015; Bruno-Jofré, Zaldívar, 2014)

Illich posléze inicioval vznik CIDOC³, který měl být méně závislý na vnější podpoře, zejména nezávislý na podpoře Římskokatolické církve. Vznik CIDOCu se datuje mezi roky 1963 až 1976 (Cayley, 2021), někteří autoři ale uvádějí vznik už roku 1961. (Gajardo, 1993)

V jednom rozhovoru Illich ilustroval záměr CIDOCu – vzdělat a vycvičit schopné misionáře, kteří setrvají v Latinské Americe déle než 3 roky. Illich narážel na problém, že misionáři ze Spojených států měli zkreslené představy o Latinské Americe, a že řada misionářů neměla dostatečnou motivaci mise dokončit. CIDOC měl intenzivní čtyřměsíční kurz, který se svou náročností rovnal tomu v CIF, v rámci něhož se mimo španělštinu vyučovalo o realitách a kultuře Latinské Ameriky. Illich chtěl svou intenzitou „vyfiltrovat potenciální risk“, jenž by mohl misi ohrozit. Tímto „riskem“ byli označováni studenti, kteří mířili do CIDOCu. (Cayley, 1992)

V CIDOCu žádný zájemce neměl striktně předepsaný studijní plán – či stanovené studijní povinnosti. Každý si mohl vybrat dle zájmu, jaké předměty bude plnit, či jakých seminářů se bude účastnit. V centru se neznámkovalo, nijak nehodnotilo a nikdo nepomáhal zájemcům s kurzy. Na přednáškách nebyla povinná docházka a nikoho nezajímalo, kolik lidí se kurzů zúčastní. Dle Illiche byla zodpovědnost na každém jedinci, jenž mohl studovat dle své libosti. (Hartch, 2015)

Illich vedl pár kurzů, kde míval hojnou návštěvnost. Publikum dokázal zaujmout svým vystupováním. Posluchači s ním často nesouhlasili, ale chtěli jej vidět při přednášení. Přednášel každé dopoledne v jedenáct hodin o různých tématech, jako je například mýtus školy, náboženství, historie vzdělávání dále. (Hartch, 2015)

Éra CIDOCu patřila k nejzajímavějším okamžikům jeho života, protože Illich získal největší věhlas ve světě. Nedocházelo zde pouze ke vzdělávání a cvičení misionářů. CIDOC byl také centrem různorodé inteligence.

Během několika let svého fungování CIDOC navštívilo přes 300 studentů a intelektuálů. Centrum nabízelo širokou škálu kurzů, řada z nich byla nepravidelných. Do centra se sjížděli marxisté, například z Brazílie, kteří vedli Dělnické hnutí, komunisté z Jižní Ameriky, kteří měli afiliace na F. Castra a sociologové, lze jmenovat anarchistu P. Goodmana. Mezi návštěvníky byl také E. Fromm, jenž psal předmluvy k Illichovým publikacím. (Cayley, 2021; Hartch, 2015)

³ Interkulturní centrum dokumentace – Mezinárodní centrum, které sdružovalo nejen běžné obyvatelé, ale také intelektuály. Jednalo se o formu tzv.: „otevřené univerzity“ (Hartch, 2015)

Přijížděli sem radikální myslitelé a intelektuálové, jejichž přítomnost přilákala mexickou Federální a Státní policii. Illich byl vyšetřovaný policií Federální, ale nebyl obžalovaný či označený za nebezpečného. Dle policie bylo Centrum vzdělávací a tréninkové. Illiche označili za „anti-komunistu, s levicovým smýšlením.“ Illich dobrovolně nabídl prostory CIDOC k prohledání, ale policie nic neobvyklého nenašla. (Hartch, 2015)

1.3 Vztah s římskokatolickou církví

Když Illich vydal traktát *The Seamy Side of Charity*, získal jeho spis nevídanou pozornost. Illich v tomto díle analyzoval roli římskokatolické církve v Latinské Americe. Netěšilo jej, že se Severní Amerika snažila šířit své vize a způsob života na cizí území. Illich byl kvůli podobným myšlenkám považovaný za anti-koloniálního myslitele. (Hartch, 2015)

Ve spise zmínil projekt, který byl fundovaný vysokým obnosem peněz, a nelíbilo se mu, že by církev měla vynaložit takové finance, aby se zvedla úroveň života v Latinské Americe. Z toho vyplývá, že nebylo jasné, zda Illich požadoval více peněz, či zda vůbec chtěl, aby se kvalita života zvýšila. Illich uvedl, že papežský projekt měl neobvyklé slogany a hesla, s nimiž se církev snažila prorazit v Latinské Americe. „Je nám předkládána kampaň pro navýšení financování. Právě teď je třeba znovu přezkoumat potřebu na tyto miliony dolarů.“ (Illich, 1973b, s. 49) Požadoval, aby církev zvážila, zda tento projekt opravdu povede ke zlepšení života, protože se domníval, že se církev snaží rozšířit západní styl života založený na materialistických potřebách. Dle Illiche církev neměla mít takové výdaje, protože se stávalo, že biskupové požadovali více peněz za méně práce. (Illich, 1973b)

Sociální projekt měl své opodstatnění, neboť Latinská Amerika se vzpamatovala z Kubánské revoluce a římskokatolická církev se bála šíření protestanství a komunismu. V řadě států proběhly převraty a mnoho násilných demonstrací. Illich měl možnost se setkat v Cuernavace s radikálními biskupy, jejichž vize jej inspirovaly k sepsání kritik a vymezení se vůči římskokatolické církvi. (Bruno-Jofré, Zaldívar, 2016; Bruno-Jofré, Zaldívar, 2022)

Illich si nebral servítky ani vůči Severní Americe, jelikož požadoval, aby se smířila s tím, že v zemích Latinské Ameriky neměla možnost obstát. Když byl kritický vůči sociálnímu projektu, domníval se, že se církev dopouštěla vážných přečinů, když vysílala misionáře ze Severní Ameriky. Illich byl přesvědčený, že díky CIDOCu a předchozímu CIF – vycvičil nejlepší misionáře, a že misionáři z římskokatolické církve jsou kvalitativně horší. Nebyli dostatečně jazykově vybaveni a neměli takové znalosti. Misionáře dále označil za „pěšáky“, protože neměli příliš možností o něčem rozhodovat, pouze se řídili rozkazy. Na závěr dodává, že se „pěšáci“ podílejí na „ideologickém boji“, jenž se údajně vedl mezi Spojenými státy a Latinskou Amerikou. (Illich, 1973b, s. 55)

Latinská Amerika nemohla být pouhým azylem pro Ameriku Severní, zejména pro misionáře, kteří neuspěli ve svém životě na severu. Domníval se, že misionáři vykonávali mise, protože nenašli vyhovující zaměstnání, nedostali na univerzity a také, že v hloubi duše nechtěli pomáhat druhým. Illich narážel na západní kolonialismus, neboť při možných řešeních problémů a krizí, by si Latinská Amerika mohla pomoci sama, bez zásahů a vlivu Severní Ameriky či církve. Illich v textu neuvedl, jak by si pomoc představoval. (Illich, 1973b)

Na závěr spisu Illich dodává, že otázka není, zda by měla Severní Amerika pomáhat „chudým“ státům, ale proč by vůbec pomáhat měla. „Klíčem diskuze tudíž není, jak posílat víc mužů a peněz, ale proč by měli být vůbec posíláni.“ (Illich, 1973b, s. 58) Illich požadoval, aby římskokatolická církev neměla na obnově Latinské Ameriky velký podíl. Zdálo se, že si Latinská Amerika pomůže sama a získá své vlastní postavení ve světě. Illich nabízel prostor pro samostatné komunity. Lze se domnívat, že myslel formu decentralizace, tedy aby si státy pomohly samy a nemusely se řídit pokyny z „vyšších míst.“ Uvedená myšlenka je velice důležitá, neboť se jedná o první zmínku o komunitách a nastolování jiného společenského zřízení. Tyto myšlenky Illich rozvinul v díle *Tools for Conviviality*. Zmínil tedy takovou formu komunit, kde by každá z nich měla vlastní způsob pomoci, ale neposkytnul konkrétní nápady, jaké metody by se uplatňovaly a jak by se pomoc v Latinské Americe šířila. (Illich, 1973b)

Illich vydal o rok později krátký spis s názvem *The Vanishing Clergyman*, kde poukázal na byrokracii a problémy římskokatolické církve. Na úvod uvedl, že se nejedná o něco nového, či převratného. Píše, že je pro zachování stejných zvyklostí, a že: „Římskokatolická církev je tou nejlepší a největší světovou nestátní byrokracií na světě.“ (Illich, 1973c, s. 61)

Během 60. let svět procházel rychlými společenskými změnami, jímž se církev měla přizpůsobit. Illich poukazoval na výhody spojené s kněžstvím, neboť kněz měl zajištěnou práci, střechu nad hlavou a vzdělání. Také upozornil na rozdíly mezi profesí v římskokatolické církvi a běžnými povoláními ve společnosti. Domníval se, že by církev měla projít decentralizací, protože si nemyslel, že by Latinská Amerika měla mít vazby na Řím, zejména pak na papeže. Biskupové údajně neměli svobodu, když zasvětili svůj život římskokatolické církvi. (Illich, 1973c)

Illich se domníval, že díky decentralizaci by kněží byli více orientovaní k tvůrčí práci a nemuseli by se řídit pokyny z Vatikánu. Mohli by například spadat pod místní farnosti, kde by dosáhli vzdělání v teologii. Také by znali lokální liturgii a zvyklosti. Kdyby navíc kněží byli zproštěni povinností, mohli by mít více času na různé oslavy a významné události. (Illich, 1973c)

U celibátu byl Illich přesvědčený, že naprosto ignoroval soukromý život jednotlivce s individuálními potřebami. Celibát mohl sloužit k potvrzení své víry. Jestliže by celibát nebyl dodržen, kněz by byl považován za méněcenného. Illich ukázal, v čem spočívalo prolomení celibátu. U výkladu na toto téma se inspiroval psychoanalýzou, která rozvíjela pojmy jako pudy, nespokojenost v kultuře či uspokojování vlastních potřeb. Illich měl v CIDOCu několik setkání s psychoanalytiky z celého světa, jmenovitě díky přátelství s E. Frommem měl možnost se seznámit nejen s psychoanalytickým myšlením, ale také s filozofickým myšlením Frankfurtské školy. Illiche setkání inspirovala a jejich otisk lze vidět v jeho tvorbě. (Illich, 1973c; Bruno-Jofré, Zaldívar, 2016)

Církev by měla určit, za jakých podmínek je vhodné žít pod přísahou celibátu a zároveň by měla stanovit, za jakých podmínek by dovolovala kněžím mít manželský svazek. Illich sledoval odliv kněží. Domníval se, že se muži nechtějí stát knězi, právě kvůli celibátu a jeho nepochopení. (Illich, 1973c) Nabyl dojmu, že kapitalismus plodí špatný hodnotový systém, jenž pramení z odcizení a neuróz. Kapitalismus měl dle Illiche značný vliv na celibát. Přesvědčení nesdílel pouze on, ale také celé centrum CIDOC, které poskytovalo prostor pro hnutí Teologie osvobození, které čerpalo z Illichových záznamů. (Bruno-Jofré, Zaldívar, 2016)

Illich své traktáty podrobil psychologickým a sociologickým směrům myšlení a jeho dílo nemělo dobrý ohlas v křesťanském světě, neboť byl předvolaný před kongregaci. Před kongregací mohl své myšlenky odvolat, což neudělal. Dostal sérii otázek, na něž měl odpovědět před komisí v Římě, ale nijak se na ně nepřipravoval, poněvadž mu přišly směšné. (Hartch, 2015)

V den procesu mu blízký přítel sdělil, že se proces nebude konat a že se může vrátit bez postihu. Po návratu do Cuernavaci Illich požádal kardinála, aby byl zproštěn kněžství, nemusel vykonávat liturgii a vést bohoslužby. Illich CIDOC zavřel nadobro v roce 1976 a rozhodl se cestovat po světě. (Hartch, 2015)

2 Kritika institucí a společnosti

2.1 Společenské zřízení jako nutný předpoklad změny

V sedmdesátých letech byl Illich nespokojený s vývojem společnosti a s fungováním institucí v obecné rovině. Své myšlenky chtěl formulovat do jakéhosi návodu, podle kterého by lidé postupovali a nastolili nové společenské zřízení, v němž by lidé byli svobodní a nebyli údajnými otroky. Domníval se, že lidstvo prochází zásadními změnami, na které není připravené.

„Po několik stovek let jsme se pokoušeli vytvořit nástroje, které budou pracovat pro člověka vzdělávat jej a v neposlední řadě, aby jim sloužil.“ (Illich, 1975, s. 22) Illich nenechal vývoj společnosti spát a obával se, že se člověk nejen odcizil sám sobě, ale podlehl něčemu, co sám stvořil. Slovo „nástroj“ používal k označení dalších institucí, které dále kritizuje a napadá, zejména pak školství a zdravotnictví. „Používám termín „nástroj“ ze široka, abych do něj nezahrnoval pouze hardware jako vrtačky, hrnce, jehly, smetáky, prvky budov nebo motory, ba ani velké stroje jako auta nebo elektrické stanice; Do nástrojů také zahrnuji produktivní instituce: továrny produkující hmatatelné zboží, řekněme, kukuřičné lupínky. Dále tam spadá nehmatatelný majetek, jako například vzdělání, zdraví, vědomosti nebo rozhodnutí.“ (Illich, 1975, s. 34)

Vývoj nástrojů Illich popisuje jako na sebe navazující proces, zejména – kdy člověka společnost formuje a utváří. Člověk si vytvořil nástroje (instituce), jež upravuje k obrazu svému. Zároveň vzdělávání člověka považuje za klíčový faktor, jenž pomáhá nastolenému systému udržovat vývoj společnosti a domnívá se, že již není jiná možnost než tyto nástroje zrušit. Illich navazuje dále výrokem: „Existují důkazy, že nástroje zotročují člověka.“ (Illich, 1975, s. 22) Důkazy by Illich našel, ale taková tvrzení nelze považovat za vážná. Jeho kritika byla radikální, některé nápady byly spojené spíše s vnitřním rozpoložením než s nějakými konstruktivními návrhy. Illich se domníval, že uvedl dostačující argumenty, ovšem jeho dílo spíše působí jako něco neproveditelného, protože se jedná o souhrn myšlenek, které jej tížily, ale návrhy propracované nebyly.

Podobnými výroky by mohl Illich oslovit několik marxistů, jejichž myšlenky o vývoji společnosti a průmyslu, mohly korespondovat s myšlenkami Illiche, leč se Illich nehlásil k nějakému myšlenkovému směru.

Pro možné srovnání lze jmenovat filozofa a sociologa H. Marcuse, Illichovou inspiraci, jehož knížka *Jednorozměrný člověk*, měla jako jeden z cílů kritizovat kapitalistické myšlení. Marcuse také píše o svobodném rozhodování, které postupně mizí a je ovládané například politickou mocí. Člověku nemá prostor se realizovat ale pouze se podřizovat průmyslovému odvětví. Dále jsou ve spise obdobné myšlenky spojené se společenskou změnou a požadavky k akci. (Marcuse, 1991) „Čím racionálnější, produktivnější, techničtější a totálnější se stává represivní správa společnosti, tím obtížnější si lze představit prostředky a cesty, přes něž by mohla ovládaná individua své poddanství prolomit a vzít si své osvobození do vlastních rukou.“ (Marcuse, 1991, s. 35)

Jak by Illich pomohl člověku je zřejmé, „...pokud člověku dáme nástroje, které mu garantují jeho právo vykonávat smysluplnou práci s vysokou, nezávislou, efektivností.“ (Illich, 1975, s. 23) Výrok plně koresponduje s myšlenkami H. Marcuse. Řešení a možné argumenty jsou v Illichově světě objasněné, pro běžného čtenáře možná ale obtížné k porozumění. Jak by si takové nástroje Illich představoval, je neuvedené a opět tím potvrzuje úlohu této knihy, neboť chce lidem poskytnout obecný rámec. Jako nutné se jeví zrušit instituce, které by se nahradily novými nástroji – dalšími institucemi. Člověk by se měl podílet parametrech těchto nových institucí. (Illich, 1975)

Illich je přesvědčený, že lidé mohou bez nástrojů pracovat efektivně a nezávisle. Lidé se současné společnosti musí řídit zákony, pravidly, které nástroje (instituce) vytvoří a znemožní člověku se realizovat. Své myšlenky předkládá s veškerou vážností, ale pro Illiche je složité předložit konkrétní odpovědi na problémy, které mají dopad na lidský život.

Pokud Illich myslel nástroje, které mohly zlehčit člověku práci, třeba v průmyslovém odvětví – lze hovořit o nástrojích vytvořených, které prošly výzkumy a různým testováním. Ve společnosti by proto nebyly nástroje (instituce, vynálezy atd.), které by byly nefunkční a neplní svůj účel. Illich je přesvědčený, že by v nové společnosti lidé pracovali efektivně a bez jakéhokoliv vnějšího nátlaku. Člověk by se měl plně realizovat a změnit tak své společenské postavení.

Illich nabízí společnosti východisko, a to takové, že je potřeba člověka vysvobodit z okovů nástrojů. „Společnost musí být rekonstruována, aby se zvětšila kontribuce autonomních jednotlivců a primárních skupin k úplnému zefektivnění nového systému produkce, který uspokojí lidské potřeby.“ (Illich, 1975, s. 23)

V *Odškolení společnosti* píše podobné myšlenky, že „... budoucí zdárný vývoj závisí na tom, zda zcela vědomě upřednostníme život činný před spotřebním, zda vytvoříme životní styl, jenž by nám umožnil žít spontánně, nezávisle, a přece v interakci s druhými.“ (Illich, 2000, s. 51) Illich požadoval nezávislost ve společnosti a tuto novou společnost by si představoval na základě různých komunit. Tyto komunity mohou rozhodovat dle sebe a nezávisle. Mohou se podílet na změnách ve společnosti, bez vnějšího nátlaku ze stran institucí, tedy škol a zdravotního systému.

Když Illich uvádí, že společnost není efektivní, myslí si, že v novém řádu dojde k většímu zapojení člověka, které momentálně chybí. Člověk bude ten, kdo vytváří novou podobu společnosti, buduje nové území a tvoří vyhovující životní podmínky. Když společnost bude mít nové nástroje, bude efektivnější, což může být protichůdné v souvislosti se základním cílem uspokojování vlastních potřeb.

V těchto myšlenkách je patrný vliv psychoanalýzy. Skupinová forma života by měla vlastní společnou dohodou a výstupy by měly být ve prospěch každého člena komunity. Je těžké uspokojit potřeby každého člověka – ve skupině by mohly nastat různé nepokoje a rozhodnutí by nemusel respektovat každý člen, neboť by s nimi nemusel souhlasit. Pro Illiche je klíčová svoboda člověka, kterou by dotyčný mohl ztrácet v rámci komunit a skupin. Pokud by člověk byl odkázaný na konkrétní komunitu, nemohl by například přecházet do odlišných skupin. Člověk by mohl sdílet stejné hodnoty, ale z dlouhodobého hlediska je takový způsob života neudržitelný. Skupiny by mohly člověka vyloučit. Ten, osamocený, by pak nemohl realizovat své zájmy. V neposlední řadě by snadno mohlo dojít k manipulaci lidí, což by mělo výrazný vliv na chod komunity.

Jestliže Illich chce vytvořit novou společnost, podle jakých aspektů by došlo k nastolení nové společnosti? Pokud by se lidé rozhodovali na základě hlasování ve skupinách, jednalo by se o novou formu vládnutí? Skupiny budou muset sdílet území – nastává otázka, zda by nedocházelo ke konfliktům, pokud by skupiny požadovaly území nová, či případně chtěli šířit svůj způsob života dál. „Lidé nepotřebují pouze věci získávat, ze všeho nejvíce potřebují svobodu, za účelem vytváření věcí dle vlastních představ, chutí, a aby fungovaly pro podporu druhých.“ (Illich, 1975, s. 24)

Illichův výrok potvrzuje, že by člověk nemohl opustit komunitu či skupinu, ale jelikož svobodou je také podmíněno to, že se bude starat o druhé. Takové přesvědčení by mohlo rychle zaniknout v nové společnosti, pokud by nedošlo ke shodě v rámci komunity. Vytvářet nové věci dle vlastních představ je velice kreativní a bylo by zajímavé vidět, jak by nové vynálezy – instituce – vypadaly za pomoci fantazie každého člověka. Illich narážel na způsob, jak jsou ve společnosti přijímaná opatření, aby vznikl nový vynález, či nějaký nový produkt. Je pravděpodobné, že zmíněné instituce brání člověku fantazijním představám, protože nový vynález musí splnit různé předepsané podmínky, které například stanoví zákony, těchto restrikcí se musí člověk zbavit.

2.2 Nová forma života

Otázka společenského uspořádání zůstává nezodpovězená, protože Illich není zastánce socialistického zřízení, ale ani kapitalistického. Každá ideologie má dle Illiche své nedostatky. Novou společnost by rád nazval „družnou společností“ (convivial society), která by měla svůj základ v lidské svobodě a v jakémsi společném sdílení hodnot. „Oni [lidé] přesměrovávají svou moc politikům, kteří slibují, že vytvoří nástroje, za účelem doručit novou budoucnost.“ (Illich, 1975, s. 25) Svobodu a s tím spojenou odpovědnost nechává Illich na lidech. Je tedy přesvědčený, že se lidé dokáží domluvit za každých podmínek a vždy se ve všem shodnout.

Politici jsou pouze osobnosti, které zasahují do práv jedince. Nemohou znát přání a tužby každého jednotlivce. „Nastupující politická rozhodnutí by měla za základní podmínku dovolit lidem definovat jejich vlastní obrázek budoucnosti.“ (Illich, 1975, s. 25)

Illich pocítuje krizi institucí, které je nutné změnit, za účelem vzniku nové společnosti. „Věřím, že současná krize našich velkých institucí by měla být vítána jako krize revolučního osvobození, protože současné instituce krátí jednoduchou lidskou svobodu, aby zajistily lidem více institucionálních výstupů.“ (Illich, 1975, s. 25) Illich se domnívá, že instituce vydávají různé směrnice, příkazy a doporučení, jimiž se lidé řídí a mají je respektovat. Jestliže se lidé takovými příkazy řídí, stávají se otroky a pozbývají nároku na svobodná rozhodnutí, která většinou mívají.

V *Odškolnění společnosti* má na mysli dva typy institucí, jednu nazývá „manipulativní“, druhou „družnou.“ (Illich, 2000, s. 51) Do manipulativní instituce zařazuje sociální služby, školy, nemocnice, které negativně ovlivňují a řídí život člověka. „Současná společnost má velké zastoupení manipulativních institucí – místo družných.“ (Illich, 2000, s. 51) Družnou instituci vnímá jako jedinou možnou a přijatelnou, „... jsou skromnější a méně nápadné, přesto je volím jako modely hodné následování, ...“ (Illich, 2000, s. 51)

Družné instituce člověk pozná podle toho, že „... je lidé používají spontánně: „družné“ instituce – telefonické sítě, linky, veřejné trhy a burzy – nepotřebují žádné tvrdé ani měkké metody k podněcování svých uživatelů.“ (Illich, 2000, s. 51) Je možné, že tvrdé metody Illich vidí ve vzdělávání a školách, zatímco o družných se domnívá, že jsou pro člověka méně nebezpečné. Manipulativní instituce člověka nutí k činnosti, člověk se nerozhoduje svobodně. Družné instituce mají podporovat svobodnou volbu jednotlivce.

Illich považuje tuto krizi jako své východisko, které mu pomůže vytvořit novou nezávislou společnost. Je evidentní, že Illich vnímá instituce jako restriktivní věc. Člověk se má angažovat a nenechat druhé, aby instituce přijímali jako něco samozřejmého. Lidé jsou uvězněni a potřebují být osvobozeni. Podmínkou svobody musí být zrušení manipulativních institucí, tedy školy a zdravotnictví a dalších institucí.

„Družná společnost by měla být vytvořena tak, aby dovolila všem členům nejvíce autonomní akce nástroji nejméně kontrolované ostatními.“ (Illich, 1975, s. 35) Nastolení nové společnosti je na základě uvedených myšlenek Illiche snadné, ale stále obecné. Vytvoření společnosti je velice složitá věc, nelze ji uměle vytvořit. Není zaručené, že dojde ke změnám, zejména k těm pozitivním, neboť vše by se odvíjelo od toho, jak se lidé domluví ve skupinách.

Odvážné tvrzení, že lidé jsou omezováni institucemi, nástroji a různými vynálezy, nelze vnímat pouze negativně. Řada vynálezů lidem usnadnila život, ale s vývojem nástrojů se pojí také problémy, které mají negativní vliv na lidské životy. Zákony neslouží ve společnosti pouze k tomu, aby lidstvo omezovaly, ale zároveň člověku ukazují, na co má nároky a práva, co ve společnosti je dovoleno nebo není. Ve společnosti existují nepsaná pravidla, která bývají posuzována lidmi, nepsaná pravidla – například zvyklosti. Zároveň není zajištěna bezpečnost obyvatel, bezpečná podoba vzdělání a lze říci, že nejsou zajištěné základní potřebné podmínky pro život, a je pouze na lidech, aby získali – vytvořili novou dobou svých životů.

Za důležité hodnoty nové společnosti považuje spravedlnost, přežití a sebeurčující práci. (Illich, 1975, s. 26) Tyto hodnoty mají své limity, ale právě proto Illich říká, že jsou pouze pro nutnost přežití. V nové společnosti by lidé měli vycházet z těchto hodnot a také by měli mít předurčené, že nemůžou být nuceni pracovat, či se povinně vzdělávat. (Illich, 1975)

Illich zmiňuje učení, zřejmě navazuje na své dílo *Odškolnění společnosti*. Je možné, že by lidé neměli dělat práci, která by jim nepřinášela radost, měli by se realizovat dle svých představ, čímž by se naplnila hodnota sebeurčující práce. Spravedlnost pro Illiche znamená mít rovné příležitosti a zajištěnou svobodu, díky níž by lidé mohli činit vlastní rozhodnutí.

V této nové společnosti by se nedával důraz na vědu. Illich uváděl, že lidé měli tendence se řídit vědeckými fakty, které se dotýkaly lidských životů. „Narůstající impotence lidí rozhodovat se sami podle sebe ovlivňuje strukturu jejich očekávání.“ (Illich, 1975, s. 101) Výrok odpovídá myšlence, že se člověk neřídil „lidským rozumem“, ale pouze konstatoval vědecká fakta, která mimo jiné sdíleli politici. Illich vnímal velký institucionální vliv zejména v medicíně, kde byl lidem odepřen jejich soukromý názor a pouze se řídili lékařskými předpisy. „Věda je nyní používána jako nálepka široké produkčních agentur, které vydávají více vědomostí, tak, jak když medicína produkuje lepší zdraví.“ (Illich, 1975, s. 101)

Illich poukazuje na možná rizika různých soukromých společností, která ovlivňují farmaceutický průmysl. Agentury údajně mění lidské životy, aniž by dle Illiche znaly dopad na chování člověka. Lidé jsou pasivními příjemci objektivizovaných informací, která vychází z výzkumů, ale právě nemají co dočinění s jejich subjektivním názorem. Proto Illich tvrdí, že lidé již neumí jednat dle svého názoru. Jednotlivec nemá možnost společnosti nic předat, jestliže jen slepě následuje výzkumy a jejich doporučení. (Illich, 1975)

Důležité pro novou společnost by bylo, aby v komunitách žili lidé, jejichž hodnoty a způsob uvažování o životě by byl podobný, což je téměř nesplnitelná podmínka. Komunita by rozhodovala, například jaké stravovací návyky jsou správné a jakými potravinami by se lidé stravovali. (Cayley, 2021)

Ve společnosti by absence vědy byla nemyslitelná, nicméně Illich vycházel z předpokladu, že se lidé nerealizují, nepodílí se na společenském dění a nemohou tak měnit svět. Ve veřejném prostoru by měla být autorita, kterou by lidé následovali. Věda má být objektivní a mít stanovené standardy, jimiž se řídí a podle nichž provádí výzkumy.

Člověk potřebuje nějakou autoritu, kterou bude následovat a respektovat. Ve společnosti nemůže chybět věda a její výzkum, protože ta právě lidem prezentuje své výsledky. Ve veřejném prostoru by se našel člověk, jenž by chtěl prezentovat svá data, která by byla ovlivněná subjektivním dojmem. Illiche by nejspíše zklamalo, že by lidé jednali způsobem, proti jakému se vymezoval. Například stravovací návyky by mohly být zmanipulované. Člověk mohl proklamovat nesprávná tvrzení, která by mohla mít dopad na zdraví člověka.

Za zamyšlení stojí, že se Illich vymezoval soustavně vůči vlivu církve, tedy ani církev pro něj nepředstavuje autoritu. V komunitním společenském životě by se lidé měli rozhodnout a podle toho jednat, otázkou zůstává, zda by všichni zúčastnění vždy došli ke konsensu.

Takové podmínky působí nebezpečně, neboť není předem stanovené, jestli budou v komunitách žít odborníci, či laická veřejnost. Kdo by se považoval za odborníka? Odborník by možná byl zvolen komunitou na základě svobodného hlasování.

Illich se mohl inspirovat Freirem (2011) a jeho komunitním soužitím a vzdělávání, neboť Freireho prvotní dílo bylo o zvyšování gramotnosti ve světě, formou komunitní práce. Dle Freira, lidé si měli rozhodnout, jaká slova jsou pro ně důležitá a konkrétní slova měla komunita pojmenovat.

V této komunitě by byl zastoupen pedagog, což by pro Illiche bylo nepřípustné, a ten by vedl negramotné lidi k úvahám a k diskusím. Poté by si komunita slova zapsala například na papíry a pak se scházeli a slova procvičovala. (Freire, 2011)

Pro nové společenské zřízení Illich nechce poskytnout konkrétní plán. Domnívá se, že lidé jsou silně ovlivněni obrazem instituce a pro rovnostářskou společnost chce, aby se každý člověk v komunitě realizoval. Je přesvědčen, že v současném světě převládá velký chtíč po zisku. Poté jsou ve světě lidé, kteří nemají možnost se realizovat, protože nemají například finanční prostředky. (Illich, 1975)

Illich měl protichůdná tvrzení, protože později psal, jak je důležité pro státy a města fungování infrastruktury. Dojde ke zjištění, že školy, psychiatrické nemocnice a policejní stanice vypadají podobně, respektive mají stejné institucionální rysy. „Dálnice, psychiatrické nemocnice, školní třídy, kancelářské budovy, apartmány a obchody vypadají v každé společnosti podobně. Tyto identické nástroje také podporují rozvoj stejných charakteristických rysů.“ (Illich, 1975, s. 28) Pro společnost vyzdvihuje důležité aspekty jako například kulturu, která se vyvíjí a nelze ji změnit během krátkého času. (Illich, 1975)

Společnost by měla sdílet všechny kulturní hodnoty, které by byly přístupné každému jedinci. V komunitách by neměl být prostor pro rasismus a dalších nevhodných nenávistných projevů. Naopak Illich vyzývá, aby se lidé v novém společenském zřízení vyvarovali jednotného životního stylu a je možné, že narážel ten na „americký“, k němuž dlouhodobě cítil nechuť. (Illich, 1975)

Illichova analýza, že řada institucí vypadá stejně, konvenovala s dílem M. Foucaulta (2000), neboť ten, také píše o institucích, které se zabývalo obdobnou tematikou. Věznice se v lecčem shodují se znaky škol, vypadají stejně, mají zaběhnuté postupy a mají konkrétně stanovené časy, ve kterých probíhá určitá činnost. „A konečně modalita: ta zahrnuje nepřetržité, soustavné donucování, které bdí spíš nad postupy činnosti než nad jejich výsledky a které se provádí podle kodifikace, jež rozčleňuje co nejjemněji čas, prostor, pohyb. Tyto metody, které umožňují pečlivou kontrolu tělesných činností, které zajišťují nepřetržité podrobování jeho sil a uvádějí je do vztahu poslušnosti-užitečnosti, můžeme nazvat „disciplíny“.“ (Foucault, 2000, s. 201) Foucault mimo analýzu trestů, analyzoval skupinu institucí jako například psychiatrie, nemocnice a samozřejmě školy. V *Dohlížet a trestat* mimo jiné ukazuje, jak velký vliv mají instituce na chování člověka. „Formuje se také politika různých donucení, která spočívají v zpracování těla, v prokalkulované manipulaci jeho prvků, jeho pohybů, jeho chování. Lidské tělo vstupuje do mašinerie moci, která jej prohledává, rozmontovává na části a znovu skládá.“ (Foucault, 2000, s. 202)

Illich se snaží poskytnout plán pro novou společnost, který je víceméně obecný. Zaměřuje se především na nerovný přístup institucí a je přesvědčený, že je člověk v jejich zajetí a musí se jim podřít. Dále navrhuje alternativu vzdělávání a pracuje s pojmem moci – jako s pojmem omezujícím lidskou svobodu.

Na závěr není vyloučené společné sdílení politických rozhodnutí. Illich by si představoval, že by lidé mohli v nové společnosti rozhodovat o důležitých politických krocích. Jednalo by se asi o formu plošného hlasování. Záměrně se chtěl vyvarovat vládě jednoho člověka. Podmínkou by byla funkční a spravedlivá justice. (Illich, 1975) Právní systém není detailně rozepsaný, justice zůstává stranou. Pro Illiche je to jedna z klíčových hodnot, ale dále pracuje s justicí – jako se samozřejmou institucí, ani ji neřadí do manipulativních institucí. Je možné, že by nechtěl ve společnosti instituci soudů, protože ta představuje riziko, že člověka omezuje a odnímá mu svobodu. V rámci komunitního života by si asi představoval lidové tribunály, jež možná byly spravedlivé, ale bezpochyby nebezpečné.

3 Kritika školství

Největší pozornost si Illich získal vydáním knížky *Odškolnění společnosti* (anglicky – *Deschooling Society*). Tato kniha vznikla v roce 1970 na základě několika přednášek, které Illich pronesl v období, kdy vedl CIDOC a cestoval po světě. Illich vymyslel slovo „odškolnění“ (deschooling), ale nebyl si jist, zda by knížka měla nést tento název. Illich v předmluvě psal, že došlo k pochybení ze strany vydavatele, poněvadž se mu s ním nepodařilo spojit telefonicky. Vydavatel dal publikaci k tisku s nadpisem „*Odškolnění*“, aniž by o tom Illich věděl. Ten měl postupem času s názvem problém, nicméně díky provokativnímu názvu se stala publikace velmi populární. K zamyšlení také stojí, že knížka měla několik vydání, u nichž by Illich býval mohl název změnit, jenže k ničemu takovému nedošlo a kniha měla i po několika vydání stále stejné jméno. (Illich, 2000; Cayley, 2021)

Knihu inspirovalo Illichovo působení v Portoriku na pozici prorektora tamější univerzity, kde se podílel na reformě zdejšího vzdělávacího systému. Údajně byl nespokojený s financováním škol, neboť i přes velké výdaje škola měla problémy s nerovnostmi ve vzdělávacím systému a považoval je za nespravedlivé. Některé myšlenky pronesl na předávání vysokoškolských diplomů a vyšly v souboru – *School: the Sacred Cow*. (Illich, 1973a)

Publikace měla zajímavé a až rozpačité ohlasy zejména u absolventů CIDOCu. Absolventi centra prošli nemilosrdnou výukou, mnoho z nich podstoupilo několikahodinové přednášky, a hlavně se učili cizí jazyk takřka neustále. CIDOC nabízel náročné vzdělávací kurzy a když se do povědomí dostala publikace *Odškolnění společnosti*, kde například Illich uvedl, v čem viděl nedostatky vzdělávacího systému, lze říci, že se spis rozcházel s celou koncepcí centra. V centru probíhala intenzivní výuka a zájemci se museli učit z paměti, jednalo se o vzdělávání v instituci. (Hartch, 2015)

3.1 Škola jakožto přežitá instituce

První kapitola je věnovaná objasnění existence vzdělávání. Illich myšlenky předkládal s veškerou vážností a odpovídá na ně svými argumenty.

„Studentům je systematicky vštěpováno, aby se spokojili s vyučováním namísto učením se, ... namísto schopnosti říct něco nového.“ (Illich, 2000, s. 15)

Student je ve škole pasivním příjemcem informací a nemůže se podílet na předávání nových informací. Tyto informace žákům předává pedagog, který údajně nechce, aby do vyučování zasahoval někdo jiný. Vyučování je proces, jehož se účastní jak žák, tak učitel. Pedagog ve vzdělávacím procesu studenty pouze omezuje a neposkytuje možnost se učit dle své libosti něčemu novému.

Illich rozlišuje mezi vyučováním a učením, za efektivnější považuje učení založené na sebevzdělávání, tedy, kdy člověk má možnost si zvolit, co se sám naučí, bez přítomnosti pedagoga. Kromě kritiky vzdělávacího procesu. Illichovi vadí fungování zdravotnictví a považuje jej za instituci, která člověku nedovoluje se rozvíjet. Na mysli má například zdravotnictví. „Zdraví, učení, důstojnost, nezávislost a tvůrčí úsilí se chápou v první řadě jako výsledky práce institucí...“ (Illich, 2000, s. 15)

Instituce existují ve společnosti, protože se podílí na vytváření hodnot. Takové pojetí Illich chce vyvrátit. Nechce, aby se společnost spoléhala pouze na instituce a na jejich fungování. V nové společnosti dochází k vytváření nových hodnot na základě společné shody v komunitách. Illich poukazuje na fakt, že když se něco naučíme, případně se nějak chováme, je to na základě předávání informací ze strany institucí, tedy školy a zmíněných nemocnic či farmaceutického průmyslu. Podle něj by člověk neměl přisuzovat škole takovou váhu a považovat ji za nedotknutelnou instituci, kterou musí mít každá společnost.

V budoucnosti by mělo dojít k odmítnutí vědy, výzkumů a institucí jakožto klíčových faktorů podílejících se na vytváření hodnot. „Domnívám se totiž, že velká část dnešního výzkumu zabývajícího se budoucností má tendenci zastávat se další institucionalizace hodnot, zatímco ve skutečnosti je třeba definovat, za jakých podmínek by byl možný pravý opak.“ (Illich, 2000, s. 15) Člověku výzkumy neumožňují se aktivně podílet na vytváření vlastních hodnot bez omezení, ale pouze vytvářet hodnoty za pomoci dalších, nových institucí. Zrušení institucí je východiskem této myšlenky a možným opakem míní, že již není potřeba definic, ale je třeba návrat člověka, jenž bude aktivním tvůrce své budoucnosti. Illich uvažuje o podmínkách, kdy by mělo dojít k odmítnutí institucí, což je on, kdo může spasit budoucnost svým navrhovaným řešením.

Bohatství a materiální zajištění není důležité. Pokud člověk bude vytvářet nové instituce a nové způsoby vzdělávání, zřejmě by takové faktory měl ponechat stranou. Illich si myslí, že jak s lidmi bohatými, tak s chudými je zacházeno stejně špatně. Instituce jim dávají jednotný pohled na svět. „Bohatí a chudí jsou stejně závislí na školách a nemocnicích, které řídí jejich životy, formují jejich pohled na svět, určují, co je legitimní a co ne.“ (Illich, 2000, s. 16)

Illich opět zdůrazňuje, že spis *Odškolnění společnosti* není primárně o fungování vzdělávání, ale o institucích, jejichž vlivem se mění společenské chování. Pro svá tvrzení dokládá, že lidé nejsou s to se orientovat v životě bez institucí, které mají velkou moc ve společnosti.

3.2 Vzdělání jako cesta z chudoby

Chudí lidé jsou ve špatném společenském postavení, protože „chudí odjakživa postrádali společenskou moc. Rostoucí závislost na institucionální péči dodává jejich bezmocnosti nový rozměr, totiž bezmocnost duševní, neschopnost ručit sám za sebe.“(Illich, 2000, s. 16)

Illich předpokládal, že ve společnosti budou jedinci, kteří se dokáží postarat o sebe sami bez omezujících institucí. Je možné, že by v nové společnosti neexistovala chudoba. Sociální služby lidé využívají a je jedno, zda jsou chudí, či bohatí. Pokud by došlo k omezení institucí, kam by spadaly sociální služby, mohlo by docházet k výraznému nárůstu problémů, s nimiž by si lidé nevěděli rady. Ve školách by se mohli vzdělávat, aby předcházeli různým problémům a mohli být například obezřetnější. V Illichově rovnostářské společnosti by nejspíše neexistovali chudí lidé, protože kdyby se každý mohl stát důležitým prvkem komunity, tudíž by lidé měli možnost sdílet své problémy a nacházet společná řešení. V současné společnosti jsou pouze odkázáni na instituce a nemají dle Illiche možnost se rozhodnout sami za sebe. Kdyby se lidé, kteří se potýkají s problémy, chtěli rozhodnout podle vlastního uvážení, nemuseli by navštěvovat zmíněné instituce a mohli by si sehnat pomoc dle svého rozhodnutí.

Pro chudé lidi by takové rozhodnutí nemuselo být snadné. Chudoba by asi vymizela, protože v komunitách by mohlo dojít ke sdílení financí, hodnot, ale také i zázemí. Taková společnost by zajisté nikdy nevznikla, už jen z principu náročného požadavku, že by každý nesl odpovědnost za své jednání, zároveň by se musel starat o druhé, i přesto, že by tuto péči nezvládal. V případě, že by neexistovaly vzdělávací instituce, jak by se člověk socializoval? Školy neslouží pouze pro vzdělávání obyvatel, ale také pro výchovu a předávání hodnot, které společnost vytváří.

Ve výroku si Illich protirečí, neboť je přesvědčen o současné bezmocnosti, neboť instituce neumožní člověku jednat svobodně. Lidé by byli v nové společnosti bezradní, protože by mohlo dojít k potížím, na něž by v komunitách nenacházeli řešení.

3.3 Financování škol

Školství dle Illiche trpí nadměrným financováním, které má minimální dopad a přichází spíše vniveč. V šedesátých letech měly Spojené státy americké vyčleněné prostředky na podpůrný program ve školství – okolo 3 miliard dolarů pro přibližně šest milionů dětí. Program na zlepšení gramotnosti nepřinesl žádné konkrétní výsledky. Illich vysvětloval, že suma nestačila ke zlepšení životů žáků. V bodě není jasné, zda myslel, že by byla potřeba finanční pomoc zvýšit, či zda vůbec financovat podobné programy. Nutno podotknout, že Illich podobným způsobem kritizoval program církve věnovaný snížení negramotnosti ve společnosti. (Illich, 2000; Illich, 1973b)

Druhý problematický bod spočíval v nerozumném nakládání s financemi. Dle Illiche by bylo účinnější, kdyby podobné programy byly orientované k chudším lidem a výzkumům věnující se této konkrétní problematice. Proti podobně školství se Illich zásadně vymezil ve třetím bodě, v němž opovrhuje běžnými školami a dosavadní povinnou školní docházkou. (Illich, 2000)

Je zajímavé, že u prvního bodu Illich nezmínil, jestli byly finance dostačující, či nikoliv. V textu uvedl, že se jednalo o vysoké finanční částky, což lze považovat, že ani tak velké výdaje ze strany státu mu nepřipadaly dostatečné k tomu, aby se negramotnost snížila. Možná díky své nedůvěřivosti vůči státu nechtěl, aby měl velkou kontrolu nad programy podobného typu. Dále vycházel z předpokladu, že ve třídě byli žáci jak zámožných rodin, tak chudých. (Illich, 2000) Illich potvrzuje svou domněnku tím, že kdyby se peníze použily na přímou pomoc chudším, byl by výsledek znatelnější. Nejspíše by bylo efektivní, kdyby nad financemi neměl kontrolu stát, ale pouze jednotlivé školy – vzdělávací organizace. V tomto by se shodoval s P. Freirem, neboť ten rovněž nechtěl, aby stát měl naprostou a jednotnou kontrolu nad vzděláváním, protože stát nereflektoval lokální problémy, stát ignoroval sociální realitu jednotlivce. (Gaddoti, 1994, s. 25–26)

„Zeškolněný je nejen vzdělávací systém, ale veškerá společenská realita.“ (Illich, 2000, s. 16) Illich pojímal sociální realitu jako chování ve společnosti, které již bylo pasivně přijaté bez možnosti člověka do těchto konvencí zasahovat. Lidé se nicméně podílí na vytváření hodnot, ale pro Illiche se zdá být tato možnost nedostatečná. Člověk společnost formuje a mění, chová se ve společnosti dle zvyklostí, což neznamená, že je pasivní. V případě zrušení škol a institucí by mimo jiné muselo dojít k nastolení nové společenské reality.

Illich hodnotí podobu vzdělávání v kontextu Severní a Latinské Ameriky. Nešetřil kritikou Spojených států a šíření amerického způsobu života. Své antikoloniální myšlenky uvedl již v dřívějších dílech, když psal o vzdělávání misionářů a jejich způsobu vykonávání misionářské praxe. (Illich, 1973b) V *Odškolnění společnosti* se myšlenky objevují znovu: „Většina zemí Latinské Ameriky již nastoupila na cestu hospodářského rozvoje a kompetitivního konzumerismu – a tím i modernizované chudoby: jejich občané se naučili bohatě myslet a chudě žít.“ (Illich, 2000, s. 18) Latinská Amerika se po Kubánské revoluci potýkala s mnoha problémy a s obavami, co revoluce přinese. Země čelily sociálním problémům, proto docházelo ke státním převratům a ekonomiky stagnovaly. Americký způsob myšlení byl v mnoha zemích odmítnutý a téměř neproveditelný, vzhledem ke kulturním odlišnostem. Vliv amerického způsobu myšlení pronikal do vzdělávání, čehož si Illich všiml, nicméně kvalita života byla velice nízká.

3.4 Vzdělávání ke gramotnosti

Země Latinské Ameriky se snažily o rovný přístup ve vzdělávání. Tento úkol si vytyčila i Severní Amerika, jejíž program Illich kritizoval a poukazoval na fakt, že se stejně nemohou zbavit negramotnosti. Podobný program iniciovala i církev za pomoci misionářů, který Illich také kritizoval. (Illich, 1973b) „Všude jsou, zato již pouhou existencí škol připravování o iniciativu a ochotu vzít učení do vlastních rukou.“ (Illich, 2000, s. 19) Illich se nesmíří s tvrzením, že by škola byla jedinou možnou vzdělávací institucí. Do popředí se dostává požadavek, aby se lidé vzdělávali mimo instituci škol.

Pokud by vzdělávání bylo zodpovědností každého člověka, nastává otázka, jestli by ve společnosti nevzniklo riziko, že by se nová společnost potýkala s negramotností. Illich vylučuje povinnou školní docházku, která se mu od počátku přičí. Tvrdí, že školy berou lidem veškerý svůj čas a člověk není s to zvládnout povinnou školní docházku, protože je ve škole několik hodin denně. „Škola si už svou podstatou činí absolutní nárok na čas a síly všech svých účastníků.“ (Illich, 2000, s. 35)

„Povinné školní vzdělávání společnost nutně polarizuje; kromě toho slouží jako kritérium zařazení do celého národa v rámci mezinárodního kastovního systému.“ (Illich, 2000, s. 20) Kastovní systém funguje například v asijských zemích, je nerovnoměrný, neférový a v neposlední řadě kastu nelze změnit. Dá se říct, že kasty jsou přidělovány na základě narození. Přes jakékoliv snahy ale je nemožné se z kastovního systému vymanit.

Illich je přesvědčený, že kastovní systém funguje ve světě na úrovni škol a vzdělávacích institucí, tedy člověk nemá možnost svou budoucnost změnit.

„Země jsou přidělovány ke kastám, v nichž se rozsah vzdělávání měří podle toho, kolik let jejich občasně průměrně stráví ve škole.“ (Illich, 2000, s. 20) Illich dodává, že „...klasifikace úzce souvisí s úrovní hrubého domácího produktu na obyvatele...“ (Illich, 2000, s. 20) Financování školství je pro něj neadekvátní, protože některé země vynakládají vyšší finanční prostředky, a tudíž mají vhodné podmínky pro rozvoj škol.

Existují země, které si vystačí jen s tím, když mohou občanům dopřát základní vzdělání, případně obyvatele pouze naučit číst a psát. Pro Illiche by mezinárodní srovnávání nebylo objektivní. Také by nemělo dojít ke srovnávání, když v některých zemích je školní docházka 10 let a v některých ještě méně. Hrubý domácí produkt jednotlivých zemí je různě vynaložený na oblast školství. Některé země považují vzdělání za klíčové, což může být prospěšné, pokud má země dostupné prostředky. V jiných případech jsou země spokojené, pokud lidem mohou zajistit základní potřeby. V budoucnosti by země nemusely srovnávat své výsledky na základě hrubého domácího produktu, který Illich považoval za institucionální vymoženost, protože by lidé byli zodpovědní za své vzdělání a nebyli nuceni chodit do školy.

3.5 Rovnost ve vzdělávání

„Rovnost vzdělávacích příležitostí je ve skutečnosti cílem žádoucím i dosažitelným, ovšem ten, kdo jí zaměňuje s povinnou školní docházkou, plete si spasení s církví.“ (Illich, 2000, s. 21) Illich potvrzuje, že ve vzdělávání existují nerovnosti, ale také se domnívá, že cílem je, aby lidé měli stejné příležitosti. Povinná školní docházka není pouhé řešení ke snížení nerovností ve vzdělávání. Jednoznačný nesouhlas je v povinnosti školu absolvovat, ergo, lidé nemají být nuceni chodit do školy a vzdělávat se. Illich naráží na státy, které proklamují, že mohou snížit nerovnosti ve vzdělávání, pokud bude povinná školní docházka.

Určitě by nemělo docházet k výkřikům do veřejného prostoru s hesly, že dojde ke zlepšení životní úrovně, pokud bude člověk chodit do škol. Illich přirovnává školní docházku k církví, ale neuvedl, že téma spasení není tématem církve, ale je základní hodnotou křesťanství.

Illich si ve svém *Odškolnění společnosti* neodpustil menší provokaci směrem k církvi, která odpovídá vysvětlení, že ani v církvi nedochází k naplnění ideálů věčné spásy. „Škola se stala světovým náboženstvím modernizovaného proletariátu a chudým technologického věku dává prázdné sliby.“ (Illich, 2000, s. 21)

Illich přejímá pojem proletariát z marxistické dialektiky a navazuje na své dřívější myšlenky, že ačkoliv došlo k celospolečenskému vývoji, stále jsou ve světě chudí lidé, kteří nemají vyhovující podmínky pro život. Dle Illiche jak církev, tak škola, dávají člověku falešné představy o dobrém životě, a ještě falešnější představy o posmrtném životě.

„Národní stát si toto náboženství osvojil a nyní podřizuje své občany učebnímu plánu, který v jednotlivých stupních vede k získání příslušných diplomů, ...“ (Illich, 2000, s. 21) Pro člověka není snadné se vzdělávat, když nemá možnost si určit, co se bude učit. Illich poukazuje, že stát má velkou kontrolu nad obsahem vzdělávání.

Illich ilustruje příkladem, že se Spojené státy před několika desítky let vypořádávaly s církví ve společnosti. Lidé chtěli omezit fungování církve, nyní je opět na lidstvu, aby se zbavilo škol. Zrušení škol není jednoduchý krok, je nutné provést několikero kroků, aby celý proces dával smysl. „Abychom zrušili monopol školy účinně, potřebujeme zákon, jenž by zakazoval diskriminaci spočívající v tom, že hlasování či přijímání na pracovní místo nebo do učebního zařízení závisí na tom, zda uchazeč absolvoval určitý nižší stupeň školy.“ (Illich, 2000, s. 21) Illich by musel nejprve oslovit náležité politické představitele, proti nimž se také vymezoval, ale nakonec by mu přišli vhod, jestliže by potřeboval schválit zákon. Ve společnosti jsou lidé diskriminováni na základě vzdělání a profese, což dle Illiche lze vyřešit tím, že by školy a zaměstnavatelé neposuzovali počet let absolvovaných ve školách. Pokud by se člověk ucházel o pracovní místo, jeho odbornost by musela být hodnocena odlišným způsobem. Illich se nespokojí s tvrzením, že kvalifikaci mohou ve společnosti udělovat pouze školy, je třeba přehodnotit, zda škola nemá příliš velké pravomoce ve společnosti.

Illich ve své další publikaci *After Deschooling, What?* proklamuje, že škola věru lidi diskriminuje, zejména lidi chudé „V celém světě jsou školy organizovanými podniky, aby reprodukovaly nastolené společenské uspořádání, ...“ (Illich, 1981, s. 32)

V tomto spise se Illichova kapitola dokonce jmenuje „*Školy reprodukuji společnost*“ (Illich, 1981, s. 32). Zde píše o nepoměrech ve vzdělávacím systému a zmiňuje, že financování škol je nerovnoměrné a chudým lidem takový přístup nepomůže, konkrétně píše, že školy „racionalizují stratifikovanou společnost.“⁴ (Illich, 1981, s. 35)

⁴ Podobné myšlenky o stratifikaci rozvíjel známý sociolog P. Bourdieu, jehož publikace *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*, věnující se druhům kapitálu a sociální stratifikaci, měla velký vliv na vzdělávací systém ve světě. Bourdieu popisuje školu jako místem, kde záměrně dochází k projevům kapitálu a společenskému uspořádání, které dále kategorizoval do třech složek: Objektivistický kulturní kapitál, Institucionalizovaný kapitál, Inkorporovaný kulturní kapitál. Konkrétně Institucionalní kapitál má formu vzdělání, tedy různých diplomů, osvědčení, či titulů a získávají je převážně lidé, kteří pocházejí z bohatších rodin. Rodiny, které nemají

Podle Illiche je nevhodné ve škole známkovat a posuzovat nabyté vědomosti dle tohoto běžného známkování. „Škola nepodporuje ani učení, ani spravedlnost, protože pedagogové trvají na propojení učení se známkováním.“ (Illich, 2000, s. 22) Nespravedlivé školy a učitelé mohou známkovat žáky a dle toho mají možnost posuzovat, zda je žák vzdělaný či nevzdělaný. Pokud má žák špatné známky, může se o něm tradovat, že je nevzdělaný, že má problémy a nevyhovuje mu školní prostředí. Jestli žák ve třídě vyniká, má šanci na úspěch a dostane se do vyšších pozic ve společnosti. „Zeškolněné vyučování je symbiózou učení a určování sociální rolí.“ (Illich, 2000, s. 21) Když Illich píše o „zeškolněném“ vyučování, vnímá rozdíly ve vzdělávání jak ve škole, tak mimo ni. Podle Illiche je cesta, jak se z této peripetie dostat, tedy, formou alternativního vzdělávání dle vyhovujících požadavků a metod vzdělávání každého člověka ve společnosti. Člověk je ten, kdo určí, zda je dostatečně vzdělaný. On si určí, jakými metodami se bude učit, protože jen on ví, co je pro něj nevhodnější, nikoliv škola. Ve společnosti bude fungovat nové posuzování znalostí, což by se odvíjelo ve skupinách, bez přítomnosti škol.

„Přítom učit se znamená získávat novou dovednost nebo porozumění, zatímco postup ve vzdělávání závisí na mínění, které si o nás utvoří druzí.“ (Illich, 2000, s. 22) Illich definoval učení, které se rozchází s běžnými didaktickými a psychologickými učebnicemi. Ve výroku ani není určené, jestli jsou pro člověka důležité vědomosti, či nějaké znalosti, které například uplatní ve svém životě. Illich považuje dovednosti jako důležitější než vědomosti, možná kvůli tomu, že jsou pro něj důležitější. Postup ve vzdělávání, tedy postup do vyšších tříd, se odvíjí na základě splnění podmínek ze strany školy, například, když žáci budou chodit do školy, budou plnit zadané úkoly a hlavně budou plnit pokyny, které jim dá pedagog.

Illich nazval „ty druhé“ jako učitele, kteří tento postup monitorují a mohou hodnotit žáka, což člověku nedává možnost se řídit dle svého rozumu a je odkázaný na školu. Učitelé rozhodují o známkách, ti mají moc žáky hodnotit. Ve škole vznikají o žácích mínění, která mohou být pro každého učitele subjektivní, nejsou věrohodná, nýbrž nespravedlivá.

Ve škole je obsah vzdělávání restriktivní a dle Illiche žáci nemají možnost se podílet na výběru obsahu. V tomto výroku se shoduje s P. Freirem. Žáci nemohou učitelům sdělit, zda se chtějí naučit zvolenému předmětu, proto nemohou ovlivnit, jaký bude obsah hodiny. „Kurikulum sloužilo odjakživa k určování společenského statusu.“ (Illich, 2000, s. 22)

k dispozici tyto kapitály, jsou odsouzené k tomu, aby ve škole selhaly. Illich ve svých dílech poukazoval také na nerovnosti ve vzdělávání podobně jako Bourdieu, ale Illich své myšlenky nemá založené na výzkumech, či nějaké fundovanější teorii. Illich se také lišil tím, jaká řešení navrhoval a co spatřoval ve vzdělávacím systému. Viz Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge.

Pokud člověk vytrvá a zvládne školní výuku, může se dostat na zmíněné vyšší pozice. Škola člověku určí, jaké bude mít povolání a jakou pracovní pozici bude vykonávat. Zaměstnavatelé budou vycházet z dosaženého vzdělání, ale pro novou společnost je potřeba změnit přístup posuzování vzdělání. Zaměstnavatel nemůže zohledňovat počet strávených let ve škole, neměl by sledovat, jaký titul získal.

Garantem nabytých vědomostí není ani školní výuka, protože se žáci učí mimo budovu školy. „Druhá velká iluze, na které je založen celý školský systém, spočívá v předpokladu, že většina učení je výsledkem vyučování.“ (Illich, 2000, s. 22) Illich poukazuje, že učení probíhá, aniž by člověk věděl, že se něco nového učí a něco nového osvojuje. „Většina lidí, ale získává největší část svých vědomostí mimo školu; ...“ (Illich, 2000, s. 22)

3.6 Illichovo skryté kurikulum

Do popředí výše zmíněné myšlenky se dostává skryté kurikulum, které je ve škole jako v instituci a je přítomné ve vzájemné interakci mezi žáky. Ve škole se žák může naučit dovednostem, které nemusí být chvályhodné. Jedná se například projevy chování, které probíhá o přestávkách, ale může žákovi nabídnout praktické dovednosti do života. Žáci se ve škole mohou naučit podobnému chování během vyučování, například mohou porušovat školní řád, aniž by o tom věděl učitel, více také Kot'a, 2007. Illich neklade důraz na vědomosti, protože považuje skryté kurikulum v životě praktičtější.

Illich vnímá skryté kurikulum odlišně, dle něj je skryté kurikulum takovéto: „Používám pojem skryté kurikulum, abych poukázal na strukturu vyučování jako opak toho, co se děje ve škole.“ (Illich, 1981, s. 37) Illich ve svém stěžejním díle připouští, že ve škole nedochází k pouhému vyučování, ale nepovažuje skryté kurikulum jako něco, co se žák učí nad rámec vyučování.

O pár řádků dále potvrzuje, že se skryté kurikulum dostává do každé světové velmoci a „...učí žáky, že všechny ekonomicky hodnotné vědomosti jsou výsledkem profesionálního učení⁵, ...“ (Illich, 1981, s. 38). Nejedná se o dovednosti, ale tvrdí, že skryté kurikulum je silně spojené s vědomostmi. „Zatímco skryté kurikulum vytváří sociální role závislé na procesu získávání vědomostí, tudíž legitimizuje stratifikaci, a také se pojí vzdělávací proces s docházkou na plný úvazek.“ (Illich, 1981, s. 38)

V *Odškolnění společnosti* dále píše: „Nejde nám přímo o skryté kurikulum městských ghett, které poznamenává chudé, ani skryté kurikulum „salónu“, jež zvýhodňuje bohaté.“ (Illich, 2000, s. 37) Illich moc dobře ví, co je to skryté kurikulum, ale více jej vnímá v kontextu nerovnosti ve vzdělávání a převážně jej rozvíjí, že ve společnosti skryté kurikulum zvýhodňuje bohaté lidi. Ve školách se objevuje skryté kurikulum, které Illich spojuje s vědomostmi, nikoliv s dovednostmi.

3.7 Zastaralé metody vzdělávání

Pokud se škola stala místem, kde se žák učí něčemu novému, je to z důvodu, že „...se škola stala v některých zámožnějších zemích místem, kam jsou lidé zavíráni na stále delší období jejich života.“ (Illich, 2000, s. 22) Pro Illiche je nepředstavitelné, že by lidé byli dobrovolně ve škole, proto píše o „zavírání“ bez svobodné volby si říct, zda do školy budou chodit. Škola není atraktivní a používá metody, které jsou již dávno přežitě.

⁵ Illichové myšlenky o ekonomicky hodnotných vědomostech byly možnou inspirací pro ekonomy Bowles, S., Gintis, H., (1976). *Schooling in capitalist America*. New York: Basic Books. V publikaci píšou o vzdělávání ve Spojených státech. Jejich hlavní přínos do sociologie vzdělávání – *Princip korespondence* rozvířil velkou debatu o fungování škol ve vzájemném vztahu se zaměstnání. Dle autorů školy od dětství připravují děti, aby se smířily se svým postavením ve společnosti a poslouchaly příkazy učitelů, protože učitelé představují nezpochybnitelnou autoritu. Děti se ve školách naučí slušnému chování, dokážou poslouchat a pracovat, aby po skončení vzdělání získali ocenění – maturita, diplom, osvědčení. V pracovním životě se tento vztah opakuje, protože z dětí se stanou zaměstnanci. Těmi jde lehce manipulovat, neboť se takovému chování naučili ve škole. Zaměstnanci poslouchají své nadřízené, pracují nikoliv kvůli tomu, že mají radost z práce, ale aby po skončení pracovní doby získali finanční odměnu. Ve své publikaci dojdou ke čtyřem zjištěním: „Osobní rozvoj je předem určený trhem, majetkem, mocenskými vztahy. Za druhé, školy legitimizují nerovnost skrz meritokracii, díky níž odměňují studenty a alokují je ve společenské hierarchii. Školy podporují typy osobnostního rozvoje, jež jsou kompatibilní se vztahy v ekonomické sféře, tedy poslouchají dominantní osoby, které zároveň ovlivňují tržní ekonomii. Za třetí, vzdělávací systém funguje na základě blízké korespondence mezi sociálními vztahy, která řídí osobnostní interakce na pracovišti, a mezi sociálními vztahy ve vzdělávacím systému. Na závěr, školy pomáhají ospravedlňovat nerovnost ve společnosti, ale také se z nich staly arény, kde dochází k rozvoji vysoce politického egalitářství.“ (Bowles, S., Gintis, H., 1976, s. 12) Není překvapením, že zmínění autoři píší o Illichovi, kde vyzdvihují jeho myšlenky, že školy a další instituce jednají s člověkem nespravedlivě a autoritářsky, určují hodnotový systém ve společnosti a člověk se jim musí přizpůsobovat. Autoři jsou nicméně k Illichovi kritičtí, nepřijímají jeho dílo komplexně, ale kritizují hlavně bod, „...kdyby mělo dojít ke zrušení škol bez ekonomické transformace, vedlo by to nevyhnutelně k sociálnímu chaosu.“ (Bowles, S., Gintis, H., 1976, s. 261)

Illich je přesvědčený, že v některých zemích je povinná školní docházka ukotvená v zákonech. Ta nebývá prospěšná, protože jsou žáci ve škole za nějaký trest či prohřešek. Škola bývá nešťastným místem, kde se žáci něco nového dozví, zatímco se toho víc naučí mimo školní budovu a vzdělávací instituce. Illich přichází s kritikou, která mnohdy působila obecně a nemohla mít reálný dopad. Zohledňovala pouze body, které byly pro něj důležité. Jak by tedy mělo proběhnout „odškolnění“ a jak by se měla změnit podoba vzdělávání? „Odškolnění společnosti předpokládá, že bude uznána komplexnost učebního procesu a legitimizovány různé formy jeho průběhu.“ (Illich, 2000, s. 25)

Pro Illiche je podstatné, aby došlo k úpravám, aby se lidé vzdělávali jinými didaktickými postupy. Velice ostře se vymezuje proti tzv. drilové výuce, která je založená na memorování fakt. Illich si představuje školu spojenou s pouhým pasivním přijímáním informací, které se žák naučí nazpaměť a k odlišnému způsobu výuky nedochází. „Spoléhání jen a pouze na memorování a dril by mohlo být zhoubné, stejný důraz musí být kladen i na jiné typy učení.“ (Illich, 2000, s. 25) Drilový způsob výuky je pro Illiche velkým tématem, ale takové přesvědčení působí úsměvně, neboť ve 20. století docházelo k rozvoji didaktických metod, které Illich zřejmě neznal, či o nich nepsal.

V minulém století vyšlo mnoho knih a vzniklo mnoho směrů v pedagogickém světě, které Illich musel záměrně ignorovat. Jako příklad lze uvést knihu, která zásadně změnila pedagogický prostor, *Století dítěte* od autorky E. Key. V americkém prostředí například působil známý představitel pragmatismu J. Dewey, o němž Illich musel slyšet, ale pro Illiche zřejmě představoval přesně to, proti čemu se vymezoval.

Illich odsoudil hnutí Nových škol⁶, protože „... sice láká nekonvenční učitele, ale ve svém důsledku podporuje tradiční ideologii vzdělávání.“ (Illich, 2000, s. 60)

Za povšimnutí stojí, že Illich uplatňoval drilovou výuku ve svých centrech, hlavně v CIDOC. Domníval se, že jedině prostřednictvím drilu dojde k vyfiltrování jedinců, kteří jsou s to naplňovat misionářskou praxi. Není jasné, proč „vyčítal“ škole, že pouze používá metody drilu a byl přesvědčený, že jiné metody škola neužívá. Illich kritizoval to, co sám ve svých centrech uplatňoval.

⁶ Hnutí Nových škol bylo silně na vzestupu v první polovině 20. století, kdy došlo k obratu v pedagogickém myšlení a nastolení pedocentrické orientace ve vzdělávání, tedy směrem k dítěti. Jako první představitelku lze jmenovat B. Ensor, Hnutí vycházelo z publikace E. Key – *Století dítěte*. Mezi základní vize lze jmenovat oproštění pedagogické autority, poskytnout dítěti svobodu, kritika dosavadního vzdělávacího systému a podobně. Více také v Kasper, T., Kasperová, D. (2016). *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada.

Ve škole nedochází k aktivní účasti žáka ve vyučování, škola neposkytuje žákům prostor pro vlastní realizaci. „Ještě méně jsou školy vhodné k podpoře tvůrčího typu učení, jemuž bych chtěl vyhradit pojem liberal education: ...“ (Illich, 2000, s. 25) Pojem „liberal education“ znamená z anglického překladu volný, liberální a pojem „education“ v sobě zahrnuje jak výchovu, tak vzdělávání. Illich si myslí, že zmíněná volná výchova a vzdělávání můžou mít pozitivní dopad na společnost, ale v tomto ohledu se jedná o společnost, kterou Illich teprve navrhuje.

Pro novou společnost by „liberal education“ byl výchozím bodem. „... jde v něm o nápadité uplatňování získaných dovedností, současně hledající nové poznatky, které není ani spojeno s žádným účelem, ani není směřováno na předem stanovené výsledky.“ (Illich, 2000, s. 25)

Ve výuce a vzdělávacím procesu je základní, aby daná hodina, přednáška měla konkrétní cíl, protože na základě těchto cílů dochází k vyhodnocování a jejich průběžnému naplňování. Pedagog vyhodnocuje, zda došlo k jejich naplnění, či nikoliv. Illich nechce vytyčovat cíle, protože nevnímal učitelskou profesi za společensky přijatelnou profesi, spíše viděl v pedagogovi ztělesnění moci nad druhými. Jak by vypadala výuka, která by neměla stanovené cíle? Nechozílo by k žádnému účelovému vzdělávání a průběžnému vyhodnocování.

Jak by člověk zjistil, jestli se dozvěděl něco nového, kdyby nedocházelo k vytyčení cílů a jejich průběžnému vyhodnocování. Lze si představit člověka, co by tvrdil, že něco umí, ale realita by mohla být opačná. Illich tento důsledek nedomýšlel, pouze požadoval, aby člověk měl možnost volby a vybírat si svůj obsah učiva. V takové výuce by se lidé vzdělávali svobodně a právě svoboda je pro Illiche základním principem nejen ve výuce, ale také ve společnosti.

Illich v závěru první kapitoly předkládá vizi do budoucnosti, která může být poněkud nejasná. Společnost je nejenom odkázána na školy, ale také lidé ve společnosti jsou přesvědčení, že škola lidem může otevřít brány do světa. „V budoucnosti se budeme moci méně spoléhat na specializované celodenní učení ve školách, ...“ (Illich, 2000, s. 30) Illich myslí budoucnost, která pro své společenské uspořádání razantně odmítne povinnou školní docházku. Ta s sebou nese řadu problémů, protože Illich nepřemýšlí nad nebezpečím, že by ve společnosti mohlo dojít ke zvýšení negramotnosti a lidé budou muset hledat pomoc. Instituce by nemohly poskytovat pomoc, protože by neexistovaly. Dále povinná docházka žákům nenabízí pouze vědomosti a znalosti, ale také žáky vychovává. Výchovu Illich příliš nerozvíjí, ale zmiňuje ji v pojmu „liberal education“, který v sobě nese onu „výchovu.“

3.8 Illichova sebereflexe

Illich kritizuje školství z hlediska nabývání vědomostí, není spokojený s povinnou školní docházkou, také se mu nelíbí obsah vzdělávání, na němž se žák nemůže podílet. Což rozvíjí výrok: „...a potřebujeme najít nové cesty, jak učit a jak se učit, což znamená, že musí znovu narůst vzdělávací vliv všech institucí.“ (Illich, 2000, s. 30) Illich nevyklučuje, že budou muset vzniknout nové instituce, které se budou lišit od těch současných, zejména pak těch, jako jsou školy a jim podobné. Illich by chtěl ve své společnosti vymýšlet nové metody výuky, na nichž by se nepodílela škola. Lidé by se podíleli na vytváření nových didaktických metod. Výchova zůstává stranou a není jasné, jaká by měla být v nové společnosti a dle čeho by se měla rozvíjet. Podílely by se na ní komunity, čímž by docházelo k odlišným normám ve společnosti a může se jednat o nebezpečnou formu výchovy, která by neměla hranic.

Není vyloučeno, že by v komunitách mohlo docházet k nekalostem, nepokojům či nevhodného působení ve vzdělávacím procesu. „Mohla by jednak znamenat, že se lidé v moderním velkoměstě v rostoucí míře stanou obětí totálního poučování a manipulace, ...“ (Illich, 2000, s. 30) Svě myšlenky částečně reflektuje, protože nebezpečí číhá na člověka, pokud se nechá zlákat a ovlivnit. Není zaručené, že by tedy měl člověk snadnou budoucnost. Jak Illich uvedl, škola má velký monopolní vliv a člověku bere možnost rozhodovat o své budoucnosti.

Dá se říci, že by ve světě mohlo podobné myšlení a „učení“ vést ke zvěrstvům, která by si člověk nedokázal představit. Lidé „... budou připraveni i o chabé náznaky kritické nezávislosti, jež dnes liberální školy poskytují alespoň některým svým žákům.“ (Illich, 2000, s. 30)

Zdá se, že pro Illiche je klíčové kritické posouzení, ale připouští tak, že své myšlenky důsledně nepromyslel. Domnívá se, že může vzniknout nebezpečný společenský systém, ale člověk tomu může zabránit díky různým metodám, které by měly vymyslet nové instituce. Školy žákům poskytují ono kritické hodnocení, ale pouze bohatším žákům, protože ti mají lepší orientaci ve škole, dokáží lépe komunikovat s učiteli a mají dobré zázemí a, na rozdíl od žáků chudších⁷, mají dobré zázemí.

⁷ Srovnej Bourdieu., P., Passeron J. C., (1979) *The Inheritors: French Students and Their Relations to Culture*. Chicago: University of Chicago. Autoři provedli výzkum, který ukázal, jak děti z bohatších rodin měly snadnější vstup do školy, protože po svých rodičích zdědily dobré lingvistické schopnosti, chování ve společnosti, na veřejnosti a odborné znalosti. Na základě toho se vyznají v kultuře, v institucích, dokáží se v nich snáz orientovat, ve školách jsou tudíž úspěšnější.

Illich nabízí druhou variantu, která spočívá v tom, že by se lidé měli více zasazovat o chod institucí „... se lidé budou méně schovávat za své školní vysvědčení a získají více odvahy kontrolovat a svým odmlouváním ovlivňovat instituce, do nichž vstoupí“ (Illich, 2000, s. 30) Illich píše o možné revoltě, i když si je vědom, jaké dopady takové činy mohou mít. Člověk nemá ovlivňovat instituce, ale instituce mají být co nejobjektivnější, aby mohly lidem poskytnout potřebnou pomoc či péči za každých podmínek. Dle Illiche ve vzdělávacím procesu člověku poskytují více než pouze vědomosti. Samotná „kontrola“ ze strany člověka je věru nebezpečná, protože může snadno nastat situace, kdy si člověk utvoří instituce k obrazu svému, může je lehce ovlivňovat a manipulovat jimi ve svůj prospěch. Illich člověka povzbuzuje k revoltě a k následné změně, která nemá být harmonická.

Jak by člověk měl jednat v těchto institucích? „Aktivní účast na správě a kontrole institucí, jako např. ulice, pracovního místa, knihovny, zpravodajského programu, či nemocnice, je proto nejlepším měřítkem jejich významu jako vzdělávacích zařízení.“ (Illich, 2000, s. 30) Mezi výčet institucí, které má Illich na mysli během psaní *Odškolnění společnosti* nejsou jen školy. Je zřejmé, že je pro Illiche důležité, aby člověk inicioval a následně provedl dané změny ve společnosti. Jak by takové změny měly probíhat? Člověk by měl kontrolovat zmíněné instituce, nicméně není upřesněné, zda by se měl do jejich čela postavit například omezený počet lidí či určité osobnosti. Rovněž není uvedené, podle jakých aspektů by takoví lidé získali tato pracovní místa.

Na závěr došel k jisté reflexi, protože píše o tom, že je potřeba činit kroky a nést za ně odpovědnost, člověk „...nemůže dělat nic víc než tuto odpovědnost přijmout a posloužit ostatním jako varování.“ (Illich, 2000, s. 31)

3.9 Nové možnosti vzdělávání

Řada autorů považuje Ivana Illiche převážně za kritika vzdělávacího systému, což potvrzuje i on sám, v neposlední řadě tak popisuje své kapitoly ve spisech. V některých publikacích bývá označován za „vzdělavatele třetího světa“ (Ballantine, et al., 2017, s. 447), po boku P. Freira, jinde bývá označován za „radikálního pedagoga.“ (Ballantine, et al., 2017, s. 268)

Jaké možnosti tedy Illich předkládá? Na úvod píše, „že inverze školy je možná, tj. že můžeme začít stavět na individuálně motivovaném učení, místo abychom zaměstnávali učitelé, kteří žáky uplácují nebo nutí nacházet čas a vůli k učení, že tomu, kdo se chce učit, můžeme odhalovat nové souvislosti s reálným světem, místo aby jim učitel lil do hlavy jednotlivé předměty.“ (Illich, 2000, s. 64) Jedná se o odvážné proklamace, protože Illich se domnívá, že se lidé budou chtít vzdělávat za každých podmínek a budou k tomu motivováni. Jelikož škola člověka omezuje a učitelé znemožňují výuku svou rolí, lidé by si měli vybrat, jak se budou učit.

Čas k učení je přirovnání k povinné školní docházce, proti které Illich také bojuje což neznámá, že si žáci hledají dobrovolně čas. Illich si klade nové cíle, které mohou člověku dopřát dobrou budoucnost. Žáci se nemají učit jednotlivé předměty, rozhodně ne za presence pedagoga. Illich chce lidem dopřát praktické dovednosti, které si mají osvojit. Co s lidmi, kteří se nebudou chtít učit? Na otázku nenachází odpověď, což potvrzuje, jak Illich své myšlenky vykřikoval do veřejného prostoru, aniž by ve svých publikacích uvedl důsledky, výroky se tedy dají považovat za pouhé provokace.

Illich navrhuje své možnosti institucí a potenciálních nových vzdělávacích organizací, které člověku nabízí různé možnosti vzdělávání. Rozděluje je na „čtyři základní kategorie vzdělávacích institucí.“ (Illich, 2000, s. 64) Což je pro něj důležitý základ možného vzdělávacího vývoje.

Svou první možnou vzdělávací institucí uvádí myšlenkou, že společnost považuje školu „...jako proměnnou závislou na politické a hospodářské“ (Illich, 2000, s. 65) Školu považuje za nešťastnou také z důvodu státního vlivu. Stát rozhoduje, jaké bude kurikulum a co je pro něj důležité, aby se žáci naučili. Podle zásahů se odvíjí financování a dostupné prostředky, jimiž jednotlivé školy disponují. Illich je přesvědčený, že „školy už v podstatě nejsou závislé na ideologiích, ke které se hlásí daný stát nebo hospodářský stát.“ (Illich, 2000, s. 65) V tomto výroku si Illich protřečí, protože v každém společenském uspořádání se škola mění na základě ideologie státu. Ať se jedná o autoritativní politické zřízení nebo demokratické, stále je to stát, kdo ovlivňuje vzdělávací politiku a také financování.

Přesto Illich konstatuje, že „Školy už v podstatě nejsou závislé na ideologiích, ke které se hlásí daný stát, ...“ (Illich, 2000, s. 65) Na to lze odpovědět, že vzdělávací politiku neřídí pouze stát, ale může se jednat o mezinárodní organizace a instituce, které mají na stát vliv. Je běžnou praxí, že stát mění politiku na základě těchto nadnárodních institucí. (Kaščák, 2018)

Ve třetí kapitole Illich napsal, že se škola a její cíle mění: „od časů Sputniku se Amerika snažila dohnat Sovětský svaz v počtu absolventů vysokých škol.“ (Illich, 2000, s. 39) Illich píše o změně, pro kterou se Spojené státy americké rozhodly na základě ideologie, což dokazuje, že stát zasáhl, aby změnil své vzdělávací cíle za účelem politické konkurence.

Škola jako instituce „učí občana přijímat závislost na institucích a uznávat jejich byrokratické hierarchie“ (Illich, 2000, s. 65) Illich vnímá, že je potřeba školám tuto formu učení vzít. Proto nechce, aby se lidé obraceli na školy, případně další instituce, na něž bude člověk závislý. Lidé se měli obracet na své blízké v komunitách.

„Školy jsou v podstatných rysech stejné ve všech státech, ať jsou fašistické, demokratické, nebo socialistické, ...“ (Illich, 2000, s. 65) Svůj protimluv Illich zmínil opakovaně, protože nepřímo potvrdil, že stát formuje ideologii, a tudíž mění vzdělávací cíle. Rovněž dodal, že škola vypadá stejně v různých režimech. Dle Illiche školy vypadají stejně za předpokladu, že je na ně člověk za každých podmínek odkázaný. „... všude ve světě shoduje mýtus a systém výroby i společenské kontroly, ...“ (Illich, 2000, s. 65) Školy mají podobné rysy v možnostech, jak řídit lidský život. Změna je pro Illiche důležitá, protože je důležité „společnost osvobodit skrze radikální změnu její vzdělávací struktury.“ (Illich, 2000, s. 66)

Druhá možná cesta, jak se vydat ke vzdělávacím institucím je vytyčit obecné znaky, tedy, jakým způsobem by k nim měl člověk přístup. „Vzdělávací systém by měl sloužit ke třem účelům: měl by všem, kdo se chtějí učit, v kterémkoliv okamžiku jejich života zajistit přístup k existujícím možnostem.“ (Illich, 2000, s. 66) Jak Illich psal v dřívějších spisech, společnost člověku umožní se vzdělávat pouze v omezenou dobu, v omezeném věku. Illich by proto chtěl, aby školy nestály člověku v cestě tím, že mu neumožní se vzdělávat například večer, neboť škola zpravidla začíná ráno a končí odpoledne. Illich by si představoval výuku, kde se člověk mohl rozhodnout v kterýkoliv čas, kdy se bude učit.

Totéž platí pro věk – do školy chodí mladší lidé, ale není prostor se vzdělávat pro dospělé osoby. Člověk by mohl začít s výukou klidně v pokročilém věku, což se mimochodem děje prostřednictvím celoživotního vzdělávání a různých kurzů, aby mohl získávat zmíněné dovednosti a vědomosti.

Vzdělávací systém „by měl umožnit všem, kdo se chtějí o své vědění podělit s druhými, nacházet ty, kteří se od nich chtějí učit, ...“ (Illich, 2000, s. 66) Ve škole nejsou příležitosti, neboť je pedagog, jenž má pravomoc sdílet ostatním své vědění. Škola údajně nedává prostor pro debatování, diskuzi.

Pokud by lidé dostali takovou možnost, mohli by nezištně sdílet své vědomosti, bez přítomnosti pedagoga. Ve škole se také nenachází lidé, kteří by sdíleli totéž vědění. Zřejmě si Illich myslel, že jsou lidé v uměle vytvořeném prostoru náhodných kolemjdoucích. Je rovněž přesvědčený, že mají rozsáhlé znalosti, které si mohou sdílet bez pedagoga, ovšem nezohledňuje otázku, kde takové vědomosti nabyli.

„Nové instituce by měly fungovat jako kanály, ke kterým získá přístup každý bez ověřování nebo patřičného vzdělávacího rodokmenu“ (Illich, 2000, s. 66) Illich vychází z předpokladu, že aby se žáci mohli vzdělávat, potřebují splnit nějaké požadavky. Pro vstup do prvního ročníku se samozřejmě ověřují nejen základní vědomosti, ale také se posuzuje fyziologická stránka budoucího žáka. Uvedený rodokmen má označovat sociální rozdíly ve vzdělávací dráze. Co by dále měly tyto kanály zajišťovat? „Měly by být veřejnými prostory, v nichž člověk najde vrstevníky nebo starší osoby, jež přitom nebudou pocházet z jeho nejužšího okolí.“ (Illich, 2000, s. 67)

Obrat ve vzdělávání má proběhnout na základě „nových vzdělávacích zařízení – či jakési sítě, které budou veřejnosti kdykoli k dispozici a budou každému nabízet stejnou příležitost učit sebe i druhé.“ (Illich, 2000, s. 67) Při základních otázkách jaké cíle by se stanovovaly v sítích, případně kdo by cíle stanovoval, Illich odpovídá, že by cíle „neměly pocházet z administrativních, či politických cílů ředitele školy.“ (Illich, 2000, s. 67)

Je důležité změnit kladení cílů, tedy „na začátku nesmí stát otázka: Co se má člověk naučit, nýbrž s kterými věcmi a lidmi by jedinec mohl chtít přijít do styku, aby se něco naučil.“ (Illich, 2000, s. 68) Illich tedy ztížil základní cíle vyučovací hodiny, protože přidal daleko více otázek, než by byla potřeba při stanovování cílů hodin. Tím udělá zásadní chybu, protože otázky k cílům hodiny patří mezi základní, když pedagog někoho vzdělává, protože potom cíle ověřují a zjišťují, zda cíle byly naplněny.

„Kdyby cíle učení neurčovaly školy a školní učitelé, byl by trh učení mnohem rozmanitější a definice „školní pomůcky“ mnohem širší.“ (Illich, 2000, s. 72) Trh by rozmanitější byl, ale je otázkou, zda by mnohost definic nepůsobila větší zmatky.

Poté by si každý mohl definovat jakoukoliv věc v životě a mohlo by docházet ke střetům, které by mohly mít daleko vážnější důsledky. Ve společnosti by probíhal postupný úpadek vědeckého bádání a veškerých zjištění, protože pro každého člověka by definice mohly znamenat něco jiného. Lidé by si nerozuměli, docházelo by k hádkám, což pro Illiche klíčové není. Pro něj je klíčové, že škola nedává prostor pro svobodné vzdělávání.

Proto otázky, zda by se měl s někým člověk setkat jsou spíše nevypovídající, jsou spíše nehodící se do výuky. Illich píše, že pro učení jsou potřeba informace, které může mít dotyčný zprostředkované od člověka druhého. Ve vzdělávacím procesu se vymezuje proti pedagogům, ale pro posouzení by člověk potřeboval někoho, kdo by mu mohl předávat informace a něco jej naučit. Stranou zůstává profesionalizace učitelů. Illich se neohlíží, zda jsou potřeba nějaké předpoklady pro výkon pedagoga, naopak je přesvědčený, že kritické posouzení může přijít od „vrstevníků“ nebo „od starších lidí, kteří jsou ochotni se se mnou podělit o bohaté zkušenosti.“ (Illich, 2000, s. 68)

3.10 Čtyři způsoby vzdělávání

„Zdroje vzdělání jsou obvykle tříděny a pojmenovány podle toho, jakou úlohu hrají v učebních plánech stanovených pedagogem. Já navrhuji postupovat obráceně a naznačím proto čtyři různé cesty, které žákovi umožní přístup ke každému zdroji, jenž mu může pomoci ke stanovení a naplnění jeho vlastních učebních cílů.“ (Illich, 2000, s. 68) Jak Illich uvedl dříve, pedagoga považoval za někoho, kdo nedává dostatečný prostor žákům se realizovat. Žáci si mají stanovit vlastní cíle, které si zřejmě budou vyhodnocovat žáci. V případě, že si žák nestanoví cíle, nebude se vzdělávat. Illich tvrdil, že vzdělání je žákova vlastní zodpovědnost, nikoliv státu, či rodičů.

3.10.1 Neomezený přístup k objektům

První cesta je dopřát žákovi, aby měl „...přístup ke vzdělávacím objektům, jež usnadňuje přístup k věcem nebo postupům používaným k formálnímu učení.“ (Illich, 2000, s. 68) Tvrzení odpovídá tomu, že škola a vzdělávací instituce žákovi znemožňuje se vzdělávat. Uvedené objekty lze nalézt například „v knihovnách, půjčovnách, laboratořích, muzeích, či v divadlech.“ (Illich, 2000, s. 68)

Illich píše, že ve společnosti je pro člověka těžké se dostat k praktickým věcem, například protože různé instituce mají otevřeno v různé časy. „Je všeobecné právo používat počítač, knihu, botanickou zahradu nebo nástroj, který byl vzat z výroby a poskytnut k dispozici k žákům.“ (Illich, 2000, s. 69)

Žáci mohou obsluhovat počítač, aniž by měli znalosti, jak s počítačem pracovat. Pro Illiche není podstatné, že by pedagog mohl být tím, kdo žákovi ukáže, jak s počítačem zacházet. Jak sám uvedl, pro člověka je důležité, aby se učil od někoho staršího, či zkušenějšího. Žákovi by také svěřil péči o botanickou zahradu, ale žák, aby mohl obdělávat zahradu, musí přece mít nějaké všeobecné informace o zahradničení, které má získat od někoho staršího a zkušenějšího.

Illich hodnotí odvětví průmyslu, které nedopřeje lidem možnost náhledu do různých přístrojů a skrývá své znalosti před širokou veřejností. „Průmysl obklopuje lidi předměty, jejichž vnitřní fungování smějí pochopit jen specialisté.“ (Illich, 2000, s. 69) Specialisté museli projít patričním vzděláním, aby pochopili, jak zmíněné nástroje fungují a jaké mají parametry. Illich tuto skutečnost opomíjí, věří lidem, že by dokázali pracovat s nástroji za každých podmínek a i bez potřebného vzdělání. Mimoto, průmyslové odvětví v člověku „dále posiluje nevyvaldávavost společnosti.“ (Illich, 2000, s. 69)

Současně nastává otázka, jak takovou formu sítě financovat, protože se jedná o rozporuplnou možnost vzdělávání, kterou by nefinancoval leckterý stát. Illich navrhuje dva způsoby. „Obec může jednak pro tento účel vyčlenit co největší část rozpočtu a zajistit, aby byly všechny části sítě v rozumných časech otevřeny pro všechny návštěvníky.“ (Illich, 2000, s. 72) Kde by obec tyto prostředky vzala? Obce by měly dát co největší částku z rozpočtu, ale potom by neměly finance na nic dalšího a potřebného. Illich ve větě myslel obec, kterou sám navrhuje. Měly by to být obce založené na komunitách, kde by každý člověk měl své zastoupení a mohl hlasovat o těchto závažných situacích. Jedná se o obce, které zatím neexistují. Illich myslí na obce během *Odškolení společnosti*, když píše, že se jedná o navrhované koncepcie vzdělávání pro společnost, která ještě není vytvořena.

Lidé mají rozhodovat, v jakých časových intervalech budou sítě otevřené. Lze se domnívat, že se na konkrétních časech musí domluvit většina, případně si člověk zvolí, v jakou hodinu se bude vzdělávat. Na tyto myšlenky dále neodpovídá a ani je nijak nekonkretizuje, což působí tak, že se Illich nechtěl těmito otázkami více zabývat.

Svůj požadavek na obce obohatil myšlenkou druhé možnosti financování sítě tak, že „... obyvatelé obdrží podle příslušnosti k věkovým skupinám specifické oprávnění, které jim zajistí zvláštní přístup k určitým učebním pomůckám, jež jsou drahé a nedostatkové, zatímco jednodušší materiál by byl k dispozici každému.“ (Illich, 2000, s. 72)

Proč se posuzuje, zda by člověk měl mít možnosti dle věkové kategorie, a ne například podle společenské významnosti? Pro Illiche je řazení prioritou, ale tím už se může jednat o kategorizování a možná i diskriminaci lidí, na základě věku. Zároveň dochází k posuzování, jestli je něco dostupné pro chudé lidi a něco dostupné pro lidi bohatší, což vytváří nerovnosti ve společnosti, v Illichově případě nerovnosti v komunitách.

Illich koketuje s myšlenkou, že by zplnoletnil děti, jimž ještě není osmnáct let a nejsou považované za dospělé a svéprávné osoby. „Jde o to, že bychom měli nejprve omezit a posléze zcela odstranit bezprávnost mládeže a dovolit dvanáctiletému chlapci, aby se stal mužem, který je zcela odpovědný za svou účast v životě obce.“ (Illich, 2000, s. 72) Vrchol výroku dokazuje, jak moc měl Illich zkrácené představy o možnostech vzdělávání. Nerozvážené myšlenky mohou mít špatný dopad na děti, zejména v tak mladém věku. Rodiče by nebyli odpovědní za vzdělání a například za povinnou školní docházku. Děti by nemohly posoudit, zda se něčemu naučily nebo ne. V neposlední řadě Illich ignoroval vývojovou stránku člověka.

3.10.2 Burzy dovedností

Jako druhou možnost vzdělávání Illich nabízí „burzu dovedností“, která bude dostupná každému člověku. V této síti se nejedná o vzdělávání za účelem získávání vědomostí, ale mělo by se jednat o „...registraci učitelů dovedností a navazování kontaktů.“ (Illich, 2000, s. 74) Základním východiskem je myšlenka, že by si zájemce vybral a „podle libosti určovat čas, místo a metodu učení.“ (Illich, 2000, s. 74) V této instituci by mělo dojít k rozlišení učitelů a partnerů. „Partneři musí při učení vycházet ze společných zájmů a schopností.“ (Illich, 2000, s. 74)

Učitelská profese je značně ovlivněna podmínkou získání vysokoškolského vzdělání, což znamená, „... že se studenti musí učit něco, co vůbec nechtějí znát, ...“ (Illich, 2000, s. 75) V případě partnerů, kteří by předávali své dovednosti, by se vysokoškolské vzdělání vůbec nezohledňovalo. Větší důraz by se kladl na konkrétní dovednost, kterou člověk ovládal.

Učení dovedností by nemělo probíhat ve školách, protože jsou to právě školy, co „...vštěpují, víru, že dovednosti jsou hodnotové a spolehlivé jen tehdy, když jsou výsledkem formálního vyučování.“ (Illich, 2000, s. 75) Byl by to člověk, jenž si zvolí, kterou dovednost se naučí. Mimoto si rozhodne, podle jaké metody se dovednost naučí a v jaký stanovený čas.

Jakkoliv Illich kritizoval instituce, chtěl by založit burzu dovedností, která by lidem nabízela možné kurzy a způsob výuky dle výše zmíněných pravidel. „...vytvořila by se učební centra, kam by každý mohl přijít a zdarma se učit.“ (Illich, 2000, s. 76)

Burzu by musel řídit člověk a zřejmě by měla znaky instituce, což by pro Illiche mohlo být zklamání. Další možná varianta by spočívala v rozdávání poukázek, za něž by se lidé vzdělávali, ale není zmíněné, jak konkrétně by distribuce vypadala. Illich ale uvedl, že by se poukazy týkaly určité společenské skupiny, které by byly kategorizovány a nějak řazeny. (Illich, 2000) V případě stanovení požadavků, by se nejednalo o rovnoměrný přístup, ale nastává situace, že by k poukazům měl přístup pouze omezený počet lidí, kteří by splňovali jakési požadavky.

Illich své možnosti vzdělávání zpestřil, že by „...radikálnějším řešením by bylo založit pro výměnu dovedností banku.“ (Illich, 2000, s. 76) Kam by lidé měli přístup podle toho, jak se „vysloužili učením druhých.“ (Illich, 2000, s. 76). Za předpokladu, že jeden člověk učí druhého, by měl své místo a měl by možné prostředky – úvěr - podle toho, kolik lidí vzdělal. Pokud by člověk nepřispíval společnosti, zůstal by na okraji a neměl by v komunitách své místo. Illich si je vědom jistých rizik, poněvadž by takové úvěry „...zvýhodňovaly privilegované třídy, naopak ti znevýhodnění by dostávaly vyšší úvěry“ (Illich, 2000, s. 76) Illich znovu ukazuje své protimluvy, protože se tímto způsobem objevuje nerovnost ve společnosti, proti které brojil. Neměly by vyšší třídy potřebu kritizovat ty nižší, kvůli úvěrům? Nastává situace, že by člověk neměl úvěr, jestliže neučí druhé. Také je stranou možnost, že někdo například nemůže učit druhé, protože nemá takové znalosti a dovednosti. Kdyby každý disponoval dovednostmi a odbornými znalostmi, Illichova nová společnost by byla plná odborníků, protože by v ní každý měl své vlastní definice. Člověk by učil různé dovednosti a mohl se realizovat v komunitě pravidelným přispíváním svých definic.

3.10.3 Partneři

Třetí možnou variantou by bylo zajistit učební partnery, které by člověk hledal prostřednictvím databáze – sítě. „Každý by mohl určit, co ho zajímá, a pro tuto činnost by hledal partnera.“ (Illich, 2000, s. 77) Zodpovědnost se předává na konkrétního člověka, jemuž by mělo záležet na svých dovednostech.

Illich proklamuje, že „burza dovedností potřebuje pro svůj provoz nějaké platidlo.“ (Illich, 2000, s. 78) Učební partneři by se scházeli na veřejných místech, tito partneři by měli mít veřejnou databázi.

„Uživatel by uvedl jméno a adresu a popsal činnost, pro kterou hledá partnera. Počítač by mu pak vyhledal jména a adresy všech, kdo se přihlásili ke stejné oblasti zájmu.“ (Illich, 2000, s. 78) Nakládání s osobními informacemi je citlivá záležitost. Illich se podivuje nad tím, že poměrně snadnou možnost nikdo nenabízí. Nepřijde mu zvláštní, že by jména byla veřejná spolu s adresami, což by mohlo vést k mnoha rizikům, třeba i k trestným činům.

Člověk ztrácí své soukromí, nehledě na to, že by databáze mohla být terčem různých útoků. Illich si posléze byl vědom částečných nebezpečí, proto by chtěl možnou ochranu člověka. Nabídl by právě řešení „kontaktní systém, který by směl používat pouze výtisk příslušných informací.“ (Illich, 2000, s. 79) Z toho vyplývá, že by databáze nebyla veřejná a dostupná všem, nabízí pouze řešení, které zpřístupní informace konkrétnímu člověku, který bude mít zájem o konkrétní hodinu. Pozoruhodné je, že jej nenapadne, že by se informace mohly lehce sdílet dalším lidem.

Pro Illiche jsou částečné obavy na místě – nakonec si myslí, že by mohlo docházet k různým útokům a špatnému zacházení s informacemi. Navrhuje, aby se lidé vrátili k „místní komunitě jako hlavnímu centru tvůrčího projevu.“ (Illich, 2000, s. 79) Vzdělávání by proto mělo primárně být v místních komunitách, kde by si lidé navzájem sdíleli své zkušenosti. „Namísto odborníků by měl každý potenciální zákazník možnost zeptat se jiných klientů, zda jsou po své zkušenosti s daným specialistou spokojeni.“ (Illich, 2000, s. 80) Illich nepíše o vzdělávacím procesu, kde je zastoupený žák a pedagog, v této myšlence je klient a zákazník a jsou ve vzájemném vztahu jako v nějakém obchodním směnném prostředí.

Své plány bere s vážností, neboť s rostoucí nezávislostí na škole, bude společnost prosperovat. „Lze očekávat, že [lidé] budou intenzivněji pociťovat jak vlastní nezávislost, tak i potřebu vedení.“ (Illich, 2000, s. 80) Illich si zakládal na svobodě a svobodném rozhodování. Přes všechna zmíněná rizika bude společnost daleko úspěšnější a rozumnější, bez vlivu pedagogů a manipulativních institucí.

„Rodiče potřebují návod, jak své děti přivést na cestu odpovědného, leč nezávislého vzdělání. Žák potřebuje zkušené vedení, protože místy musí procházet obtížným terénem.“ (Illich, 2000, s. 80) Kdo místo rodičů vybere zkušeného průvodce, jestli by to byl mladý člověk, je otázkou, zda by vůbec dokázal posoudit odbornost dospělého člověka, a tedy člověka se zkušenostmi.

Nastává také otázka, jestli zodpovědnost za vzdělání bude přisuzována druhému člověku, protože jestli v komunitě bude probíhat společná zpětná vazba, komunita bude posuzovat vzdělání druhého člověka. Illich školu považuje za závislou na ideologii státu, ale jak sám mylně tvrdil, škola nepodléhá ideologii. Je proto otázkou, jestli by vzdělání jedince bylo také nezávislé, když by jeho vzdělání bylo zodpovědností druhého člověka. S myšlenkami se znovu pojí nesčetně mnoho problémů, včetně nevhodného zacházení a svěřeni dítěte neznámé osobě.

3.10.4 Pedagogické schopnosti

Illich rozvíjí vlastní požadavky ke vzdělávání, ale nazývá je jako „pedagogické schopnosti.“ První schopnost by měla „vytvářet a obsluhovat zde popsané vzdělávací burzy či sítě.“ (Illich, 2000. s. 81) Jedná se o schopnost, aby burzy a sítě mohly fungovat a dopřát lidem vzdělání. Nastává otázka, kdo by takové sítě a burzy měl spravovat. Na otázky je nesnadné odpovědět, jak by taková obsluha měla vypadat? Illich otázku správy a obsluhy vzdělávacích burz a sítí nechává otevřenou.

Další schopnost „zahrnuje instruktáž žáků a rodičů pro používání těchto zařízení.“ (Illich, 2000. s. 81) Vynořuje se otázka, kdo by žáky a rodiče seznámil, jak se zařízením zacházet. V komunitách by musela být osoba znalá sítí a burz. Kdo by určil, zda jsou rodiče schopni posoudit takového člověka, tedy, jestli je dostatečně zkušený. Z dřívějších Illichových vizí by se muselo jednat o člověka, jenž je starší, možná o člověka, který nemusí být pedagogem, ale měl by disponovat právě zkušenostmi.

Třetí schopnost Illich prosazuje pouze „v případě obtížných intelektuálních cest.“ (Illich, 2000. s. 80) Muselo by dojít k posouzení, zda je člověk opravdu dostatečně erudovaný řešit zmíněné intelektuální obtíže. Illich opovrhoval vědou a při těchto odborných potížích by musel v komunitě být někdo, kdo dané problematice rozumí. Musel by to být člověk, který dokáže srozumitelně vědomosti předat člověku druhému. Mohlo by se jednat o takového jedince, jenž nemusí problematice rozumět, ale pokud by se komunita shodla, že by je někdo vzdělával, tak by mohl poskytnout svůj vhled do tématu. Takové myšlenky jsou velice nejasné, už jen z principu, kdo by posoudil, kdo je natolik erudovaný, aby poskytl své odpovědi na složitá témata.

Jaké rezoluce Illich vidí? Nejprve je důležité, aby lidé měli „...volný přístup k věcem tím, že se odstraní kontrola...“ (Illich, 2000. s. 84) Výrok zohledňuje pravomoci škol, které ve společnosti údajně kontrolují vzdělávání.

Ke změně by mělo dojít na základě předkládaných požadavků. Druhým bodem Illich chce „...umožnit předávání dovedností tím, že se zaručí právo učit na požádání dovednostem nebo je vykonávat;“ (Illich, 2000. s. 84)

Své myšlenky završuje svou absolutní „deprofesionalizací“ učitelského povolání, které má ve společnosti velkou moc. Učitelé mohou žákům ztížit život, určují obsah vzdělávání a určují společenské role. Třetí požadavek tedy je „...uvolnit kritické a tvůrčí schopnosti člověka, že jednotlivci bude opět dána možnost svolávat a konat setkání.“ (Illich, 2000. s. 84) Illich takové argumenty považuje za seriózní, ale mýlí se, protože žák ve vzdělávacím procesu možnost projevit svůj názor má. Žáci nejsou během vyučování pasivní, naopak se mohou aktivně podílet na výuce. Lidé se mohou sdružovat, sdílet své zkušenosti a vědomosti. Nikdo člověku možnost neodepírá, pokud se jedná o právní stát s možností se shlukovat.

Závěrečný požadavek je „osvobodit jedince od povinnosti přizpůsobovat svá očekávání službám nabízeným etablovanými profesemi;“ (Illich, 2000. s. 85) Etablované profese představují právě učitelé, ale samozřejmě se jedná i o další profese, které člověku nedopřejí možnost volby, svobody, a naopak se musí řídit pokyny z různých institucí.

4 Kritika zdravotnictví⁸

4.1 Stav zdravotnického systému

V knize *Limity Medicíny* Illich píše o nemocech, chorobách, které mají výrazný vliv na život člověka. Nemoci ovlivňují průměrnou délku života, znesnadňují běžný život a člověka paralyzují. Illich rozjímá, zda jsou dosavadní medicínské postupy správné, v textu hodnotí také práci farmaceutického průmyslu. Během této kapitoly není podstatou vyjmenovávat nemoci, hodnotit různé postupy medicíny, či případně posuzovat, zda dochází ke správnému způsobu léčení. V kapitole jsou ukázané kritické body, které Illich popisuje nejen ve zdravotnictví, ale které kritizuje například ve školství.

Illich zahajuje svou kritiku zdravotnictví větou, která jej výrazně proslavila ve světě, zejména v medicínském prostředí: „Medicínský establishment⁹ se stal významným nebezpečím pro zdraví.“ (Illich, 2012, s. 27) Ve zdravotnictví funguje systém, který je někým ovládaný. Podle Illiche je zdravotnictví monopol, jenž spravují různé farmaceutické firmy a nadnárodní organizace. Zdravotnictví tedy nepodléhá regulaci a je velice těžké se smířit s takovým fungováním. Illich pracuje s pojmem „Iatrogeneze“, což z řeckého spojení znamená „iatros“ – lékař a „genesis“ – původ. (Illich, 2012, s. 27) Zdravotnictví se řídí zejména lékaři, kteří mají svou neodmyslitelnou moc nad zdravím člověka. Mimo jiné se fungování zdravotnictví odvíjí na základě zákonodárné moci, tedy podle politických představitelů. Jak známo, ani politici nebyli Illichovými oblíbenci, zároveň to jsou ti, kteří rozhodují o fungování zdravotnictví. „Limity profesionální zdravotní péče jsou rychle narůstajícím tématem.“ (Illich, 2012, s. 27) Illich vnímá zdravotnictví jako velice omezující instituci, která s lidmi nenakládá spravedlivě a také lidi léčí nesprávně. „Noviny jsou plné zpráv o úplné změně v zacházení lékařských předáků s pacienty.“ (Illich, 2012, s. 27)

Čtenáři jsou vyzváni k akci: „Co však může být nebezpečné, je pasivní veřejnost, která by přistoupila na hrátky povrchně prováděné očisty.“ (Illich, 2012, s. 28) Cílem je ukázat, že změnu musí vykonat lidé, kteří neměli pouze přihlížet. Illich tedy považuje změnu za jediné východisko z této situace a měla by to být radikální změna.

⁸ Při čtení *Limity medicíny* je vhodné brát v potaz, že publikace vyšla v roce 1976. Illich píše o zdravotnickém systému ve Spojených státech amerických. Do českého jazyka byla kniha přeložena až v roce 2012. Některé myšlenky proto nemusí být srozumitelné a mnohdy mohou působit přežitě, což sděluje také překladatel, pan doktor R. Honzák.

⁹ Z anglického překladu pojem znamená *zřízení, nastolení, ustanovení*. Tento pojem se například běžně používá v politickém prostředí.

Společnost tudíž nese částečnou odpovědnost za podobu zdravotnického systému, jednak svojí volbou politických představitelů, jednak také tím, že do nemocnic nadále chodí a řídí se lékařskými doporučeními. „Společnost přesunula na lékaře exkluzivní právo rozhodovat o tom, co je nemoc a kdo je nebo může být nemocný a co se má pro tyto lidi udělat. (Illich, 2012, s. 28)

Lidé se stali oběťmi lékařů, neboť ti mají velkou moc rozhodovat o jejich zdraví. Ve školství má velkou moc pedagog, jenž má možnost určit, kdo je vzdělaný a kdo se podřídí vzdělávacímu systému, či z něj vypadne. Věta hovoří o lékařích, ale lze říci, že kdyby se místo slova „lékaře“ dosadil „pedagog“, věta bude znít dost podobně. Učitelé a lékaři rozhodují o životech lidí takřka stejným způsobem. „Tvrdím, že laici, nikoliv lékaři, mají potenciální perspektivu a účinnou moc zastavit současnou iatrogenní epidemii.“ (Illich, 2012, s. 27)

Zdravotnictví se nachází ve velkých potížích, protože lékaři nejsou nikým kontrolováni a svá rozhodnutí činí na základě svých úsudků a vzdělání. „Nebezpečí, které představuje dnešní medicína pro zdraví populace, je analogické k nebezpečí, které vzdělávání a média představují pro učení ...“ (Illich, 2012, s. 29) Illich potvrzuje, že existují spojitosti mezi lékaři a učiteli, protože jejich práce ohrožuje lidi stejným způsobem.

„Profesionální a na lékařích založený systém léčebné péče, který přerostl kritické hranice, je chorobný ze tří důvodů: musí produkovat klinická poškození, která převyšují jeho potenciální výhody (...); má tendenci klamat a zbavovat lidi moci léčit se sami a vymezuje v tomto ohledu jejich prostor.“ (Illich, 2012, s. 30) Pro člověka je ideálním řešením vycházet ze subjektivních postupů léčení. Profese lékaře zůstává v pozadí, protože lékaři lidem nedopřejí možnost svobodné volby. Illich opět ukazuje, jak je profese lékaře podobná s učitelským povoláním, poněvadž učitelé také znemožňují lidem se svobodně vzdělávat a určit si své cíle vzdělávání. Ve zdravotnictví by si člověk měl vybrat, jak se bude léčit, a tudíž neřídít se lékařskými postupy. „Medicínský a paramedicínský monopol v oblasti hygienické metodologie a technologie je zářným příkladem politického zneužití vědeckého úspěchu k tomu, aby se posílil raději industriální než osobní růst.“ (Illich, 2012, s. 27) Právě osobní růst je zamezen na úkor různých zdravotnických a farmaceutických společností. Ještě lépe, politici jsou ti, kteří si různé lékařské výzkumy přisvojí a nakládají s nimi dle své libosti. Různé výzkumy mohou prezentovat během svých kampaní, vystoupení a podobně. Politici nesou odpovědnost za situaci, ve které se zdravotnický systém nachází.

Proti zdravotnickému monopolu se Illich vymezuje hned několikrát a nabízí své možnosti řešení, jak se z problémů vymanit. Osobní růst by neměl být nikým řízený, o osobním růstu by měli rozhodovat pouze lidé, kteří by se měli vyvarovat vědeckým postupům, vzdělávání ve školách a samozřejmě zříct se nároku na zdravotní péči. S výroky se pojí několik problémů, protože nastává otázka, jestli by si za zdravotní stav nesl člověk odpovědnost, mohlo by se stát, že by se například zvýšila úmrtnost, lidé by byli v nesnázích, jenže Illich zřejmě pracuje také s vizí, že by se v nové společnosti rozhodovalo i o zdravotním stavu člověka, například prostřednictvím hlasování v komunitě.

Větší aktivizace člověka je tedy nutná nejen ve školství, ale také ve zdravotnictví. Zdravotnictví má ve společnosti výrazný podíl na lidské zdraví. „Stejným způsobem se stává sociální iatrogenese hlavním produktem medicínské organizace, když profesionální autonomie degeneruje v radikální monopol a lidé přestanou být schopni přiměřeně zacházet se svým okolím.“ (Illich, 2012, s. 48) Zdravotnictví má tudíž možnost udělit člověku status ve společnosti, který nemůže nijak ovlivnit. Pokud je jedinec nemocný, lékař mu udělí tento „status“ tím, že mu znemožní svobodného rozhodnutí. Lékař může například určit, zda bude člověk invalidní, či nějak neschopný vykonávat povolání. Člověk by podle tohoto výroku měl být zodpovědný za svůj zdravotní stav, také se zdravím zacházet dle vlastního uvážení, což může mít negativní, a až nebezpečný dopad na lidský život. Illich nedbá nějakého odborného vzdělání, protože je pro něj nedostačující. Lékaři, kteří prošli univerzitním vzděláním, se tedy stali lékaři pouze proto, že zvládli během svých studií přizpůsobit požadavkům a pasivně přijali vědomosti, na nichž se nepodíleli a nijak se svobodně nerealizovali. Takovou argumentaci lze dle Illiche považovat za zcela legitimní.

Dalším možným východiskem ze zapeklité situace je poskytnout člověku svobodné rozhodnutí, a tedy nechat člověka nést za svá rozhodnutí odpovědnost. „Školy brání samostatnému učení, devalvují autodidaktiky; když nemocnice naberou všechny lidi v kritickém stavu, vnucují společnosti novou formu umírání.“ (Illich, 2012, s. 48) Illich potvrzuje, že jak školy, tak zdravotnictví člověku odebírají svobodu a svobodné rozhodnutí. Ergo, pokud by nemocnice člověku neposkytly lékařskou péči, zřejmě by lidem více pomohly, než uškodily. „Radikální monopoly ovlivňují stále více svobodu a nezávislost. (Illich, 2012, s. 48)

4.2 Lékaři

Role lékařů byla ve společnosti částečně nastíněna, ale Illiche přesto nenechá tuto profesi klidným. Nejenom je společnost zcela odkázaná na lékaře a na jejich diagnostiku, ale také jim je zavázaná, když je dokáže vyléčit.

Lékaři svůj vliv „rozšiřují nejen na peněženku na domácí lékárníčku, ale také na kategorie, do kterých budou lidé zařazeni.“ (Illich, 2012, s. 63) Pro Illiche je důležité zmínit odvrácenou stránku této profese, ačkoliv ta lékařů bývá společensky kladně hodnocena pro její význam a společenskou nezastupitelnost. „Medicínský byrokrat dělí lidi na ty, kteří smějí řídit auto, na ty, kteří mohou zůstat doma a nejít do práce ...“ (Illich, 2012, s. 48) Illich lékaře znevažuje a poukazuje na moc, kterou lékař nad lidským životem má. Nebere v potaz, že například člověk nemůže řídit auto z důvodu špatného zraku či dalších komplikací. Pokud by člověk řídil a nebyl by zdravotně schopný auto řídit, mohl by na silnicích svou jízdou někoho zabít. Illich se zároveň domnívá, že lidé chtějí trávit svůj čas v domácím prostředí a záměrně nechodit do práce.

Své tvrzení a myšlenky obhajuje výrokem „když už je společnost organizovaná tak, že medicína může proměnit lidi v pacienty, protože jsou nenarození, novorození, menopauzální či v jiném rizikovém věku, populace nevyhnutelně ztrácí něco ze své autonomie volit si léčitele.“ (Illich, 2012, s. 64) Lidé si nevybírají nemoci, nýbrž lékaři jim určí, jaká nemoc jim přísluší. Přece jenom aby lékař někoho diagnostikoval, musí vědět příznaky a různé symptomy nemoci. Jenže Illich chce lidem dopřát autonomii, ergo, aby se sami rozhodovali, jakou nemocí trpí a jaké léky potřebují. Pojem léčitel pochází spíše z dřívějších dob, kdy například společnost určila někoho, jenž dokáže „zázraky“ a uzdravovat lidi na základě různých proroctví, hesel, bylin a dalších metod, které mnohdy nebyly ověřené.

Společnost by tedy měla disponovat léčitelem, nikoliv lékařem, který podstoupil vzdělání na univerzitě. Opovrhování vědy má opět u Illiche své opodstatnění. Jedná se o šance na změnu společnosti, kterou Illich navrhl a popsal. Proto píše, že „společnost je organizovaná“, jestliže by se jednalo o reformu ve zdravotnickém systému, je nutné změnit nejprve společenské zřízení. Tím by se naplnil Illichův společenský sen. Nejenom by v nové společnosti bylo odpovědnosti jednotlivce vzdělání, ale také zdravotní stav. V komunitách by nejspíše měl být člověk – již zmiňovaný léčitel, šaman – který bude vykonávat různé rituály, léčit lidi a bude podávat léky.

„To nejlepší, co může vzdělaný a svědomitý lékař pro nemocného udělat, je přesvědčit ho, že může žít s tímto postižením.“ (Illich, 2012, s. 65) Lékař by měl jít proti běžným postupům, uchlácholit pacienta a sdělit mu, že by se měl se svou nemocí smířit a ideálně ji nijak neléčit. V případě, že nemoc bude nevléčitelná, lékař by měl pacienta zřejmě seznámit s prognózou a neposkytnout mu pomoc, tím by ovšem zradil Hippokratovou přísahu.

4.3 Věčný návrat téhož

Illich svou publikaci završuje úvahou o člověku jakožto tvoru formující tento svět. Domnívá se, že dějiny člověka ovlivňovala různá utrpení, z nichž se člověk poučil. Musel překonat mnoho překážek, aby se prosadil. „Pokud neměl podlehnout predátorům ani přírodním silám, musel se naučit využívat a zneužívat ostatních členů svého vlastního druhu.“ (Illich, 2012, s. 167) Různé nepokoje mezi lidmi mohly přerůst do válek, a možná proto, dle Illiche, docházelo k různému „zneužívání“ vlastního druhu. Illich dává do popředí myšlenku, že pouze člověk a nikdo jiný (tím „jiný“ by myslel například školy), nemohl člověka vybavit takovými zkušenostmi a dovednostmi než pouze člověk sám. „[Člověk] Je živočichem, který je schopen vydržet zkoušky s trpělivostí a poučit se z toho, že jim porozuměl.“ (Illich, 2012, s. 167)

Cílem člověka je se vysvobodit z různých kontrol a institucí, jež člověka řídí a omezují. Pro člověka je to jediná možnost se seberealizovat a docílit tak své nové podoby ve společnosti. „Lidé budou chtít omezení školství; lidé omezí léčbu poskytovanou medicínou, protože chtějí zachovat svou možnost a moc se hojit sami.“ (Illich, 2012, s. 173)

Illich znovu navazuje na své společenské návrhy, protože v této nové společnosti má dojít k formování různých komunit a skupin, v nichž budou lidé žít a společně se podílet na rozhodování a společenskému směřování. Člověk má být plnohodnotným členem a podílet se na fungování skupin. „Obnova autonomních aktivit nebude záviset na nových, společně sdílených specifických cílech, ale na lidských schopnostech využít zákonné a politické postupy, které umožní jedincům a skupinám řešit konflikty vyrůstající právě ze sledování odlišných cílů.“ (Illich, 2012, s. 173) Čili pokud nastanou problémy ve skupině, člověk je má vyřešit, což připouští, že by mohlo docházet k různým konfliktům. Ve svém dřívějším díle *Tools for Conviviality* ovšem vychází z pevného přesvědčení, že se lidé budou schopni domluvit za každých okolností.

Zdravotní stav má být osobní zodpovědností, ale tato zodpovědnost má být zahrnutá také do společenského života ve skupinách. Člověk nemá být vazalem zdravotnictví a nemocnic, v ideálním případě se člověk má léčit sám, tak, jak se má sám vzdělávat bez instituce školy.

„Lepší zdravotní péče nebude záviset na vytvoření nových léčebných standardů, ale má na úrovni ochoty a kompetence podílet se na sebezpečí.“ (Illich, 2012, s. 174) Illich potvrzuje roli různých farmaceutických společností, jež upřednostňují zájmy své a nedbají na zdraví člověka. Člověk je při požívání různých léků odkázaný na zdravotnictví, jenomže tímto úkonem se člověk stává oním otrokem. „Většina léků, které nyní sociální inženýři a ekonomové nabízejí na snížení iatrogenese, v sobě zahrnuje další vzestup medicínských kontrol.“ (Illich, 2012, s. 174) Léky nejsou efektivní a nepomáhají člověku, nýbrž jej omezují v seberealizaci a ve vlastním určení, jak se člověk chce léčit.

Existenciální odpovědnost se dotýká nejen člověka samotného, ale právě člověk nese odpovědnost za druhé a neměl by se odcizit společnosti. Člověk by měl poskytnout pomoc dalším lidem a nenechat je v nesnázích. Odpovědnost za zdraví funguje na stejné bázi – člověk by měl zohledňovat nejen svůj zdravotní stav, ale také zdravotní stav lidí ostatních, například žijících ve spolu sdílených skupinách. Jedinec nemá chodit s potížemi za lékaři, ale právě za lidmi ve skupině, s nimiž sdílí svůj prostor a své zázemí. „Člověk je odpovědný za to, co udělal, a odpovědný ke vztahu k druhým osobám, ke skupině.“ (Illich, 2012, s. 176)

5 Druhý život Ivana Illiche

Illich sklídil za své celoživotní dílo nejen kritiku, ale také chválu. Illich měl své oblíbence, s nimiž své myšlenky sdílel, ale také dokázal obratně reagovat na své odpůrce. V této kapitole je věnovaný prostor pouze důležitým pohledům na Illichovo dílo, neboť, pokud by se kapitola měla zabývat pouze Illichovými interpretacemi a recenzemi na jeho dílo, jistě by z takových analýz vzniklo závěrečných prací hned několik.

5.1 Autoři a směry aplikující Illichovy myšlenky

5.1.1 Ekonom H. Gintis

Jedna z prvních recenzí na Illichovu knihu *Odškolení společnosti* sepsal zmiňovaný ekonom, H. Gintis, v níž poukazuje, jak skvěle a precizně Illich analyzoval moderní společnost a vzdělávání. Autor vnímá, že po takovém spisu byla téměř poptávka. „Název knihy by byl nemyslitelný před deseti lety.“ (Gintis, 1972, s. 71)

Gintise oslovily myšlenky sociálních nerovností, přístup ke vzdělání a odcizení ve společnosti. „Illich lokalizoval zdroj sociálních problémů a hodnot moderní společnosti v její potřebě reprodukovat odcizené vzory spotřebního chování. Domnívám se, že tyto vzorce chování jsou pouhou ukázkou daleko hlubšího fungování ekonomického systému.“ (Gintis, 1972, s. 71) Jelikož je Gintis ekonom, Illichovy myšlenky rozvíjí do ekonomického směru. Ve vzdělávacím systému zjistil, že sloužilo k předávání těchto vzorů spotřebního chování, které silně souviselo s fungováním školy. Gintis je přesvědčený, že Illich nedokázal plně pochopit smysl vzdělávání a převtělit tak své myšlenky do praxe, neboť nedohlédl ekonomické dopady svých myšlenek.

Gintis tudíž Illichovy myšlenky upravil k obrazu svému. Nejprve ukazuje, že nerovnosti ve vzdělávání jsou dobré pro ekonomiku, protože žák se naučí věcem, které uplatní ve své pracovní budoucnosti. Ve škole se naučí poslouchat, přijímat informace, bude se vzdělávat, aby poté dostával dobré známky a byl motivovaný se o ně neustále snažit. „Žáci jsou odměňováni známkami za prokazování správných osobnostních charakteristik dobrého zaměstnance v byrokratických pracovních rolích – řádnou podřízeností ve vztahu k autoritě...“ (Gintis, 1972, s. 87)

Gintis dále navazuje. „Za druhé, hierarchická struktura vzdělávání odrazuje sociální vztahy průmyslové produkce: studenti podstupují kontrolu jejich vzdělávacích aktivit učiteli ve třídě. Stejně jako zaměstnanci jsou odcizení od obou – od procesu a produktu jejich pracovních aktivit, zároveň musí být motivováni vnější platovou odměnou a hierarchickým statutem. Stejně tak se žáci učí efektivně pracovat skrz vnější odměnu známek a postupů do vyšších ročníků, účinně odcizeně od procesu vzdělávání (učení) a jejich produktu (vědomosti).“ (Gintis, 1972, s. 87) Školy záměrně uchovávají tento systém a mají předem stanovené, jakým způsobem budou fungovat, aby splnili svůj společenský cíl – naučit žáky poslouchat a získá jasně stanovené role. Školy dávají žákům obraz o jejich budoucnosti. Budou muset poslouchat autoritu, která je ve škole zastoupená v pedagogovi, v zaměstnání bude autoritou nadřazený.

Gintis završuje svůj článek vizí, že ekonomie státu se musí změnit, aby se transformovala instituce a fungování školy. Jako důležité se jeví změnit fungování školy a reflektovat obsah vzdělávání. Gintis upozorňuje, že samotné „odškolení“ moc problémů nevyřeší. Závěrem dodává, že v různých historických obdobích se také měnila společenská poptávka. „Velká škála historických výzkumů zjistila, že systém masového, formálního, povinného vzdělávání vzrostlo víceméně přímo ze změn v produktivních vztazích spojených s Průmyslovou revolucí a její roli v poskytnutí adekvátně socializované a stratifikované pracovní síly.“ (Gintis, 1972, s. 88)

Gintis své myšlenky sepsal detailněji s kolegou Bowlesem ve své knize, která vyšla v roce 1976 - *Schooling in capitalist America*, tedy šest let po *Odškolení společnosti*. Lze vidět, jak velký vliv Illich měl na autory nejen ve svém oboru.

5.1.2 Illich v dobách COVID 19

Zajímavý obrat přišel v posledních letech během celosvětové pandemie COVID-19, neboť Illichovy myšlenky se znovu objevily v odborných diskuzích, kvůli průběžnému zavírání škol a domácímu vzdělávání. Bylo by poutavé vidět Illiche, jak kritizuje státy za postup s pandemií. Lze se domnívat, že by mu nejvíce vadily zásahy do soukromí a do svobody jednotlivce. Illich by byl nespokojený s řízením státu. O to víc by prosazoval své myšlenky, kde by znovu psal o životě v komunitách a jiném státním zřízení. Kritizoval by práci nadnárodních farmaceutických firem, protože by odmítal povinné očkování a celkově jejich vznik, které se podílely na vývoji vakcín. Illich by možná pořádal demonstrace, kde by mluvil o hrozbách očkování a o omezování lidských svobod.

Pokud by došlo na domácí vzdělávání, Illichovy teze dávali do kontextu autoři Barlett, T., Schugurensky, D., (2020), kteří věnovali pozornost nejen Illichovým myšlenkám, ale také Freirovým. Illichovy vznešené požadavky z knihy *Odškolnění společnosti* dávají do souvislosti s domácím vzděláváním a tzv. unschoolingu. Dle autorů je unschooling dost podobný s myšlenkami v publikaci *Odškolnění společnosti*, konkrétně v kritice pedagoga. Pedagog je v metodě unschooling stranou, ten žákům nepomáhá a ani je nevyučuje. Tato metoda vzdělávání je založená na předpokladu, že se žáci budou učit z vlastní zvědavosti, přání a probíhá v domácím prostředí. „Metoda unschooling je založena na předpokladu, že děti jsou přirozeně zvědavé a budou následovat jejich vlastní zájem s entuziasmem.“ (Barlett, Schugurensky, 2020, s. 79)

Žáci nemají stanovený obsah vzdělávání, v ideálním případě by jim do vzdělávání neměl nikdo zasahovat. Tedy, ani rodič nezasahuje do toho, jak se dítě bude vzdělávat a co nového bude umět. Zároveň nastává otázka, zda srovnávání Illichových myšlenek je možné s výše zmíněnými metodami domácího vzdělávání. Illich požadoval naprosté zrušení monopolu škol ve společnosti. Autoři píšou, že v praxi metoda unschooling je spíše považovaná jako za způsob vzdělávání. „Zatímco unschooling může být nejbližší metoda k Illichovým myšlenkám o odškolnění společnosti a jeho návrhům vzdělávacích sítí, může vyvstat pár problematických bodů. První problém může být ten, že ačkoliv unschooling byl původně konceptualizován jako vzdělávání v komunitě a ve světě, v praxi se často ukazuje, že se jedná o domácí vzdělávání.“ (Barlett, Schugurensky, 2020, s. 79–80) Školy nicméně zasahují do domácího vzdělávání, tedy pozice školy je ve společnosti zastoupená, což by pro Illiche bylo nepřijatelné tak, jak by bylo nepřijatelné mít zastoupeného pedagoga, k němuž by žák docházel na průběžné zkoušení.

Během domácího vzdělávání by například docházelo k prohloubení nerovností ve společnosti, protože ne každá rodina měla přístup k internetovému připojení. (Prokop, et al., 2020; Smetáčková, Štech, 2021) Illich by možná kritizoval politiky a čelní představitele, že žákům nezařídili vyhovující podmínky pro vzdělávání.

5.1.3 Sítě po 30 letech

Illichovy sítě získaly po třech dekadách nový rozměr, když se autor Ian Hart (2001) pokoušel o syntézu Illichových sítí s celosvětovou sítí webových stránek (World Wide Web). Sítě by vlastně korespondovaly s Illichovými požadavky, aby se na nich daly nalézt dostupné kontakty, aby se pomocí nich mohl člověk vzdělávat a nacházet správné kontakty. Na sítích by se podle autora shlukovali lidé, kteří by se chtěli vzdělávat a lidé, kteří by je vyučovali.

„Není to tak přehnané říci, že Illich předpověděl vznik světových webových stránek.“ (Hart, 2000, s. 72) Na webových stránkách by se lidé měli vyvarovat hledání informací, které by nevypadaly věrohodně. Podle Harta se Illich stal protagonistou ideje, aby se lidé nestali obětmi nevhodného zacházení s informacemi, například, aby nedocházelo k únikům z databází. „Illich předpověděl vznik spamu a dalších forem systémových napadení.“ (Hart, 2000, s. 74)

Hart píše, že by bylo nebezpečné se pouze vzdělávat za pomoci sítí, neboť lidé se potřebují socializovat a mít přímý styk mezi sebou. Autor nevylučuje, že za pomoci rostoucí globalizace se celosvětové sítě stanou nedílnou součástí vzdělávání. „Děti se potřebují socializovat a naučit se, jak se učit, školy jsou v tomto dobré.“ (Hart, 2000, s. 75) V tomto výroku je patrný vliv neoliberalismu.

5.1.4 Kritická pedagogika

Kritická pedagogika zůstává v českém prostoru upozaděna, rovněž není snadné říci, zda se v někdy objeví publikace, jež by představila, co vlastně je tato Kritická pedagogika. Tento pedagogický směr není snadné definovat, proto většina textu bude pocházet od dvou známých protagonistů tohoto směru, a to od Giroux (2011) a Kincheloe (2008). Předem je nutné říci, že tento směr vychází od myšlenek P. Freire (2017) a hlavně jeho publikace *Pedagogy of the Oppressed*, ovšem, jak Giroux, tak Kincheloe, rozvíjí Freireho dílo, které se dá srovnat s Illichovými myšlenkami.

„Kritická pedagogika není o předem stanovené metodě, která by se dala aplikovat bez jakéhokoliv kontextu. Jedná se o výsledek konkrétních problémů a je vždy spojená s konkrétním kontextem, se studenty, s komunitami.“ (Giroux, 2011, s. 4) Illiche by oslovila myšlenka decentralizace, kde by nikdo nezasahoval do vzdělávacího procesu nebo do samotných didaktických metod, které si právě Kritická pedagogika sama vytváří. Kritická pedagogika nemá jednotné metody, což by Illiche potěšilo.

„Klíčovou myšlenkou Kritické pedagogiky je tázání po tom, kdo má zázemí pro produkci vědomostí, hodnot, ...“ (Giroux, 2011, s. 4) Do popředí se dostává myšlenka, která souvisí s mocí ve vzdělávání, respektive s mocí nad tím, kdo zasahuje do obsahu vzdělávání, kdo zasahuje do fungování škol a školních tříd. V neposlední řadě se kriticky posuzuje role pedagoga ve vzdělávání. Pedagog nemá být direktivní a nemá pouze přednášet a předávat informace, pedagog se má spolu se studenty podílet na výuce. Studenti mohou do výuky zasahovat, měnit obsah vzdělávání.

Znovu se jedná o myšlenky, které by Illich prohlásil za vážné a nezpochybnitelné. V této myšlence je nepředstavitelné, aby Illich přijal zastoupeného pedagoga během vzdělávání.

„Kritická pedagogika je o něčem víc než jen o bojích o oficiální poznatky, o předem stanovené autoritě: je také o povzbuzování studentů k riskování, k akci sociální odpovědnosti a vnímání světa jako kritické analýzy a nadějně transformaci.“ (Giroux, 2011, s. 14) Giroux naznačuje, že se vzdělání stává hodnotou, která postupně upadá, neboť se z něj vytratily body jako kriticky posuzovat svět a nepřijímat jej jako něco samozřejmého. Ve výroku se také píše o společenské změně, která byla i pro Illiche důležitá. Illichova změna by byla nejen ve vzdělávání a fungování škol, ale také se jednalo o změnu ve světě a ve společnosti. Takové body vyzdvihuje Kritická pedagogika, jejíž metody vzdělávání se variiují a nejsou jednotné.

Druhý zmiňovaný autor, Kincheloe, rovněž píše, jak je těžké definovat Kritickou pedagogiku. Je nutné říci, že se autoři záměrně snaží vyvarovat pozitivistickému přístupu, neboť ten je také odrazuje a dá se říci, že by pro tento pedagogický směr byl víceméně ke škodě než k užítku. „Vždycky je pro mě těžké definovat termín ve zkratce a přesvědčivým způsobem.“ (Kincheloe, 2008, s. 8)

„Kritická pedagogika věří, že nic není nemožné, když pracujeme v solidaritě, společně, s láskou, respektem a spravedlivě.“ (Kincheloe, 2008, s. 9) Illich považoval za důležité, aby se lidé vyvarovali individualismu, proto navrhoval nový způsob života – život v komunitách, kde by jednotlivci nesli odpovědnost nejen za sebe, ale také za druhé. Dále „Kritická pedagogika věří, že je založená na sociální a vzdělávací vizi spravedlnosti a rovnosti.“ (Kincheloe, 2008, s. 10) Do popředí se dostává i Illichovo téma rovného přístupu ke zdrojům, které je také důležité pro novou společnost, která by v ideálním případě byla rovnostářská, ačkoliv Illich vnímal, že by se v nové společnosti mohly projevit nerovnosti mezi lidmi.

Pro Kritickou pedagogiku je důležitý přístup ke vzdělání, pro rovnoměrné zacházení ve školách a ve vzdělávacích institucích. Pro Illiche bylo nepřijatelné, aby se ve vzdělávání objevoval pedagog, který žákům znemožňuje plnohodnotný přístup k vědomostem. Kritická pedagogika nabízí upravenou verzi vzdělávání.

„Kritická pedagogika je znepokojena, aby školy neubližovaly žákům.“ (Kincheloe, 2008, s. 10) Tuto myšlenku by Illich jistě podepsal, ale právě Kritická pedagogika se snaží změnit roli pedagoga, zatímco Illich se proti ní zásadně vymezuje. „Tím pádem kritická pedagogika pracuje tak, aby pomohla vzdělavatelům a učitelům rekonstruovat jejich práci, aby usnadnila zplnomocnění všech studentů.“ (Kincheloe, 2008, s. 9)

Illich navrhuje, aby došlo k možnosti, že by se lidé vzdělávali v jiný čas, než který jim škola určí. Jeho burza sítí nabízí seznam vzdělavatelů, kteří by učili druhé různými didaktickými metodami a v určité časy. Kritická pedagogika se víceméně snaží nastolit přístup, který by vyhovoval jak pedagogům, tak žákům, což se znovu prokazuje, že Kritická pedagogika vychází z Freirových koncepcí a myšlenek. Pro Illiche by také bylo důležité, že se směr věnuje zapojení žáků a jejich aktivizaci k činům.

5.2 Přehledové publikace

Bezprostředně po Illichově smrti vznikla publikace od jeho blízkých přátel *Hoinacki, L., Mitcham C. (2002). The Challenges of Ivan Illich: A Collective Reflection*. Kniha se skládá nejprve z kapitol Illichovyho života, kde autoři píšou o soukromých zážitcích s tímto myslitelem, dále popisují jeho osobnost, myšlení, jeho tvůrčí záměr a vysvětlují dějinné souvislosti s jeho publikacemi.

V publikaci *Vychova a vzdelavanie v základných diskurzoch*, autoři Kaščák, Pupala, (2009), zařadili Illiche do Rekonstrukcionistického diskurzu. Kapitola nejprve uvádí do způsobu přemýšlení o škole a o vzdělávání v tomto diskurzu, kdy dochází na výčet typických znaků. „Škola podle těchto autorů [míněni jsou autoři jako Illich, Toffler] nereaguje na změny ekonomického charakteru (např. Změny na trhu práce či ve struktuře pracovního sektoru), politického charakteru (např. individualizace a demokratizace společenského života, zrovnoprávnění sociálních skupin obyvatelstva), či změny v životním stylu...“ (Kaščák, Pupala, 2009, s. 83) Illich splňuje zmíněné předpoklady, požaduje změnu nejen ve vzdělávání, ale zároveň co se společnosti týče, požaduje stejný přístup ke zdrojům a ke vzdělávání. Stranou nechává důležité aspekty jako například pracovní sektor.

Illich zároveň splňuje charakteristiku protagonisty, pro něhož je typický jazyk změny. Svou radikálností kritizuje nejen podobu vzdělávání, ale také podobu společnosti a jejího života. Diskurzy ve vzdělávání potvrzují, že nelze poskytnout jednoduchou odpověď na definici vzdělávání a výchovy, protože v pedagogickém myšlení existují směry, které mají protichůdné definice, cíle. Viz Kaščák, Pupala, 2009, s. 9.

Autoři Bruno, José. a Zaldívar, (2012) sepsali tři klíčové body, které měly vliv na Illichovo myšlení. První bod se týká *Odškolení společnosti*, kde Illich analyzuje fungování škol a jejich nutnost nahrazení. S nahrazením škol se ovšem silně pojila změna politického zřízení. Autoři píšou o další instituci, která byla klíčová pro Illiche, což byla římskokatolická církev.

Illich obviňoval církev, protože si nárokovala výklad křesťanství, mimo jiné aby se stala jedinou institucí, která vykládá Písmo. Lidé neměli kladný vztah k církvi, protože je odrazovala její práce a společenský vliv. Illich dále psal, že si lidé chtěli svobodně vykládat Bibli, zároveň se nechtěli podřizovat církvi. Církev dle Illiche neumožnila člověku se svobodně rozhodovat.

Druhým bodem obratu pro Illiche bylo zklamání a uvědomění, že přes odloučení vzdělávání od státu má stát další možnosti, jak člověku vnutit svou ideologii. Stát má způsoby, jak člověka usměrnit a odebrat mu možnost svobodného rozhodování, a to díky různým vzdělávacím kurzům a různým školení. (Bruno, José., Zaldívar, 2012, s. 586)

Třetím bodem pro Illichovy myšlenky bylo, že si postupem času svou kritiku předsevzal pouze jako osobní cíl, nikoliv jako cíl celospolečenský. Illich v 90. letech popřel a odmítl své dřívější myšlenky a návrhy na řešení pro společnost bez školního vzdělávání. V roce 1991 ve své knize reflektoval své dřívější úvahy o vzdělávání. „Když jsem napsal *Odškolnění společnosti*, sociální dopady, nikoliv historická podstata vzdělávání, byla mým středem zájmu. Stále zásadně přijímám, že vzdělávací potřeby, byly historicky dány lidskou přirozeností.“ (Illich, 1991, s. 198; Bruno, José., Zaldívar, 2012,) Illich tedy své úvahy o škole vnímal jako hrozbu pro společnost, a to i přes to, že nereflekoval historické souvislosti školy a fungování školy. Illich nadále potvrzuje, že se více obával dopadu školy na společnost. Závěrečnou větou přijal argument, že se lidé vždy chtěli vzdělávat, a tedy primárně nepotřebovali zrušit instituci školy. Lidé se potřebovali vzdělávat, neboť toužili po vědomostech a dovednostech.

Tohle odmítnutí ztížilo interpretaci Illichova díla. Jeho návrhy a alternativy vzdělávání nebyly dle autorů konkrétní. Bruno, José a Zaldívar, (2012, s. 587) nicméně zdůrazňují, že je nutné Illichovo dílo číst v historických souvislostech a v době, kdy vedl CIDOC. Proto možné interpretace a čtení jeho díla bez historického kontextu působí neohleduplně.

Další zajímavý pohled na Illichovy myšlenky přináší pedagogické diskurzy O. Reboula (cit. dle Strouhal, 2013), kde jmenoval několik diskurzů ve vzdělávání. Illiche zařadil do diskurzu odmítajícího, hned vedle autorů jako Marcuse, Foucaulta. Reboul popisuje typické znaky diskurzů odmítajícího, kam bezpochyby Illich spadá. „S odmítajícím diskurzem se tedy pojí politická angažovanost, škola je vnímaná jako autoritativní instituce, které se má žák podřídít, v neposlední řadě diskurz opovrhne vzdělávacím systémem.“ (Strouhal, 2013, s. 47) Autor dále rozvíjí, že se jedná o výkřiky, které nemají dopad a neposkytují konkrétní odpovědi na zmíněné problémy ve vzdělávání. „Proto také v odmítajícím diskursu nenacházíme žádné, nebo téměř žádné konkrétní recepty, jak požadované změny uskutečnit. Tento typ diskursu je spjat spíše s náladou, s pocity.“ (Strouhal, 2013, s. 49)

Rok 2021 přinesl velice detailní a srozumitelnou publikaci Illichova přítele Davida Cayley, jehož kniha čítající okolo 500 stran přinesla zajímavé a doposud nezveřejněné detaily z Illichova života. Autor celou knihu pojímá jako úvod do Illichova myšlení a řadí kapitoly dle postupně vydaných Illichových spisů a životních okolností, které ovlivnily Illichovo myšlení. Jedná se o důkladně zpracovanou bibliografii, která by si bezpochyby zasloužila český překlad. Přeci jen v českém prostředí jsou přeložené pouze dva spisy – *Odškolení společnosti* a *Limity medicíny*. Autor v knize reaguje na ohlasy ostatních akademiků, kteří o Illichovi psali studie.

O rok později (2022) vychází od autorů Bruno-Jofrého a Zaldívar – *Ivan Illich: Fifty years later*. Útlá publikace shrnuje dřívější studie a nabízí tak člověku přehled v Illichově niách. Autoři uvádí více dobové souvislosti, které Illiche ovlivnily a ukazují, jak se proměnilo Illichovo myšlení. Kniha se věnuje Illichově soukromému životu, ukazuje například mezilidské vztahy v jeho nejbližším okolí. Dále je poutavá kapitola věnující se reflexi Illichova *Odškolení společnosti*, kde autoři píšou o dalších myslitelích, kteří vydali kritická díla směřována ke vzdělávání ve Spojených státech amerických. Poslední kapitola přináší aktualizaci Illichových myšlenek v souvislosti s pandemií COVID-19 a domácího vzdělávání. Illichovy myšlenky prochází postupnými interpretacemi a je zajímavé, že v zahraničí Illichovo jméno stále rezonuje. Bruno-Jofré a Zaldívar vydají v roce 2023 další publikaci – *Rethinking Freire and Illich*, která se bude věnovat přehodnocení myšlenek Freira a Illiche. Již teď autoři předjímají, že kapitoly budou podrobeny teologickým a filozofickým pohledům. V zahraničí vskutku dochází k analýzám, které vyvolávají potřebu znovu číst autory, jejichž myšlenky bývají označovány za velice nejasné a radikální.

5.3 Ekonomizace vzdělávání

Tuto podkapitolu umíst'uji na úplný konec celé práce, protože si dovolím interpretovat Illichův postoj k ekonomizaci vzdělávání, který nebyl příliš detailní. Vzhledem k rozsahu práce vytyčím pouze základní problematiku, neboť by si toto téma zasloužilo svou vlastní akademickou práci.

„Netřeba vyvinout ani nadměrné studijní úsilí, netřeba ani víc pátrat po specifických příručkách a textů, stačí běžně naslouchat občasným veřejným diskusím o vzdělávání, abychom identifikovali, že klíčové prvky, na kterých se formuje současné představy o perspektivách vzdělávání, jsou pojmy vědomostní společnost, klíčové kompetence a celoživotní vzdělávání, respektive celoživotní učení.“ (Kašćák, Pupala, 2012, s. 122) Zmíněná věta shrnuje neoliberalistické myšlenky, které se dostaly do veřejného prostoru a prostupují celým vzdělávacím systémem.

Čelní představitelé se snaží mluvit o vzdělávání jako o možnosti, jak zvýšit ekonomickou situaci dané země, jak lépe konkurovat se světovými velmocemi. Vzdělávací systém se ovšem stává předmětem mnoha diskusí, kde se vytrácí detailnější pohled do problematiky, místo toho se používají zkratky, které mnohdy nic neznamenaají. (Kaščák, Pupala, 2012, s. 122)

Illich navrhoval v jedné alternativní možnosti vzdělávání poskytování úvěrů – půjček, které by člověk schraňoval a mohl si za ně kupovat různé vědomosti. „Mnohem radikálnějším řešením by bylo založit pro výměnu dovedností banku. Každý občas by obdržel základní úvěr, aby získal podstatné dovednosti. Kromě toho by další úvěry dostávali ti, kdo by si je vysloužili učením druhých – ať už v organizovaných učebních centrech, doma nebo na hřišti.“ (Illich, 2000, s. 76) V tomto výroku Illich předběhl svou dobu, neboť by jeho myšlenky byly hojně praktikovány. Ve společnosti, kde není ničím a nikým regulovaný trh, by Illichova myšlenka vyhovovala těm, kdo by momentálně akumulovali kapitál a mohl by si volně kupovat ony praktické dovednosti do života. Více také – (Kaščák, Pupala, 2009)

„Kritika modelu vzdělávání založeného na kompetencích může být vyjádřený tak, že tento model, spolu s konceptem vědomostní společnosti a celoživotního učení, radikálně popřeli klasickou evropskou tradici všeobecné vzdělanosti a vedou k totální devalvaci vzdělání.“ (Kaščák, Pupala, 2012, s. 122) Pro Illiche by bylo zajímavé, že se částečně naplnila jeho prorocství, tedy že se lidé měli učit kdykoliv si řeknou. Pro něj bylo nepřijatelné, že se lidé mohou učit pouze v předem určený čas, tudíž si nemohli svobodně vybrat čas a místo vzdělávání. Zároveň se objevuje myšlenka celoživotního vzdělávání, která byla pro Illiche klíčová, neboť nechtěl, aby se lidé vzdělávali pouze v mladém věku. Illich požadoval, aby se lidé vzdělávali napříč celou společností a vznikla tak společnost založená na neustálém vývoji vědomostí a dovedností.

Lze tedy říci, že se zásadně proměnila role vzdělávání. Společnost se řídí tím, zda to, co se naučí, bude možné použít a znásobit, nejlépe rovnou uplatnit. Lidé si vybírají své budoucí vzdělání, na základě toho, jestli budou mít uplatnění a praktické dovednosti. (Strouhal, 2013, Kaščák, Pupala, 2012) „Vzdělání funguje jako povzbuzující a uklidňující prostředek současně, mobilizuje lidi a zároveň je neustálými sliby lepších časů odvrací od toho, aby se mobilizovali.“ (Liessmann, 2008, s. 37)

Illich ve své době kritizoval Spojené státy americké, ale také církev, že se podílela na financování škol a různých programů, které neměly dopad na chudé obyvatele a pomoc tak byla dle Illiche neúčinná. V jednom výroku byl poměrně konkrétní, „Většina zemí Latinské Ameriky již nastoupila na cestu hospodářského rozvoje a kompetitivního konzumerismu – a tím i modernizované chudoby: jejich občané se naučili bohatě myslet a chudě žít.“ (Illich, 2000, s. 18)

Přehledně se dá říci, že Illich spatřoval nebezpečí těchto myšlenek v konzumerismu a kompetitivnosti, která se již objevovala v 70. letech ve Spojených státech. Illich totiž nevěřil, že by země Latinské Ameriky měly aplikovat jakékoliv myšlenky ze Spojených států. Země by se měly vyvarovat napodobování amerického způsobu života sjednocený v kompetitivnosti a ekonomickém rozvoji, založeném na meritokracii a konzumního způsobu života.

„Jedni sní o škole jako o idyle solidárního společenství a nekonfliktní integrace, zatímco druzí nemají nikdy dost soutěže, konkurence, testů, mezinárodních rankingů, evaluací, opatření k zajištění kvality a kurzů orientovaných na výkonnost.“ (Liessmann, 2008, s. 38)

Uvedený výrok by se dal vztáhnout k Illichovým myšlenkám. Illich požadoval, aby se člověk stal tvůrcem své budoucnosti, neboť právě on bude ten, kdo nastolí novou společnost spojenou s novou podobou vzdělávání. Pro něj by nebylo přijatelné, aby se podoba vzdělávání odvíjela na základě různých výsledků, žebříčků a měření.

Kritická pedagogika, která je v této práci zmíněna, jako Illichův odkaz, se také vymezuje vůči vlivu neoliberalismu. „S rostoucím vlivem neoliberalismu za posledních 30 let, jsou Spojené státy svědkem vzniku různých módních trendů ve vzdělávání, které dělají z lidských bytostí nadbytečné politické agenty, kteří uzavírají veřejné demokratické sféry a pohrdají veřejnými hodnotami.“ (Giroux, 2011, s. 9) Illich vnímal úpadek hodnot ve společnosti. Tento úpadek vnímal i v církvi, když o ní psal kritické spisy.

Proto by Illich na tomto místě souhlasil s Girouxem. Pokud by Illich ještě žil, nejlépe v Cuernavace, tedy v Latinské Americe, tak by vytýkal Latinské Americe, že se snaží „dohnat“ své oponenty prostřednictvím vzdělání a upravování různých vzdělávacích cílů. „Neoliberalní veřejná pedagogika obírá vzdělání od jeho veřejných hodnot, kritického obsahu, občanské zodpovědnosti jako součást jeho širšího cíle za účelem vytvoření nových předmětů jako účinnost, flexibilita, privatizace, akumulování kapitálu a destrukce sociálního státu.“ (Giroux, 2011, s. 10)

Politici rozhodují o podobě vzdělávání, což se Illichovi nelíbilo, neboť právě on se zásadně stavěl proti centralizaci a celoplošným změnám nejen ve vzdělávání, ale také ve zdravotnictví a církvi. „Prezident Obama pokračuje v opakování myšlenky, že vzdělávání by mělo být posuzováno primárně pro jeho schopnost zvyšovat individuální příjmy a podporovat ekonomický růst...“ (Giroux, 2011, s. 9) Pokud by se tohoto výroku dožil Illich, lze se domnívat, že by rychle sedl ke stolu a začal se podobným výrokům vysmívat a napadat čelní představitele, kteří se se takto vyjadřují o vzdělávání. Illich by se s akademiky neshodl na podobě vzdělávání, fungování škol a už vůbec třeba by se neshodnul na myšlenkách o budoucnosti vzdělávání. Jistě by s nimi souhlasil při kritice neoliberalismu a jeho vlivu na společnost.

Illich by se tedy podívoval nad mezinárodním srovnáváním ve vzdělávání. Jak známo, pro Illiche bylo nepřijatelné, aby do vzdělávání zasahoval stát, či nadnárodní organizace. Otázka, zda by mu nevadily zásahy nadnárodních institucí a firem (proti nimž také bojoval), je úplně zbytečná a je jasné, že by přemýšlel, jak napadnout takový způsob srovnávání. Řeč je o srovnávání nadnárodními institucemi a projekty, například projekt PISA¹⁰, který spadá pod OECD.¹¹ PISA mezinárodně srovnává vzdělávací systémy a podle výsledků šetření státy upravují své vzdělávací politiky a cíle ve vzdělávání. Přesně takové výsledky šetření poté používají politici ve veřejném prostoru a snaží se tak měnit vzdělávací systém. Lidé se z veřejného prostoru poté dozví, že například stát, ve kterém žijí, selhává v matematické gramotnosti, což právě nemusí být založeno na pravdě, neboť zmiňovaná PISA používá nevěrohodné testy. (Kaščák, Pupala, 2012; Kaščák, Pupala, 2018)

Upravování vzdělávací politiky na základě výsledků probíhá téměř v každém státě. Je nutné poukázat na důležité faktory srovnávacího testování, a to ty, že PISA nezohledňuje kurikulum jednotlivých států. Když se zveřejní výsledky šetření, tak například nedochází k jejich interpretacím, ale pouhému zveřejnění dat a srovnávání selhává i po metodologické stránce. Tyto okolnosti působí smutně, hlavně když se politici snaží měnit vzdělávací cíle a různě školy reformovat na základě šetření, které nebývá objektivní. (Kaščák, Pupala, 2012; Kaščák, Pupala, 2018).

¹⁰ Programme for International Student Assessment. Jedná se o program OECD, který srovnává žáky ve věku 15 let v Matematice, Přírodovědě a v porozumění textu. Srovnávání probíhá jednou za tři roky. Viz What is PISA? (n. d.). OECD. <https://www.oecd.org/pisa/>

¹¹ Organisation for Economic Co-operation and Development. Jedná se o organizaci, která sdružuje země z celého světa s vyspělou ekonomikou a spolupracují v oblastech jako: finance, společný obchod, sociální politiku, ekologii. Viz Who we are. (n. d.). OECD. <https://www.oecd.org/about/>

Poněkud nemilosrdně se s testováním PISA vyrovnává Liessmann (2008), který rovněž zpochybňuje věrohodnost těchto testů.

Kapitulu završuji Liessmannovou vizí o budoucnosti vzdělání – „V celé oblasti vzdělání je v neposlední řadě patrné, že místo společnosti vědění směřujeme velkou rychlostí ke společnosti kontroly, a téměř všechno, co se v poslední době projednává pod hlavičkou „autonomie“, se řídí imperativem sociální struktury založené na ovládnutí prostřednictvím sebekontroly ovládaných.“ (Liessmann, 2008, s. 118)

Závěr

Analýza Illichových myšlenek a textů ukázala, v čem je znovu důležité číst jeho dílo, neboť myšlenky o nerovnostech ve vzdělávání a financování škol jsou stále aktuální. V této práci byla představená kritika školy, ale také společnosti, zdravotnictví a církve. Illich jednoznačně odsoudil centrální zásahy do institucí, ale také do společenského dění. Během svých kritik shledal, že ve škole je pedagog ten, kdo znemožňuje plnohodnotné vzdělávání, v nemocnicích je lékař ten, kdo znemožňuje pacientovi se léčit. Požadoval změny, které má udělat člověk, nikoliv stát, či politici. V českém prostředí chybí studie, které by mohly znovu ukázat Illichovou nadčasovost, či naopak jeho naivitu.

Illichův odkaz lze stále nalézt v otázkách financování a vývoji vzdělávání. S rostoucím vlivem neoliberalismu dochází k zásadní proměně školy a vzdělávacího systému. Škole se dostává značné pozornosti nejen ze stran odborníků, ale také veřejného prostoru. Lidé se chtějí podílet na debatách o podobě školy a zasahovat do toho, jakým způsobem škola funguje. Důkazem, necht' je Strategie Vzdělávací politiky České republiky do roku 2030 + (2020, s. 20), ve které se píše: „Rodiče jsou nedílnou součástí školní komunity a je prospěšné, aby se podíleli na vybraných rozhodovacích procesech a rozuměli postavení všech aktérů ve vzdělávacím systému, jejich právům a povinnostem.“

Z celé strategie vzdělávací politiky je patrné, jak se Česká republika chce dostat na vyšší příčky například v mezinárodním srovnávání, v neposlední řadě ekonomicky konkurovat na mezinárodním trhu. Politici chtějí měnit vzdělávání takovým způsobem, aby se lidé stali konkurenceschopní na trhu a byli připraveni na měnící se podmínky ve společnosti. Takové proklamace jsou většinou nic neznamajících. Důkazem, necht' je znovu stejná metodika, kde v preambuli stojí: „Cílem vzdělávání v následující dekádě je základními a nepostradatelnými kompetencemi vybavený a motivovaný jedinec, který dokáže, v co nejvyšší míře využít svůj potenciál v dynamicky se měnícím světě ve prospěch jak svého vlastního rozvoje, tak s ohledem na druhé a ve prospěch rozvoje celé společnosti.“ (Strategie Vzdělávací politiky České republiky do roku 2030 +, 2020, s. 5) Illichova slova se částečně naplňují, když je řeč o „jedinci, který dokáže v co nejvyšší míře využít svůj potenciál.“ Z čeho by radost neměl, tak by byly zásahy do vzdělávání, které dělají politici. Proto bude i nadále Illichovo dílo aktuální. Nová strategie ukazuje, jak se věnuje více pozornosti tématům, které úzce souvisí s ekonomickou situací v republice. Škola se víceméně spojuje s ekonomickými prognózami, což se odráží na průběžných zásazích do obsahu vzdělávání.

Další možný vývoj Illichova bádání by šlo rozvést za pomoci méně známých publikací, které v této práci zmíněné nebyly, neboť se jedná o knihy, jež se věnovaly odlišným tématům. Pro účel diplomové práce by byly příliš rozsáhlé – lze jmenovat publikaci *Energy and Equity* (1974), věnující se lidským potřebám ve společnosti, dále *Shadow Work* (1980), kde například píše o industrializaci společnosti. Proto by další práce mohly směřovat k analýzám jeho nepopulárních děl a hledat v nich podobnosti, které například byly v dílech hlavních – *Odškolení společnosti*, *Limity medicíny*.

Zajímavá by byla analýza Illichových myšlenek za posledních 50 let v odborných publikacích čili zjistit, jak se jeho dílo proměňovalo a jak se na něj nahlíželo v průběhu času.

Illichovy myšlenky by také šlo srovnávat s různými autory, jmenovitě Paulo Freire. Oba autoři se v lecčem shodovali, ale právě se rozcházel v těch zásadnějších otázkách. Důležité by bylo, že by lidé měli více publikací, z nichž by si mohli udělat širší obraz Illichova díla, které nebylo pouze spojené s publikací *Odškolení společnosti*. Potvrzuje se, jak moc chybí české překlady jeho děl či překlady literatury sekundární.

Seznam zdrojů a použité literatury

- Ballantine, J., H., Hammack, F., H., Stuber, J., H. (2017). *The Sociology of Education: a Systematic Analysis*. New York: Routledge.
- Bartlett, T., Schugurensky, D. (2020). *Deschooling Society 50 years later: Revisiting Ivan Illich in the era of Covid-19*. Sisyphus: Journal of Education, 8(3), 65-84. doi:10.25749/sis.20833
- Berger, P. L. (2003). *Remembering Ivan Illich*. (Opinion). First Things: A Monthly Journal of Religion and Public Life, 11-14.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu., P., Passeron J. C. (1979). *The Inheritors: French Students and Their Relations to Culture*. Chicago: University of Chicago.
- Bowles, S., Gintis, H. (1976). *Schooling in capitalist America*. New York: Basic Books.
- Bruno-Jofré, R., & Zaldívar, J. I. (2022). *Ivan Illich Fifty Years Later: Situating Deschooling Society in His Intellectual and Personal Journey*. Toronto: University of Toronto Press.
- Bruno-Jofré, R., Zaldívar, J. I. (2012). *Ivan Illich's late critique of Deschooling Society: "I was largely barking up the wrong tree"*. Educational Theory, 62(5), 573-592. doi.org/10.1111/j.1741-5446.2012.00464.x
- Bruno-Jofré, R., Zaldívar J. I. (2014). *The Center for Intercultural Formation, Cuernavaca, Mexico, its Reports (1962-1967) and Illich's Critical Understanding of Mission in Latin America*. Hispania Sacra, 66(2). s. 457-487. doi.org/10.3989/hs.2014.096
- Bruno-Jofré, R., Zaldívar, J. I. (2016). *Monsignor Ivan Illich's Critique of the Institutional Church, 1960–1966*. *The Journal of Ecclesiastical History*, 67(03), 568–586. doi:10.1017/s0022046915003383
- Cayley, D. (1992). *Ivan Illich in Conversation*. Canada: House of Anansi Press.
- Cayley, D. (2021). *Ivan Illich: An Intellectual Journey*. Pennsylvania: The Pennsylvania University Press.
- Cruz., A. (2013). *Paulo Freire's Concept of Conscientização*. In. Kress, T., Lake, R. *Paulo Freire's Intellectual Roots: Towards Historicity in Praxis*. London: Bloomsbury.

- DSPACE JSPUI. (2012). *Paulo Freire y Ivan Illich*.
<http://www.acervo.paulofreire.org:8080/jspui/handle/7891/428?mode=full>
- Fitzpatrick, J. P. (2002). *Ivan Illich as We Knew Him in 1950s*. In. Hoinacki, L., Mitcham, C. (Eds.) *The Challenges of Ivan Illich*. (s. 35–42). New York: University of New York.
- Foucault, M. (2000). *Dohlížet a Trestat: Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- Freire, P. (2017). *Pedagogy of the Oppressed*. UK: Penguin Classics.
- Freire, P. (2011). *Education for Critical Consciousness*. New York: Continuum.
- Fromm, E. (1975). *Introduction*. In. Illich, I. (1975). *Celebration of Awareness: A Call for Institutional Revolution*. Great Britain: Calder & Boyars.
- Gajardo, M. (1993). *Ivan Illich*. UNESCO: Bureau international d'éducation. 23(3-4). s. 733-743.
- Gadotti, M. (1994). *Reading Paulo Freire*. Albany: State University of New York
- Gintis, H. (1972). *Towards a political economy of education: A radical critique of Ivan Illich's Deschooling Society*. Harvard Educational Review, 42(1), 70-96.
- Giroux, H. (2011). *On Critical Pedagogy*. New York: Continuum.
- Hartch, T. (2015). *The Prophet of Cuernavaca: Ivan Illich and the Crisis of the West*. Oxford: Oxford university Press.
- Hartch, T. (2009). *Ivan Illich and the American Catholic Missionary Initiative in Latin America*. International Bulletin of Missionary Research, 33(4), 185-188.
- Hart, I. (2001). *Deschooling and the Web: Ivan Illich 30 Years On*. Educational Media International. 38:2-3, 69-76, doi: 10.1080/09523980110041449a
- Hoinacki, L., Mitcham, C., (Eds.) (2002). *The Challenges of Ivan Illich*. New York: University of New York.
- Illich, I. (1981). *After Deschooling, What?* Canada: RGW.
- Illich, I. (1974). *Energy and Equity*. London: Marion Boyars.
- Illich, I. (1991). *In the Mirror of the Past: Lectures and Addresses, 1978-1990*. London: M. Boyars.
- Illich, I. (2012). *Limity Medicíny: Nemesis medicíny – Zaprodané zdraví*. Brno: Emitos

- Illich, I. (2000). *Odškolnění společnosti: Polemický spis*. Praha: SLON.
- Illich, I. (1980). *Shadow Work*. London: Marion Boyars.
- Illich, I. (1973a). *School: The Sacred Cow*. In. *Celebration of Awareness: A Call for Institutional Revolution*. Great Britain: Calder & Boyars.
- Illich, I. (1973b). *The Seamy Side of Charity*. In. *Celebration of Awareness: A Call for Institutional Revolution*. Great Britain: Calder & Boyars.
- Illich, I. (1973c). *The Vanishing Clergyman*. In. *Celebration of Awareness: A Call for Institutional Revolution*. Great Britain: Calder & Boyars.
- Illich, I. (1975). *Tools for Conviviality*. U.S.A.: Harper and Row in their World.
- Kasper, T., Kasperová, D. (2016). *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada.
- Kašćák, O., Pupala, B. (2018). *PISA v kritickéj perspektíve*. *Orbis scholae*, 5(1), 53-70.
- Kašćák, O., Pupala, B. (2012). *Škola zlatých golierov: Vzdelavanie v ere neoliberalizmu*. Praha: SLON.
- Kašćák, O., Pupala, B. (2009). *Vychova a vzdelavanie v základných diskurzoch*. Prešov: Rokus.
- Kořa, J. (2007). *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál.
- Kincheloe, J. L. (2008). *Knowledge and Critical pedagogy: An introduction*. Dordrecht: Springer.
- Liessmann, K. P., (2008). *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. Praha: Academia.
- Marcuse, H. (1991). *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko.
- Prokop, D., Hrubá, L., Kunc, M. (2020, 6. dubna). *Život během pandemie – ekonomické dopady distančního vzdělávání*. *PAQ research*. <https://www.paqresearch.cz/post/zivot-behem-pandemie-ekonomicke-dopady-a-distancni-vzdelavani>
- Roberts, J. (1971a). *Libraries – Digital Collections*. <https://dc.library.northwestern.edu/items/44426360-dace-4a86-a0e0-cf9b0c83cea1>
- Roberts, J. (1971b). *Libraries – Digital Collections*. <https://dc.library.northwestern.edu/items/44426360-dace-4a86-a0e0-cf9b0c83cea1>
- Rocha, D. S., Sañudo, M. (2020). *Ivan Illich and Liberation Theology*. In. Steinberg, S. R., Down, B. (Eds.). *The SAGE Handbook of Critical Pedagogies*. (s. 310–319). London: SAGE.

- Smetáčková, I., Štěch, S. (2021). *Obavy rodičů žáků I. stupně základních škol: co ukázalo uzavření škol?* *Studia paedagogica*. 26. 9. 10.5817/SP2021-1-1.
- Steinberg, S. R., Down, B. (Eds.). (2020). *The SAGE handbook of critical pedagogies*. London: Sage.
- Strategie vzdělávací politiky*. (n. d.). MŠMT. <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/strategie-2030>.
- Strouhal, M. (2013). *Teorie výchovy: K vybraným problémům a perspektivám jedné pedagogické disciplíny*. Praha: Grada.
- The Stromata*. (n. d.). Ivan Illich. <https://stromata.co/authors/ivan-illich/>
- Who we are*. (n. d.). OECD. <https://www.oecd.org/about/>
- What is PISA?* (n. d.). OECD. <https://www.oecd.org/pisa/>

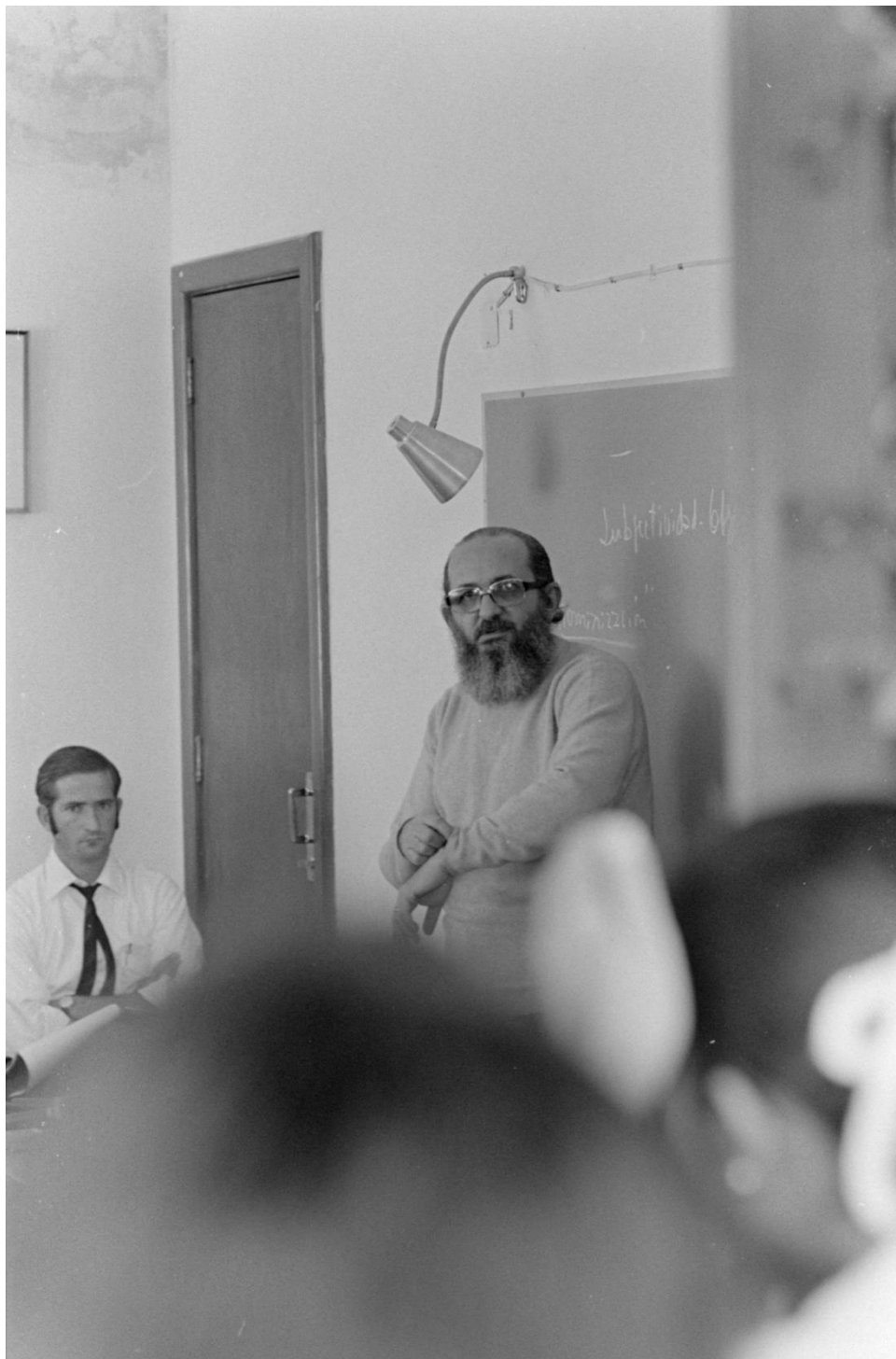
Přílohy

Fotka č. 1 - Ivan Illich



Zdroj: *The Stromata*. (n. d.). Ivan Illich. <https://stromata.co/authors/ivan-illich/>

Fotka č. 2 – Paulo Freire přednáší v CIDOC



Zdroj: Roberts, J. (1971a). *Libraries – Digital Collections*.

<https://dc.library.northwestern.edu/items/44426360-dace-4a86-a0e0-cf9b0c83cea1>

Fotka č. 3 – Ivan Illich (vlevo) vede přednášku v CIDOC



Zdroj: Roberts, J. (1971b). *Libraries – Digital Collection*.
<https://dc.library.northwestern.edu/items/c7037b70-48e4-446f-90f0-d53d9b2db65f>

Fotka č. 4 - Ivan Illich (vlevo) a Paulo Freire (vpravo)

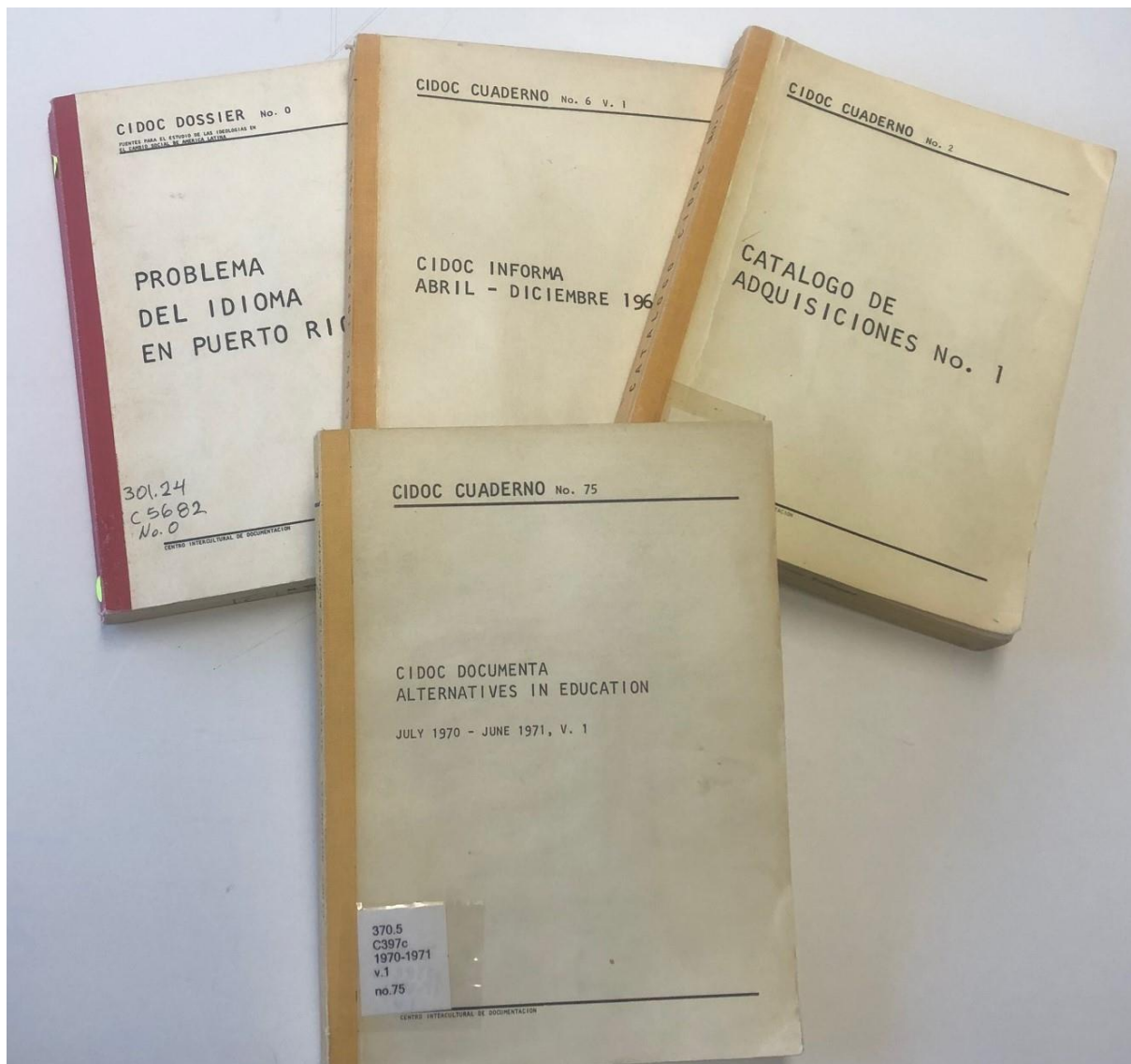


Zdroj: DSpace JSPUI. (2012). *Paulo Freire y Ivan Illich*.
<http://www.acervo.paulofreire.org:8080/jspui/handle/7891/428?mode=full>

Fotka č. 5 – Illichovy zápisníky z dob, kdy vedl CIDOC.

Zleva: „Jazykový problém v Portoriku“, „CIDOC Informace – Duben–Prosinec“, „Katalog akvizicí č. 1“

Dole: „CIDOC dokumenty – Alternativy ve vzdělávání“



Zdroj: Chávez, G. P. (2019, 13. února). *El CIDOC en El Colegio de México: tránsito al corazón de una época*. Hypotheses. <https://bdcv.hypotheses.org/2641>